

SUOMEN KIRKKOHISTORIALLISEN
SEURAN TOIMITUKSIA.

FINSKA KYRKOHISTORISKA SAM-
FUNDETS HANDLINGAR.

XV.

LIPERIN SEURAKUNNAN HISTORIA

RUOTSIN VALLAN AIKANA

KIRJOITTANUT

ILMARI MANNINEN

POISTETTU
TOLLITUR

HELSINKI 1917

SUOMEN KIRKKOHISTORIALLINEN SEURA

SUOMEN KIRKKOHISTORIAALLISEN SEURAN
TOIMITUKSIA.

XV.

FINSKÁ KYRKO-HISTORISKA SAMFUNDETS
HANDLINGAR.

XV.

LIPERIN SEURAKUNNAN HISTORIA

RUOTSIN VALLAN AIKANA

KIRJOITTANUT

ILMARI MANNINEN

HELSINKI 1917

SUOMEN KIRKKOHISTORIALLINEN SEURA .

HELSINKI 1917
SUOMAL. KIRJALL. SEURAN KIRJAPAINO OSAKEYHTIÖ.

Alkusana.

Pitkääkaikaisen harrastuksen tuloksena ilmestyy vähäinen seurakuntahistoriani. Sitä jo koulupoikana kyhättyäni panin sen ensin kokoon n. s. laudatur-kirjoitukseksi, yliopistolliseksi opinnäytteeksi, mutta saatuaani Suomen Kirkkohistorialliselta Seuralta apurahan laajensin sen siihen laajuuteen, missä se nyt on.

Työtäni on suuressa määrin vaikeuttanut, mutta kieltämättä samalla hauskentanut lähteiden hajanaisuus. Loppuun liitetty kirjallisuuden luettelo osoittaa, miten monelta suunnalta on painettuja lähdetietoja täytynyt haalia. Yhtä hajallaan ovat olleet arkistotiedot näiltä ajoilta. Onpa 17:teen vuosisataan nähden ollut aivan mahdotonta saada kokoon niin paljon yhtenäistä ainehistoa Liperin kirkollisista oloista, että olisi saanut pääpiirteisen kuvan niistä. Olen senvuoksi juuri 17:n vuosisadan historiikkiin ollut pakotettu poimimaan esimerkkejä myös muista Pohjois-Karjalan pitäjistä. Voin puolustautua sillä, että kirkollinen elämä kuitenkin suunnilleen oli sama näissä lähekkäin olevissa pitäjissä.

Vaikeata on ollut aineiston järjestäminen. Aivan voitamaton on ollut se epäkohta, mikä on johtunut lähteiden milloin suuremmasta milloin pienemmästä anteliaisuudesta. Sellaista, mikä näytti kokonaan rikkovan esityksen yhtenäisyyden tai sitä liiaksi raskauttavan, täytyi jättää pois. Kun en kuitenkaan tarpeeksi raskinut karsia, on epätasaisuuksia yhä jäänyt. Sitä tuskin sentään minulle viaksi luettaneen, että eräissä kohdin, välttääkseni kehityksen juonen luonnotonta katkeamista, olen pikimmältään pistäytynyt myös v:n 1809 jälkeisiin aikoihin.

Suomen Kirkkohistorialliselle Seuralle olen ensi sijassa kiitollinen, sillä sekä painokuntoon saattaminen että itse painatus on tapahtunut Seuran kannatuksella. Liperin

kunta kuitenkin on painatusta varten myöntänyt 200 markkaa.

Useista hyödyllisistä neuvoista on mieluisa velvollisuuteni kiittää tri *A. R. Cederbergiä*. Hän on harrastuksella työtäni seurannut ja useampaan kertaan tarkastanut käsikirjoitukseni. Sitäpaitsi on tri Cederbergin julkaisema Tohmajärven seurakunnan historia ollut työssäni tärkeänä johtona.

Helsingissä 14 p. helmik. 1917.

TEKIJÄ.

Lyhennyksiä.

Käytetyistä lyhennyksistä seuraavat kaipaavat selitystä:

- LKA. = Liperin kirkonarkisto.
- IKA. = Ilomantsin kirkonarkisto.
- PTA. = Porvoon tuomiokapitulin arkisto.
- SVA. = Suomen valtioarkisto.
- VHA. = Viipurin hovioikeuden arkisto.

Sisällys

Ensimmäinen aikakausi (1617—1721).

	Siv.
<i>I. Liperin synty, alue ja taloudellis-aineelliset olot</i>	1—12
1. Liperin nimi.	
2. Asuttaminen.	
3. Alue: kylät.	
4. Taloudellis-aineelliset olot.	
<i>II. Kirkolliset olot</i>	12—26
1. Kristinuskon tuonti idästä.	
2. Kilvoittelu kreikanuskon ja luterilaisuuden välillä; kreikanuskoisten poismuutto; Kaarle X Kustaan sota.	
3. Luterilaisesta seurakunnasta lohkeaa osia.	
4. Henkinen elämä: a) kirkollinen järjestys, kirkonkäynti, sabatinvietto; b) siveelliset olot.	
<i>III. Papisto</i>	26—36
<i>IV. Kirkot</i>	36—38

Toinen aikakausi (1721—1809).

<i>I. Seurakunnan aineelliset vaiheet</i>	39—49
<i>II. Seurakunnan alue; kappelit, Savon kylät</i>	49—55
<i>III. Kirkollinen elämä</i>	55—106
1. Kirkollinen hallinto, s. 55 : a) piispat ja tuomiokapituli; b) rovastit; c) kirkkoherra; d) pöytäjätkokoukset; e) kuudennusmiehet; f) kirkon isännät; g) kirkon varat; h) kirkolliset työt; jousiluku.	
2. Henkinen elämä, s. 60 : a) yleiskatsaus aika-kauteen; b) kirkolliset toimitukset; c) jumalanpalvelus ja kirkonkäynti; d) pyhäpäivän vietto; e) kotihartaus; f) arvostelua kirkon menettelystä; g) siveellinen tila; h) kansanopetus: katkesmuskuulustelut, kylänluvut, rippikoulu, koulumestari; i) köyhäin ja väkivasten hoito.	
<i>IV. Papit ja lukkarit</i>	107—146
<i>V. Kirkolliset rakennukset</i>	146—154
<i>VI. Kreikanuskoiset</i>	154—169
1. Seurakunta.	
2. Papit.	
3. Kirkot.	

Ensimmäinen aikakausi.

Stolbovan rauhasta Uudenkaupungin rauhaan (1617—1721).

I. Liperin synty, alue ja taloudellis-aineelliset olot.

Pitäjähistoriain merkitys ja mielenkiinto on ensi sijassa vain paikkakunnallinen. Jokainen haluaa tietoja oman kotipitäjänsä vaiheista, mutta vieras ei niistä paljoa kostu. Kuitenkin, koska osa kuuluu kokonaisuuteen, on selvää, että tuntiessaan osan tuntee samalla palasen kokonaisuutta, mistä se on osa. Paikkakunnallinen tutkimus täten luo valoa myös oman varsinaisen piirinsä ulkopuolelle. Yhden pitäjän historia valaisee naapuripitäjienkin historiaa, maakunnan historiaa ja miksei — pienoisesä määrässä koko maankin historiaa. Siten sisältyy Liperin kirkollisten vaiheiden selvittelyyn kappale koko Pohjois-Karjalan kirkollista elämää. Sitäkin suuremmalla syyllä voi näin sanoa, kun Liperi kauan aikaa on ollut Pohjois-Karjalan ehkä tärkein pitäjä. Paitsi että se oli ensimmäinen luterilainen seurakunta Karjalan latvoilla, on se kauan ollut paikkakunnan hallinnollisena ja sivistyksellisenä keskustana, siellä kun on asunut runsaasti virkamiehiä ja säätyläisiä, paikallisen sivistyksemme silloin ainoita edustajia. Virastoja ja laitoksia, joita muualla ei ole ollut, on Liperiin perustettu.

Ensimmäisenä sukeltautuu esille kysymys: miksi Liperi on Liperi; eli toisin sanoen: mistä on Liperille n i m i saatu.

Selityksiä on annettu useamman laatuksia. Se kansantarinä, minkä J. Maukonen kertoo, että pitäjä olisi saanut nimensä Komperon kylässä asuneesta Liebelitz-nimisestä herrasta, liittyy nähtävästi muistoihin Komperon hovileiristä, eikä voi olla missään yhteydessä nimen synnyn kanssa.¹⁾ Sikäli on kuitenkin tuo tarina sattunut oikeaan osumaan, että pitäjämme nimi tosiaan lienee saanut alkunsa henkilönimestä: ei mistään herra Liebelitzistä vaan tavallisesta karjalaisesta kansanmiehestä, jonka nimi on ollut samanlainen kuin nykyisin pitäjän suomalainen nimi, siis Liperi. Hän on asunut Liperinsalossa²⁾. Alkuperäinen Liperi paikallisessa merkityksessä ei tällöin tietystikään käsittänyt mitään rajoitettua tahi suurta aluetta, vaan ylimalkaisesti tuon Liperi-nimisen miehen asuinpaikkaa. Siitä se sitten laajeni seurakunnankin nimeksi.

Mutta mistä on tullut pitäjän omituinen ruotsalainen nimimuoto Libelits? Tohtori Koskimies (Forsman) on antanut siihen kauniin selityksen. Hänen mukaansa viimeiset kirjaimet -ts ovat johtuneet suomenkielisestä johtopäät-

¹⁾ *Maukonen*, Muinaisjäännöksiä Liperin kihlakunnassa, s. 131 (Suomen Muinaismuisto-Yhtiön Aikakauskirja IV).

Komperon hovileirin perusti Liperin vuokraaja maakamreeri Karl Printz (kts. tuonnempaa) jo ennen isoa vihaa. Hän hääti paikalta pois siinä ennen asuneet talonpojat, joista toinen, Kusti Korhonen, sodan ajalla palasi takaisin, mutta häädettiin uudestaan rauhan tultua. Korhonen piti sentään ihmeen sitkeästi kiinni oikeuksistaan ja saikin Printzin lupaamaan, että hän hänen kuoltuaan saisi tilansa takaisin Printz kuoli. Perillisetpä eivät raaskineetkaan ilman muuta luopua Komperon leiristä. Jos silloin Korhoset olisivat olleet meltoja miehiä, eivät he koskaan olisi päässeet tilansa isänniksi. Mutta kun he eivät asiaa heittäneet, kävivät sitä ajamassa Tukholmassa asti, pääsivät he lopulta voitolle (Lrin kär. $\frac{8}{11}$ 1742, $\frac{9}{4}$ 1752 ja $\frac{21}{4}$ 1760, SVA. ja VHA).

²⁾ Kts. *Forsman*, Suomalaisista kuntainnimistä (Suomen Museo 1902, s. 5).

teestä -tsa. ¹⁾ On nimittäin luultavaa, että henkilönimi Liperi myös on esiintynyt johtopäätteellisessä muodossa Liperitsa l. Lipelitsa, samoin kuin Mikko = Mikitsa, Lauri = Lauritsa, Lippo = Lipitsa (sukunimi Lipitsainen). ²⁾ Kun siis pitäjän suomalainen nimi on saatu johtopäätteettömästä muodosta, on ruotsalainen syntynyt johtopäätteellisestä, loppu-a:n vain poisjäämällä.

Kerran, v. 1636, esiintyy Liperin nimi asiakirjoissa harvinaisessa muodossa S ä m i e. ³⁾

Se nimen synnystä! Milloin lienee Liperi saarellaan (Liperinsalossa) elänyt, ei ole tietoa. Historialliset todistuskappaleet vain todistavat, että pitäjämme sai a s u t u k s e n s a myöhemmin kuin Pielisjoen itäpuoliset seudut. Vaikka asukkaita v. 1500 kerrotaan olleen jo niinkin pohjoisessa kuin Viensuun kylässä Pielisjärvellä, ei Liperistä mainita mitään. Vasta tunnettu »Nousia-venäläisen» kertomus vuodelta 1556 tietää Pielisjoen m o l e m m i l l e rannoille asettuneen 150 ryssää s. o. kreikanuskoista karjalaisperhettä. Luultavasti asutus silloin jo oli tunkeutunut

¹⁾ *Forsman*, Tutkimuksia Suomen kansan persoonallisen nimistön alalla I s. 216—218.

²⁾ Muoto Lipelitsa (siis l:n kanssa) voisi näyttää väkivaltaisesti tehdyiltä. Sen puolustukseksi saan esittää eräitä sanoja, joissa esiintyy r:n ja l:n välistä horjuvaisuutta. Kaikki -ri-johdannaiset, joissa tämän päätteen edellä sanassa käy r, esiintyvät paikkakuntamme vanhassa murteessa li-päätteisinä (esim. kirjul', karval', ketrul', rännäl', rumpal'). Mutta sellaisissakin sanoissa, joissa r ei käy edellä, voi karjalaisella murrealueella päätteessä huomata vakiintumattomuutta. Esim. ink. runoissa: hilpuli (< hellebard); ink. nimissä: Toivali ~ -ri, Ihali ~ -ri (Forsm.). Huom. vielä sanat: kovel'i (= ase, jolla koverretaan), kukkula ~ kukkura, kulkku ~ kurkku, jälellä ~ vir. järe'l, oulu ~ ouru, jyly ~ jyry.

³⁾ *Saxén*, Finlands kommuners namn i svensk skrift, s. 33 (Fennia 14 N:o 4).

kauemmaksikin Pielisjoesta, koskapa joitakuita vuosikymmeniä myöhemmin, v. 1589, luetellaan Liperistä useita kyliä ja toisissa niistä mainitaan melkoinen määrä savuja.¹⁾

Tietysti jatkui tämänkin jälkeen kehitystä samaan suuntaan. Asutus yhä tiheni, vaikkakin epäsuotuisten olosuhteiden vuoksi hitaasti. Syrjäisiinkin sopukoihin asettui vakinaisia eläjiä, uusia kyliä syntyi. Antaaksemme jonkunmoisen kuvan Liperin asutussaavutuksista niihin aikoihin, jolloin sikäläinen luterilainen seurakunta perustettiin, luettelomme vuoden 1638 maakirjan mukaan silloisen varsinaisen Liperin käsittämät kylät. Ne olivat: Säyneinen, Viitaniemi, Hirvisaari, Vehkalahti, Kalaniemi, Karsikkovaara, Korteniemi, Retuinen (»Rädynä»), Luikonlahti, Sysmä, Jakurinaho, Viiniranta, Taipale, Särkijärvi, Komperonsuu, Mikonsaari, Selkäranta, Konttisalmi, Hukkala, Siikasalmi, Karpansalmi, Lehmonniemi, Lamminniemi, Teppolanniemi, Riihilahti, Oravasalo, Matinlahti, Pielisensuu, Selkie, Möninvaara, Paihola, Kontiolahti, Sotkuma, Sola, Käsämä ja Ruasniemi. Osa näistä kuuluu nykyisin Kaaviin, Kuusjärveen, Polvijärveen ja Kontiolahteen. Monet kylistä olivat

¹⁾ Manttaledh aff Kexholms Lähn pro Anno 1589. SVA, n:o 5640. — Kylinä mainitaan tässä verokirjassa: Liperi, Särkitaipale (nyk. Taipale), Sotkuma, Kuorinka, Kontioniemi, Höytiäinen, Kompero ja Pielisjoki. Aasukkaiden sukunimet ovat osaksi suomalaisessa asussa, osaksi venäläisessä. Suomalaisia: Kippurainen (»Kibraine»), Kurvanen, Jääskeläinen (»Jeskelen»), Mutanen, Britonen, Hattu. Venäläisiä: Cottraisoff (= Kottarainen? Kotro?), Motkoff I. Mutkoff (= Mutkanen?), Pörhieff (= Pörhönen?). Useimmat mainitaan sentään, kuten näyttää, sukunimen sijasta isän nimellä, esim: Ulassia Mijckuloff (= Ulassia Mikonpoika). — V. 1592 esiintyvät lisäksi suomalaiset nimet Mättinen, Hukkanen, Kerkkanen, Sinkkonen (»Tinckoinen») ja Husanen. Mitä tulee savuihin, on niitä autioita enemmän kuin asuttuja. Komperosta sota oli hävittänyt kylän kaikki 5 savua. Yhteensä oli autioita savuja 94, asuttuja vain 30!

aivan pieniä. Niinpä oli Sysmässä, Jakurinahossa, Teppolanniemessä, Oravisalossa ja Ruasniemessä vain yksi asuttu talo, kussakin. Ne olivat kuitenkin kaikki kyliä! Suurimpia väkilukuunsa nähden olivat Viiniranta (13 talonpoikaa, s. o. taloa, 1 populi), Komperonsuu (10 tp., 2 p.), Konttisalmi (11 tp., 4 p.), Siikasalmi (13 tp.), Lamminniemi (10 tp., 2 p.), Selkie (10 tp.) ja Sotkuma (14 tp., 3 p.). Yhteensä kyliä oli 36, niissä asujina 196 talollista, 47 populia.¹⁾

Pitempiä puheita asuttamiskysymyksestä ei tila salli.²⁾ Siirrymme senvuoksi toisaalle, luomaan pikaisen silmäyksen pitäjän *aineellisiin oloihin* käsiteltävänä olevalla aikakaudella. Se läheinen vuorovaikutus, mikä aineellisella ja henkisellä elämällä aina on toisiinsa, pakottaa näin poikkeamaan kuvauksen varsinaisesta piiristä.

Tyydymme mainitsemaan vain tärkeimmät seikat, tällä kertaa pelkästään epäkohdat, joiden on täytynyt takertavasti vaikuttaa henkiseen elämään.

Ensiksikin *l ä ä n i t y s l a i t o s*! Tunnettuahan on, miten tuhlaileva ja loistonhaluinen Kristiina kuningatar oikein syyttämällä syyti läänityksiä aatelisille. Etenkin Suomesta hän niitä antoi. Pahemmin kuin muiden seutujen kävi Käkisalmen läänin (Pohjois- ja keski-Karjalan), joka kokonaan joutui lääniherrain hoteisiin. Tavallisesti nämä pitivät huonoa huolta alueestaan, heidän voutinsa kohtelivat tylysti asukkaita, kiskoivat raskaita veroja ja päivätöitä. Talonpojat olivat vaipumaisillaan maaorjiksi.

Liperikin annettiin v. 1651 vapaaherrakunnaksi Herman Klaunpoika Flemingille. Siinä tapauksessa että hänen sukus- miehenpuolelta sammuisi, siirtyisi läänitys hänen

¹⁾ Kexholms läns jordebok 1638, SVA, n:o 9646.

²⁾ Kts. *M(anninen)*, Lyhyt silmäys Liperin historiaan (Karjala tar 1915 n:o 68 B).

kahdelle nuoremmalle veljelleen.¹⁾ Kuten useat muut lääniherrat, lienee Flemingkään tuskin koskaan käynyt vapaaherrakunnassaan.²⁾ Sitä hoitivat hänen asettamansa pehtorit. Toimintakeskuksena oli Lamminniemen mainio hovi.

Tyytyväisiä eivät liperiläiset olleet asemaansa. Olen niukoista lähteistä merkinnyt muistiin pitäjäläisten vapaaherralleen Tukholmaan lähettämän valituksen. Mitä se koski, siitä ei kuitenkaan anneta selkoa.³⁾

Tulivat sitten Kaarle X Kustaan ajat. Kuten tiedetään, määrättiin Liperin vapaaherra, joka oli reduktioonin innokkaimpia kannattajia, puheenjohtajaksi n. s. neljänneksen peruutusta varten perustettuun kolleegiiin. Iskettiin ensimmäinen isku mahtavaan läänitysaatelistoon. Toisen iski seuraava hallitsija, jolloin Flemingitkin — Herman Fleming oli jo kuollut — menettivät vapaaherrakuntansa (v. 1681).

Muu Suomi pääsi tällöin vapaaksi ikeestä, Käkisalmen lääni ei. Siellä tapahtui vain isäntäin vaihdos. Entisten sijalle tulivat ensin kruunun pehtorit, sitten vuokraajat, jotka näyttävät menetelleen yhä ankarammin kuin edeltäjänsä.⁴⁾

¹⁾ Lahjakirja on painettuna: *Tigerstedt*, Bidrag etc. Liite XV.

²⁾ Pysyvän muiston itsestään hän on pitäjäänsä jättänyt lahjoittamalla sen kirkolle vuoden 1642 raamatun. Sen kannessa on seuraava kirjoitus: »Gudz thens alldra högstes Nampn till Loff, Pröf och ähro Hafwer Iagh thänna Findska Biblia skiänckit och Förähratt, Till wärtt Frijherresoknes Kiorkio och församblingh att förblifwa, datum Stockholm den 20 Augustij An 1664.»

³⁾ Lrin kär. ³/₁₀ 1664, SVA.

⁴⁾ Liperin käräjillä ⁸/₁₁ 1742 luetellaan Komperon hovileiristä puhuttaessa seuraavat nimet: Hauptmannit, Flinck, Salomon Enberg, Antti Haakoninpoika, Simo Hoppenstång, hänen poikansa Juhana, Simon vävy Daniel Steving ja Petter Schultz. Näistä oli Simo Hoppenstång († 1697) ensimmäinen vuokraaja, saanut Liperin

Liperin vuokraajista on pahan maineen saavuttanut varsinkin Petter Schultz, joka samalla oli Tohmajärven hovileirin arentaattori. Hänen valitetaan kantaneen liikoja veroja, käyttäneen liian suuria mittoja ja pakottaneen alustalaisiaan heille kuulumattomiin töihin. Niinpä hän oli ajanut pitäjän itäisten kylien asukkaat rukiinsa leikkuuseen Tohmajärven pitäjän Keskijärven kylään. Sitä paitsi hän piteli pahoin talonpoikia. Erästä Paavo Hakkarasta — tästäkin yhden esimerkin antaakseni — hän oli kepillään pahoin »bastioneerannut ja lyönyt» sanoen: »Täsä on teillä Commisioni, täsä on teillä Corkia Herra.» Hovileiriä lähimpänä olevia kyliä Schultz rasitti ylenmääräisillä päivätoilla, varakkaitakin asukkaita hääti pois tiloiltaan j. n. e. ¹⁾

Näiden monien rikkomusten johdosta Schultz kamarikolleegin määräyksen mukaan marrask. 27 p:ltä v. 1707 menetti arentioikeutensa sekä Liperiin että Tohmajärveen. Hänen seuraajakseen tuli kamreeri Printz, josta puhumme tuonnempana. ²⁾

Paitsi läänitys- ja vuokrausjärjestelmää tuottivat tuiki tiheään sattuneet k a d o t rahvaalle suuria vaurioita. Vuosisadan lopulla olivat nuo ikimuistoiset suuret nälkävuodet. Kaikkialla vallitsi suunnaton hätä. Täytyi turvautua kerrassaan epäinhimillisiin ravintoaineihin, kerrotaanpa syrjäpitäjissä syödyn ihmisiäkin. Monin paikoin Pohjois-Karjalassa nälistynyt kansa nousi kapinaan herroja vastaan, niin Liperissäkin. Eräänä sunnuntaina tammiukuussa 1697 kokoontui kirkolle melkoinen miesjoukko asestettuna kirveillä, keihäillä ja pertuskoilla. Käsämäläi-

v. 1684. Hänen edeltäjänsä ovat olleet siis kruunun ja Flemingin pehtoreja.

¹⁾ Lrin kär. ²⁵/₁ 1704, ¹⁴/₃ 1707 ja ²³/₃ 1708, SVA; *Schybergson*, *Bidrag etc.* s. 101—102.

²⁾ Lamminniemen paperit Ilomantsin kruununvoudin arkistossa. Pro memoria uti Libelitska och Printziska s(aken).

sen Lauri Karttusen johdolla lähdettiin kohti hovia (Lammientä), joka silloin oli Simo Hoppenstängilla. Vuokraaja itse ei ollut kotona, hänen poikansa pääsi hädintuskin livahtamaan päkoon ryöstäjäin tullessa. Nämä valtasivat talon ja tekivät siellä puhdasta. Kauan he eivät kuitenkaan saaneet runsaasta saaliistaan iloita, sillä kosto seurasi. Ne ryöstäjät, jotka eivät ajoissa olleet paenneet, otettiin kiinni ja maksoivat hengellään tekemänsä vahingon.¹⁾

Paljon tuhoa aikaansaivat luonnollisesti myös sodat. Kaarle X Kustaan hallitusaikana käytiin Pohjois-Karjalassa julmaa uskonkamppailua, johon tutustumme tuonempana uskonto-olojen yhteydessä. Tällä kertaa kiinnitämme huomiomme vain siihen suureen vainoaikaan, *i s o o n v i h a a n*, joka lopettaa aikakautemme.

Nälkävuodet olivat jo pusertaneet parhaan mehun kansastamme, kun tuo uusi koettelemuksen aika tuli. Vuodesta 1703 vuoteen 1710 itä-Suomi jo sai olla sodan alkutapausten näyttämönä.²⁾ Siihen nähden, mitä sitten seurasi, nämä olivat kuitenkin aivan vähäpätöisiä. Ne vain ennustivat pahempaa aikaa.

Viipurin valloituksella kesäkuussa 1710 ja Käkisalmen syyskuussa samana vuonna alkoi varsinainen »vihan» aika, tosin hetkeksi keskeytyen Turkin sodan vuoksi. Kun Liperin kirkkoherra Dannenberg Kaavin papille Martti Kil-

¹⁾ *Forsström*, Tietoja eräästä Pohjois-Karjalassa vuonna 1697 tapahtuneesta talonpoikaismetelistä (Hist. Ark. XI s. 258—270); *P(ii)pponen*, Kuvauksia Käkisalmen läänin oloista vuosina 1695—97 (Karjalatar 1911 n:t 19, 34, 36 ja 45).

²⁾ Jo v. 1701 näytään Pohjois-Karjalassa pelätyn vihollisen hyökkäystä. Liperin käräjillä $\frac{4}{3}$ 1701 luettiin luettelo niistä, joiden oli määrä ylöskantokirjuri Kaarle Tujulaisen (myöhemmin Tujulin) tai jonkun vastamäärättävän johtajan kera lähteä Korpijärven vahtipaikalle. Asianomaisia käskettiin ensi viikolla sinne saapumaan varustettuina pyssyillä, jousilla, keihäillä ja pertuskoilla.

janderille kirjoitti tunnetun kapinallisen kirjeensä, oli hän saanut tiedon näiden molempien etuvarustusten joutumisesta viholliselle. Olisiko vastustuksesta enää hyötyä? Aavistaen, ettei paljon kärsinyt kansa, jonka kaukana seikkaileva kuningas oli jättänyt oman onnensa nojaan, jaksaisi torjua voimakasta ahdistajaa, Dannenberg päätti tehdä sen, minkä voi, pelastaakseen ainakin oman seurakuntansa uhkaavalta häviöltä. »On parasta», hän kirjoitti Kiljanderille, »että sinä rehellisenä Kristuksen palvelijana vaikutat rahvaaseen niin, ettei se maksa veroa muille kuin niille, jotka nyt saattavat meitä suojella, jotka ovat hänen Suurtsaar. majesteettinsa joukot.» Paitsi tätä Dannenberg käski kansaa hankkimaan kiväärejä ja käyttämään niitä ruotsalaisia vastaan. Käkisalmen venäläiselle linnanpäällikölle hän lähetti lahjoja ja pyysi venäläistä sotaväkeä maan suojelemiseksi. Ja seurauksena hänen innokkaasta toiminnastaan väitetään olleen, että koko kansa tuli vihamieliseksi ruotsalaisia kohtaan.¹⁾ Surullisia vehkeitä, mutta niissä oloissa ymmärrettäviä!

Eikä Dannenberg ollut ainoa itäsuomalainen pappi, joka ajatteli ja toimi näin. Muitakin samanmielisiä tiedetään. Sitä tarkoitusta, joka heidän menettelyllään nähtävästi oli, ei sentään saavutettu. Yhtä tuhoatuottavaksi kuin muulle Suomelle iso viha tuli Karjalallekin.

Pöyristyttävästi raivosi vihollinen etelä-Karjalassa.²⁾ Maakunnan pohjoisosasta ei meillä ole aivan tarkkoja tie-

¹⁾ *Lindeqvist*, Suomen oloista ison vihan aikana s. 34 ja 36. — Tätä kohtaa Dannenbergin elämässä on koetettu kaunokirjallisestikin käsitellä, vaikkei juuri menestyksellä: Helsingin Kaiku 1914 s. 164—165.

²⁾ »... wie auch sonst kaum ein einziger hoff zu finden, wo Er nicht einige der unschuldigen einwohnern getödtet, sondern mit brennen gemartert... einige hatt Er im Ofen, da feuer aufgemacht war, eingesteckt... Über dieses haben Sie unzehlich viele

toja, mutta melkein samaan tapaan lienee sielläkin menetelty. Kirkkoherra Dannenbergkin, joka kyllä olisi saattanut odottaa kiitollisuutta venäläisten puolelta, joutui kovan kohtalon uhriksi, niinkuin tuonnempana näemme. Rahvaalta kiskottiin veroja, vaadittiin päivätöitä ja kyytejä, harjoitettiin pahoinpitelyä.

Liperissä kerrotaan varsinkin Johan Grotin menetelleen ankarasti. Kun pitäjämme sodan aikana joutui lahjoitusmaaksi kreivi Feodor Apraxinille, lähetti tämä Grotin missioniekaksi eli voudiksi tänne. V. 1717 Grot näyttää saapuneen ja asettuneen asumaan Lamminniemen hoviin. Sieltä hän tuostakin lähetteli kuulutuksiaan, joilla milloin käski rahvaan pitämään vahtia »kaikilla suunnilla, missä tietävät ja kuulevat ruotsalaisia joukko-osastoja ja sissejä liikkuvan», milloin vaati kyytihevosiä, milloin veroja. Vaatimuksensa hän monesti lopettaa synkkään uhkaukseen siltä varalta ettei niitä täytettäisi. Tietysti hänen tehtävänänsä ensi sijassa oli kantaa veroja omalle isännälleen kreiville, mutta sen ohessa näyttään häntä käytetyn myös kiristämään veroja kruunulle.

Sääliväisyyttä tämä veroherra tuskin tunsu. Kansa näki hänessä vain »jumalattoman pedon», joka muka kokonaan köyhdytti ja rappiolle saattoi heidät. Vihdoin päästiin hänestä vapaaksi, kun pitäjämme ²⁸/₁ 1720 otettiin kreivi Apraxinilta pois joutuen nyt suoranaisesti Venäjän kruunun alaisuuteen.¹⁾

Veroina otettiin pitäjästä karjaa, viljaa ja rahoja, viimeksimainittuja ropottirahain nimellä. Näitä suoritettiin

unschuldige kinder von allen ohrten weggeführt, und unterschiedene, so ohne scheu nicht kan gemeldet werden, umbarmhertziger weise aufgefressen...» Kaarlo Armfeltin kertomus venäläisten menetyksestä Karjalassa 1711 (*Koskinen*, Lähteitä ison vihan historiaan I s. 225—227).

¹⁾ Useita irtonaisia papereja, LKA.

vuosittain, niin kerrotaan, 492 ruplaa. Erään venäjänkielisen käskykirjeen mukaan, mikä säilytetään kirkonarkistossamme, tuli joka talon osaksi 2 ruplaa.¹⁾

Ropottirahat olivat kai tarkoitettut ylläpidoksi niille, jotka oli otettu töihin (ropottiin) Pietariin, Retusaareen tai harvemmin Viipuriin.²⁾ Ainakin Pietarissa kävi liperiläisiä miehiä töissä, tsaarin uutta pääkaupunkia rakentamassa. Käräjillä v. 1727 kahdeksan talonpoikaa lupasi lautamies Petter Vänskälle kaksi tynnyriä teräviljaa («skarp-säd») korvaukseksi siitä, että Vänskan poika heidän edestään oli ollut Pietarissa töissä.³⁾ Välistä tapahtui, että työmiehet karkasivat. Niin teki erään kirkonarkistossamme säilyneen etsintäkuulutuksen mukaan 21 liperiläistä. Heidät vaadittiin kuitenkin heti takaisin tuotaviksi. Jos joku isäntä — sanotaan kuulutuksessa — on jonkun näistä karanneista pestannut, on isännän itsensä lähdeittävä ropottiin. Ellei karkureita saataisi takaisin, haettaisiin staarosti ja kymmenniekka Käkisalmeen ja rangaistaisiin kuolemalla sekä työväkeä otettaisiin kaksinkertainen määrä.

Mahdotonta oli rahvaan aina täyttää sille venäläisten puolelta asetettuja vaatimuksia. Kaikki oli annettu, lisää ei saatu mistään. Tähän katsomatta pahoinpideltiin rahvasta muka uppiniskaisuuden vuoksi. Eräs aikalainen ker-

¹⁾ Apraxinin käskykirje Andreas Petterssonille (Posseniukselle) 17/2 1717. Tässä käskykirjeessä sanotaan m.m.: »Ja talonpoikia ja populeja te varottakaa, että pysyisivät kaikki kotonaan eivätkä mihinkään pakenisi. Mutta me tulemme teitä edespäin suojelemaan kuten nytkin.»

²⁾ *Lindeqvist*, Suomen oloista etc. s. 102.

³⁾ Lrin kär. 11/2 1727. — Ropotista vielä Lrin kär. 25/11 1728 ja 19/11 1733, SVA. — »Ropottamisella», mitä sanaa vanhempi polvi vielä nykyisin käyttää silloin tällöin, tarkoitetaan pitäjässämme karkeampaa kirvestyötä, kuten huoneen salvantaa, aidaksen särentää y.m.s., välistä yleensä vain työntekoa sinänsä, olipa mitä laatua tahansa.

too Liperistä, ettei varsinkaan miesväki uskaltanut saapua jumalanpalvelukseen; sillä oli tapahtunut, että venäläiset olivat 12-päisillä piiskoillaan eli patukoillaan kirkon oven edessä säälimättä suomineet hartauttaan harjoittamaan tulleita. Syyksi petomaiseen menettelyyn mainitaan se, etteivät rutiköyhiksi riistetyt talonpojat olleet voineet äsken vaadittua uutta veroa maksaa.¹⁾

Kun vihdoin kauan kaivattu rauha saatiin; olivat voimat kokonaan väsähtäneet, talot poltetut, viljelykset metsittyneet, väki vähennyt. Liperistä kertoo Dannenberg enemmän kuin kolmasosan tiloista olleen autioina. Ettei hän paljoa erehdy, näemme selvästi vuoden 1722 maakirjasta, jonka mukaan Liperissä oli 228 asuttua, 96 autiota savua.²⁾

Tällaisia olivat siis suurimmat niistä kärsimyksistä, jotka pohjoiskarjalaisten, tai suppeammin puhuen liperiläisten kuvattavalla aikakaudella oli kestettävä. Tarvinneeko erikoisesti huomauttaa, että hyviäkin puolia oli pitäjämme samoin kuin maakuntamme oloissa. Tuskin koskaan kansa voi joutua niin kurjaan tilaan, ettei sen sekä aineellisessa että henkisessä elämässä valoisiakin kohtia huomaisi, joskin ne toisinaan voivat olla vähäisiä. Niin olivat tänä aikana epäkohdat valokohtia silmiinpistävämmät.

II. Kirkolliset olot.

Koeteltuamme edellisessä kasata jonkunmoista taustaa sille, mitä tässä luvussa tulee sanottavaksi, aloitamme kuvauksemme kertomalla, kuinka kristinusko vähitellen tun-

¹⁾ Khra Dannenbergin kirje konsistorille 27/6 1722, PTA. Handl. A. 353.

²⁾ Sama; 1722 Åhrs Landt Iordebok utj Nyslåttz och Kymmenegårdz Låhns Höfdinge dömme, SVA.

keutui Karjalan maille ja kuinka siellä syntyi ankara kilpailu kahden eri kirkkokunnan välillä.

Pitkiä aikoja ei kulunut asuttamisen päästyä alkuun, ennenkuin Kiesuksen oppia Novgorodista päin alettiin seuduillemme levittää. Kreikanuskaisia pappeja saapui tärkeimpiin keskuksiin, kirkkoja, säässynöjä ja luostareja rakettiin.

Tulokset näyttivätkin suotuisilta. Paljon kansaa kääntyi. Että kääntyminen kuitenkin useasti, saattaapa sanoa useimmiten, oli vain ulkonaista, nimellistä, sitä ei voi pitää minään vikana. Siirtymistä pakanuudesta kristinuskoon ei suoriteta yht'äkkiä. Ne tiedot, mitkä saamme tunnetusta, monen monta kertaa siteeratusta piispa Makarin kertomuksesta, eivät saatakaan yhtään herättää ihmettelyämme. Onhan rahvaamme sitä paitsi aina näihin asti uskollisesti säilyttänyt melko osan tuosta esi-isäin pakanallisesta henkiperinnöstä, joka niin syvälle sen sydänjuuriin on juuttunut.

Tarpeeksi paljon kannatusta kreikkalaiskatolinen kirkko saavutti Pohjois-Karjalassa saattaakseen hyvin toivein antautua otteluun luterilaisuuden kera, joka jo Käkisalmen valloituksen jälkeen vuonna 1580, mutta varsinkin Stolbovan rauhasta lähtien yhä innokkaammin alkoi pyrkiä kohti pohjoista. Tarpeeksi paljon tulosta sille koitui aherruksestaan, kun se sai pohjoiskarjalaisiin juurrutuksi käsityksen, että he läheisemmin kuuluivat niihin, joilta uskonsa olivat saaneet, kuin niihin, joiden kanssa puhuivat samaa kieltä. Kauan kesti, ennenkuin saatiin katkeamaan tuo uskonnon muodostama luja yhdyside, ennenkuin pohjoiskarjalaiset »moskoviiteista» muuttuivat suomalaisiksi.

Tämä kykenemättömyys käsittämään uskonto ja kansallisuus toisistaan riippumattomiksi asioiksi ja se määräysvalta, mikä edelliselle annettiin jälkimäiseen nähden,

ovatkin varmaan luettavat pahimpiin niistä vastuksista, joita luterilaisuudella oli koettaessaan liittää Pohjois-Karjalaa kirkkokuntaansa. Mutta ne eivät olleet ainoat. Paljon vähensi luterilaisuuden menestymisen mahdollisuuksia myös se tosiasia, että monet niistä papeista, joita näille seuduille lähetettiin evankeelisen opin tienraivaajiksi, olivat kelvottomia. Vaikka kuningas piispa Elimaeukselle antamassaan ohjesäännössä nimenomaan huomauttaa siitä luonnollisesta seikasta, että lähetyssaarnaajiksi valittujen pitäisi elämässäänkin kelvata opetettavilleen esimerkiksi, ei valinta itseasiassa näy olleen ankara. Eikä se voinutkaan olla. Vähän oli näet niitä, joita palava uskoninnotus olisi vaatinut lähtemään tuonne kaukaisiin erämaihin vihamielisen kansan keskuuteen. Ne, jotka jonkunkaan aikaa olivat pappeina olleet — näin kertoo tuomiorovasti Nikolai Maununpoika v. 1630 — hylkivät ja halveksivat tuollaisia paikkoja.¹⁾ Kun siis ei ollut kunnollista ainesta tarpeeksi, täytyi tyytyä huonoon.

Luterilaisen kirkon periaatteena yleensä oli, että käännätäminen oli tehtävä sisäisen vakaumuksen tietä. Mainittu Olavi Elimaeus, vuonna 1618 uudelleen perustetun Viipurin hiippakunnan ensimmäinen piispa, sai käskyn huolehtia siitä, että papit koettaisivat kaikessa hiljaisuudessa opetuksella ja varoituksella saada kreikanuskoiset »villityksestään» luopumaan. Sopiviin paikkoihin oli rakennettava kirkkoja. Haukkumasanoja oli kartettava.

Myöhemmin mentiin kyllä vähän pitemmälle. Määrättiin m. m., että kreikkalaiskatolisten paitsi omiaan piti kuunnella myös luterilaisia pappeja.¹⁾ Mutta yleensä kuitenkin pysyttiin entisessä suunnassa.

¹⁾ Tuomiorovasti Nikolai Magnin kirje Käkisalmen maaherralle Henrik Maununpoika Spåralle ²³/₈ 1630 (*Leinberg, Handlingar rörande finska kyrkan etc.* II s. 29).

¹⁾ *Tigerstedt, Bidrag etc.* s. 32; *Melander, Kuvaus Suomen oloista etc.* s. 202—205; *Salenius, Kreikanusko Suomessa* s. 34 ja 35.

Pietari Brahen tultua maamme kenraalikuvernööriksi tapahtui muutos. Käännytystyö koetettiin järjestää käytännöllisemmälle kannalle. Kun tähän saakka omin neuvoin oli pyritty päämäärään, päätettiin nyt käyttää hyväksi myös vastapuolen voimia. Selitettiin, ettei luterilaisen ja kreikkalaisen kirkon opeilla ollutkaan mitään olennaista erotusta, ja etsittiin kreikanuskoisia pappeja, jotka pienestä palkkiosta rupesivat uskolaisilleen opettamaan katkismusta suomeksi.¹⁾

Kylvöä siis koetettiin tehdä, mutta se antoi kovin vähän hedelmää. Menestymisen edellytyksiä oli riittämättömästi. »He ovat aivan vastahakoiset meidän kristilliselle uskonnollemme», valitetaan siitä syystä.²⁾

Että kuitenkin jonkun verran proselyyttejä tehtiin, sitä ei voi epäillä. Näiden sekä muualta Suomesta tulleiden uudisasukkaiden avulla saatiin Stolbovan rauhaa seuranneiden 25 vuoden kuluessa Pohjois-Karjalaan perustetuksi puolikymmentä luterilaista seurakuntaa. Vanhimmat niistä, Kitee ja L i p e r i, saivat ensimmäiset pappinsa vuonna 1631.³⁾

Seurakuntain perustamiseen eivät rajoittuneet luterilaisten toiminnan tulokset. Ne ulottuivat muuallakin. Epäilemättä tuo vastenmielisen uuden uskon tyrkyttäminen paljon vaikutti siihen kreikkalaisten poismuuttoon, joka alkoi. Mielestäni sille sentään usein suodaan liiankin suuri merkitys. Muut syyt syrjäytetään tai vain ohimennen sivuutetaan, niin tärkeitä kuin ne ovatkin. Niinpä se pelko, minkä uudet olot, vieraan vallan alaisuuteen joutuminen herättivät, katovuodet, joita var-

¹⁾ *Tigerstedt*, Bidrag etc. s. 48—51; *Salenius*, Kreikanusko Suomessa s. 35 ja 39—42.

²⁾ *Melander*, Suomen oloista etc. s. 203.

³⁾ *Leinberg*, Finlands territoriala församlingars namn etc. s. 128—132; *Leinberg*, Handlingar etc. II s. 28—30, 38 ja 39.

sinkin 1630-luvun alkupuoliskolla sattui, virkamiesten kunnottomuus ja mielivalta, oikeuslaitoksen kykenemättömyys suojaamaan talonpoikaa, — kaikki nämä varmaan osaltaan kypsyttivät muuttohanketta monen mielessä. Myöhemmin tulee lisäsyiksi vielä läänitys-ies.

»Karkaamisia» mainitaan jo Stolbovan rauhan aikoina. Sitten näyttää olleen väliä, kunnes vuonna 1627 muutto yht'äkkiä uudestaan alkaa jatkuen vaihtelevalla voimalla aina K a a r l e X K u s t a a n s o t a a n asti.

Tästä sodasta muodostui luterilaisuuden ja kreikkalaisuuden viimeinen ratkaiseva ottelu ylivallassa Karjalassa. Kuten uskonsotia aina, käytiin sitäkin perin julmasti. Säälimättä vuodatettiin veljen verta. Tulos oli kreikkalaisille epäedullinen. Heitä kaatui paljon kamppailussa, paljon riensi itäisen naapurinsa turviin.

Kuten muualla, niin Liperissäkin kreikanuskoiset rupeivät yhtä köyhtä vetämään vihollisen kanssa. Onpa Kajaanin hauptmanni Zach. Palmbaum tietävinään, että muka Pielisen ja Liperin kreikanuskoiset talonpojat olivat venäläisiltä pyytäneet lupaa hyökätä Kajaaniin ja Oulun läänisiin. »He ovat — lisää Palmbaum — meidän pahimpia vihollisiamme, sillä he tuntevat tiet ja olosuhteet.»²⁾

Monet seudut köyhtyivät kokonaan tämän sodan kestäessä. Pälkjärvelle kerrotaan jääneen vain yhden talonpojan (perheen?), sekin kreikkalainen. Kirkot poltettiin ainakin Nurmeksesta, Liperistä ja Kiteeltä.³⁾

Rauhan tultua kreikanuskoisten voimat olivat herpautuneet, heidän lukunsa paljon vähentynyt, monet tilukset autioiksi jääneet. Näille tiluksille asettuivat nyt ne luterilaiset, joita aiemmin oli paikkakunnalle siirtynyt »popu-

¹⁾ *Melander*, Katovuosista 1630-luvun alkupuolella (Hist. Ark. XX s. 156—173); *Tigerstedt*, Bidrag etc. s. 92.

²⁾ *Nordmann*, Per Brahe s. 513 ja 514.

³⁾ Pälkjärven kär. 18/9 1673. Kiteen kär. 23/9 1665, SVA.

leiksi» (torppareiksi). Mutta sitäpaitsi saapui yhä uusia-kin asukkaita Savosta, Pohjanmaalta ja kai etelä-Karjalastakin.¹⁾ Senkautta tuli tuli tämän sodan jälkeen muutos Pohjois-Karjalan asujamiston kokoonpanossa loppuun suoritetuksi. Muutamiiin pitäjiin jäi vanhaa karjalaista kansanainesta vain pieni murto-osa koko asukasluvusta, niinpä Pielisjärvelle vain noin 2 %.²⁾ Liperiin, josta pois-muutto syystä tai toisesta ei näy olleen niin valtava kuin useimmista muista pitäjistä, jäi kreikanuskoisia sentään vielä melkoinen joukko. Näistä ajoista lähtien he alkoivat yhä enemmän keskittyä Taipaleella olevan kirkkonsa ympärille. Hyvällä menestyksellä he edelleenkin torjuivat luterilaisten sulattamisyritykset.

Kun Liperin luterilainen seurakunta perustettiin, oli se tavattoman laaja. Siihen kuului nimittäin koko ylä-Karjala Kaavia ja Pielisjärveä myöten. Viimeksimainitulla tällöin on käsitettävä nykyisiä Pielisjärven, Nurmeksen, Rautavaaran, Valtimon ja Juuan pitäjiä.³⁾ Ettei tällainen suunnaton, yhden papin varaan jätetty alue voinut saada tarpeellista kirkollista hoitoa, selviää itses-tään. Kirkkoherra Yrjänä Yrjänänpojalla olikin täysi syy Pielisjärveä tarkoittaen valittaa Pietari Brahelle: »Minun henkeni on kuin neulan kärellä, kun minun pitää käydä tar-

¹⁾ Ilomantsin kär. helmik. 1666: »Desse byars Nembl. Soalax, Nattiselkä och Kuhilaswara, Jnwånare och bönder, bekiände Nemb-den dhem alla ifrån Caijana Frijherskap förrymbdt, och uthj bem: te byar, emodt Arrendatorens willia och samptyckio sigh Nedher satt hafwa, hwaris dhe ingen Räntta eller Skatt uthgöra wela, allenast Enähr Arrendatoren dhem dher ifrån drifwa will, sättia dhe sigh emodt honom och hans folck medh hugh och slagh.»

²⁾ *Kokkonen*, Pielisen ympäristön asutus, s. 61.

³⁾ *Leinberg*, Finlands territoriala församlingars namn etc s. 128—130.

kastuksilla ja muilla asioilla heidän luonaan. Sellaista periculosissima occasio ei ole koko Ruotsin valtakunnassa.»¹⁾

Seurauksena tästä valituksesta oli, että kreivi Brahe lähetti *Pielisjärvelle* eri papin, dominus Tuomas Pietarin-pojan, joka astui virkaan vuonna 1639.²⁾

Paitsi Pielisjärveä ja siitä sittemmin eronneita seurakuntia joutui pian vielä yksi osa alkuperäistä aluetta pois Liperin kirkkoherran välittömästä hoidosta, nimittäin *Kaavi*. Itsenäiseksi seurakunnaksi se tosin ei päässyt ennen vuotta 1803, vaan sensijaan kappeliksi jo 1600-luvulla. Akiander sanoo sen tapahtuneen noin vuonna 1650. Silloin Kaavi muka sai kirkon ja ensimmäisen pappinsa. En tiedä, mistä Akiander on tuon vuosiluvun siepannut. Ainakaan ei se, mitä kirkkoon tulee, tunnu oikein luotettavalta. Mieluummin voimme turvautua kirkkoherra Dannenbergin täsmälliseen tiedonantoon, että »Kaavia oli alettu rakentaa vuonna 1671 (Cawi Anno 1671 begyntz at påbyggias)».³⁾ Tämä vuosi sopii jotenkin hyvin yhteen sen kanssa, mitä erään Liperin kirkonkirjan viime lehdille vuosien 1739—60 välillä kirjoitettu pappiluettelo tietää kertoa: »Samoihin aikoihin kuin tämä Pitäjän Emäkirkko on rakennettu, kuuluu Herra Laurentius Berg rakennuttaneen Kappelikirkon Kaaville.»⁴⁾ Emäkirkko rakennettiin v. 1669, ei

¹⁾ *Akiander*, Herdaminne etc. II s. 11.

²⁾ *Kivinen*, Anteckningar etc. s. 5.

³⁾ Khra Dannenbergin kirje konsistorille 17/8 1722. PTA. Handl. A 353.

⁴⁾ Tämä luettelo on hyvin valaiseva. Siitä Akiander suureksi osaksi on ammentanut Liperiä koskevat tietonsa. Luettelon on käsialasta ja sen loppumisesta päättäen kirjoittanut khra Petter Possenius isänsä kuoleman (1739) ja kolmannen kirkon rakennuksen välillä (1760). Se on laadittu »vanhain ja uskottavain henkilöiden» kertomusten mukaan. Joitakin virheitä olen huomannut, esim. khra Sundiuksen ristinäimen mainitsemisen Yrjöksi. — Painettu: *Neovius*, Ur Finlands historia. Publikationer ur de Alop. pappren s. 501—505.

siis ole kuin pari vuotta väliä. Herra Laurentius tosin kuoli jo v. 1670, jos voi uskoa Akianderia, mutta se ei välttämättä todista, että vuosi 1671 olisi väärä. Onhan helposti voinut tulla pieni muistirehdys niille, jotka »pappeinkronikkaamme» ovat kertoneet paperille pantavaksi. Onhan kappelin rakennus saattanut liittyä Bergin nimeen kansan muistissa aivan väärinkin. Tai on sekin mahdollisuus ole-massa että Berg elinaikanaan olisi pannut hankkeen alulle. Mistäpä vihdoin tietää, onko Akianderin vuosiluku 1670 (Bergin kuolinvuosi) oikea vai onko se väärä, kuten hänen monet muut vuosilukunsa 1600-luvulta. Pidämme siis kiinni vuodesta 1671 Kaavin kappelin perustamisvuotena.

Kaavin toinen pappi, v. 1679 sinne määrätty Martti Kiljander hankki kappelille nimellisen itsenäisyyden. Hä-nestä sanotaan, että hän Kaavilla »on ollut oma kirkkoherransa». Silloisen Liperin kirkkoherran Henrik Sundiuksen kera hän oli nimittäin tehnyt sellaisen sopimuksen, että hän pitäisi huolen Kaavin kaikesta hengellisestä hoidosta ja saisi palkakseen kaikki kirkkoherran saatavat Kaavilta sekä osan deputaatista.¹⁾ Kuten tuonnempana Liperin papeista puhuttaessa tulee esitettäväksi, koettivat seuraavat Liperin kirkkoherrat riistää Kaavin papilta hänen etuoikeutensa, mutta kauan kesti, ennenkuin se heille onnistui. Senkin jälkeen Kaavi oli verrattain vähäisissä koske-tuksissa emäkirkon kanssa. Välimatka oli liian pitkä ja vaivaloinen.

Käymme sitten käsiksi aikakauden *henkiseen elämään*. Sen jälkeen, mitä edellä olemme huomauttaneet seurakun-nan laajuudesta, rahvaan sorretusta tilasta, nälkävuosista ja yleensä rauhattomista ajoista, on itsestään ymmärrettävää, miksi kirkon vuosisatainen vaikutus ei saanut aikaan

¹⁾ Khra Dannenbergin kirje konsistorille 17/8 1722, PTA. Handl. 1722.

niin paljoa kuin suotuisammissa olosuhteissa, huolimatta ihmishengen ainaisesta vanhoillaan pysyväisyydestä, olisi voinut toivoa. Aineellinen ahdinko ei tietysti kykene elvyttämään henkistä elämää. Siksipä olivatkin vielä vuosisadan lopulla pohjoiskarjalaisten tavat raakoja, henkinen näköpiiri pakanallisuuden ja taikauskon pahasti samentama, siveelliset käsitteet venyviä.

Sotien ja nälkävuosien ajat eritoten merkitsivät taantumusta. Näytti, niinkuin kirkollinen ja henkinen elämä lakastuisivat. Että silti oli niitakin, joiden usko kärsimyksissä kirkastui, niitä, jotka koettelemuksen aikana oppivat antaumaan Jumalansa huomaa, sitä ei voi epäillä. Kirkkoherra Dannenberg kertoo heidän jumalansanaa isoten keskellä pimeintä sota-aikaa kokoontuneen metsiin ja yksityisten taloihin hartauttaan harjoittamaan.¹⁾

Kerromme, mitä etupäässä tuomiokirjoista olemme saaneet tietoomme. Varsinkin aikakauden alulta nämä tiedot ovat ylen vähäiset. Usein käräjäpöytäkirjassa vain lyhyesti ilmoitetaan, ettei ollut mitään asioita käsiteltävinä, joten käräjät täytyi jättää pitämättä. Niin tapahtui Liperissä aikaisempia vuosia mainitsematta vuonna 1640. Pohjoiskarjalaisella talonpojalla ei ollut luottamusta oikeuslaitukseensa, se ilmenee vielä paljoa myöhemminkin, eikä syyttä. Senvuoksi mieluummin käytettiin oman käden oikeutta ja omia perinnäistavan määräämiä kirjoittamattomia lakeja. Vasta vähitellen ruvettiin uskomaan keskinäisiä riitoja kihlakunnanoikeuden ratkaistaviksi.

Samalla tavoin oli kirkonkin laita. Kirkollisiinkaan laitoksiin ja kirkolliseen järjestykseen ei kansa taipunut ennenkuin tottui. Kirkolliset sakramentit ja pyhät toimitukset eivät aluksi mahtaneet olla kansan mielestä hyvinkään

¹⁾ Khra Dannenbergin kirje konsistorille 27/6 1722, PTA. Handl. A. 353.

pyhiä. Varsinkin oli vaikea taivuttaa rahvasta tuomaan r u u m i t a n s a vihittyyn hautausmaahan haudattaviksi. Monet kuoppasivat ne omiin kalmistoihinsa. Eräässä piispallisessa kiertokirjeessä vuodelta 1669 kerrotaan, kuinka muuan »herra veli Possenius» kiivasteli Liperissä olevia Kuhasalon ja Komperon hautausmaita vastaan, ne kun eivät olleet kaukana kirkolta, eikä voitu tietää, josko sellaisiin paikkoihin oli haudattu itsemurhaajia tai muiden surmaamia tai sikoja ja koiranpenikoita ilman kristillisiä menoja. ¹⁾ Muutamat joutuivat kalmistoihin hautaamisesta oikeudinkin puheille. Niin kävi sivakkavaaralaiselle Krister Pasaselle. Häntä sakotettiin 40 hopeatalaria. ²⁾

Ahkeraan k i r k o n k ä y n t i i n koetettiin alusta saakka totuttaa seurakuntalaisia. Tietysti papisto pyrki teroittamaan mieliin asian merkitystä suoraan kääntyen sanankuulijoidensa puoleen neuvomalla. Mutta elleivät neuvot auttaneet, turvauduttiin ankarampiin keinoihin. Elettiin silloin ankaraa lainomaisuuden aikaa, joka pyrki laista laatimaan kehykset yksinpä ihmisten jokapäiväiselle elämälle ja omantunnon vapaudelle. Kirkollisellakin alalla oli yleistä, että turvauduttiin maallisen oikeuslaitoksen apuun. Niinpä voitiin käräjillä kirkkoherran pyynnöstä kehoittaa rahvasta ahkeraan kirkonkäyntiin. Näin tapahtui esim. Kiteellä v. 1666. Kun sitäpaitsi näillä käräjillä kirkkoherra Yrjänä valitti erikoisesti Rasivaaran kylän asukkaiden laiskuutta kirkonkäynnissä, teki oikeus

¹⁾ *Akiander*, Herdaminne II s. 11. — Kuhasalon saaressa oli venäläisenä aikana luostari. V. 1570—95 sodan kestäessä luterilaiset sen hävittivät. Nähtävästi tämän luostarin muistoa on mainittu hautausmaa. Kuhasalon nimi muutettiin 1700-luvulla K u k k o s e n s a a r e k s i sinne siirtyneiden Kukkosien mukaan. Viimeisen kerran olen tavannut kirkonkirjoissa Kuhasalon nimen v. 1724.

²⁾ Lrin kär. $\frac{3}{3}$ 1702, SVA.

juhlallisen päätöksen, jossa sakon uhalla velvoitettiin rasi-vaaralaiset pitämään sielustaan parempaa huolta.¹⁾

Varsinkin rukouspäivä-jumalanpalveluksen laiminlyöminen katsottiin rangaistavaksi rikkomukseksi. Ilomantsin talvikäräjillä v. 1678 kirkkoherra Gregorius Marjukanpoika ilmiantoi 23 talonpoikaa, jotka edellisen vuoden ensimmäisenä rukouspäivänä olivat olleet poissa kirkosta. Kansa oli — sanoi kirkkoherra — laiskaa tulemaan Herran huoneeseen. Suurista taloista ei sinne muka koskaan saapunut enempää kuin yksi poika tai renki, isännät jäivät kotiin työtä tekemään. Saman vuoden syyskäräjillä syytettiin taas 17 talonpoikaa samanlaisesta rukouspäivän laiminlyömisestä. Kun syytetyt eivät voineet laiminlyöntiään kieltää eivätkä esiintuoda mitään laillista estettä, langetettiin heidät 40 hopeamarkan sakkoihin. Luhtapohjan, Nesterinsaaren ja Enon asukkaat olivat olleet Pielisjärven kirkossa ja saaneet sieltä todistuksen, joten he pääsivät edesvastuusta. Vielä yksi esimerkki! Anoniemeläistä Olavi Vanttista sakotettiin Pälkjärven käräjillä siksi, että hän tuskin kolmea kertaa vuodessa saapui kirkkoon, eikä 10 vuoden aikana ollut kuin kerran tai kahdesti nauttinut ehtoollista.²⁾

Toinen keino, jolla tahdottiin herättää sabattikunnioitusta, oli t y ö n k i e l t ä m i n e n pyhäpäivinä. Myös pyhämatkoista koetettiin saada luopumaan. Piispa Bjugg olisi viimeksimainitun saavuttamiseksi mielellään soveltanut hiippakuntaansa yhtä ankaran järjestyksen, kuin oli Israelissa profeetta Nehemian aikana, jolloin kaupungin portit sabattina suljettiin, niin ettei kukaan voinut ajaa ulos eikä sisälle. Pyhätyön estämiseksi asetettiin Ilomant-

¹⁾ Kiteen kär. ¹²/₉ 1666 SVA. — Kirkonkäynnistä kts. myös *Simolin*, Viborgs stifts historia s. 268—270 ja 279—282.

²⁾ Ilomantsin kär. ⁸/₂ 1678 ja ¹³/₉ 1678. Pälkjärven kär. ¹⁴/₉ 1672, SVA.

sisä v. 1669 jokaiseen kylään katsastusmies — Paltamossa sellaisia sanottiin »kirjon kiikareiksi» — jonka oli rikollinen ensi kärkeissä ilmiannettava.¹⁾

Varsin tavallista oli, että mielen r a a k u u s puhkesi ilmi kaikenlaisina ilkivaltaisuuksina, pahantekoina ja tapeluina. Niistä meillä onkin suurempi esimerkkivarasto kuin edellisistä. Eivät »paremmat ihmisetkään» näy aina voineen hillitä luontoansa. Sen todistaa m. m. kirkkoherra Sundiuksen käyttäytyminen, josta kerromme tuonnempana, sekä lukkari Tuomas Siljanderin ja ylioppilas Henrik Schytteniuksen menettely Tuomaanpäivänä 1707. Luultavasti juhlan kunniaksi juotuaan ja riitaannuttuaan Leskelänvaarassa (»Leskiwara») lukkari sieltä palattua pertuskoineen tuli kappalaisen (Schytteniuksen) pappilaan ja särki siellä yhden akkunuudun — ei suinkaan tyhjämpäväinen vahinko katsoen lasin silloiseen suureen arvoon.²⁾

Kun säätyhenkilöt tällä tavalla käyttäytyivät, ei talonpojalta voi parempaa odottaa. Milloin heistä joku rukouspäivänä heittää toveriaan kivellä päähän, milloin joku toinen keihäälläään yrittää surmata lähimmäisensä. Kolmas nyhtää kirkkoherraansa tukasta ja parrasta ja koettaa puukollaan surmata hänet, sekä herjaa ruustinnaa-huoraksi. Luetteloa voisi vielä pitkälti jatkaa, mutta tyydymme lopuksi mainitsemaan vain kaatamolaisten ja hurnilanrantalaisten kalastusoikeuksien vuoksi syttyneen kahakan Kurikansaaren ja Kaunissaaren välillä.³⁾

Murhia vilisevät tuomiokirjat täynnänsä. Kerrotaan edeltäpäin viekkaasti suunnitelluista veritöistä, joissa mon-

¹⁾ *Simolin*, Viborgs Stifts historia, s. 268; *Råbergh*, En sedebild etc. (Suomen Kirkkohist. Seuran pk. liitteineen II s. 40); Ilomantsin kär. 9/9 1669 SVA. — Tämän ajan oloihin sopii pitäjässämme tunnettu sananlasku: »Joka kirkossa, se kirkossa, joka kotona, se ropottaa.»

²⁾ Lrin kär. 23/3 1708, SVA.

³⁾ Lrin kär. 12/2 1688, 20/2 1685, 3/2 1687 ja 1/9 1683, SVA.

ta henkeä lähetetään toiseen maailmaan. Kuvataan nuorta miestä, joka kolme vuotta hautoo mielessään katalaa aietta mennä »raha saaman, caikki väki tappaman ja cartano poltaman». Ja monta muuta.¹⁾

Säätyläisten, varsinkin hovin voutien ja muiden virkamiesten kanssa sattui tuontuostakin yhteentörmäyksiä. Nurisematta täytyi talonpojan suorittaa aprakkansa (»ap-racka»). Kun hän sattui kohtaamaan ylempiänsä, piti hänen nöyrästi paljastaa päänsä. Jos hän vähänkin rikkoi, joutui hän siitä edesvastuuseen ja tuomittiin ankariin, usein oikeudettomiin rangaistuksiin.

Lyhyeksi ei jäisi luettelo varkauksista ja ryöstöistä, jos sellaisen tahtois tehdä. Mutta kun siitäkään tuskin koituisi vastaavaa hyötyä, jätämme senkin.²⁾

J u o p p o u s oli sangen yleinen. Jo 1636 läänin rahvas valitti siitä suuresta häiriöstä, jota paloviinan ja oluen myynti heille aiheutti. Monet — he sanoivat — olivat sen vuoksi tulleet rutiköyhiksi, toiset olivat juoneet itsensä kuoliaiksi. He pyysivät sentähden, että kaikki tupakka-, viina- ja olutpuodit poistettaisiin. Lupasipa rahvas siinä tapauksessa itse ottaa maksaakseen n. s. kapakkarahat. Maaherra Spåre kielsikin väkijuomien myynnin muualla paitsi Käkisalmen kaupungissa.³⁾

Kauan ei tätä kieltoa sentään muistettu. Väkijuomain kaupustelu alkoi uudestaan. On tietoja, että hiippakunnan papitkin joskus rupesivat kapakoitsijoiksi. Näin teki esi-

¹⁾ Lrin kär. ²³/₃ 1708, SVA.

²⁾ *Saarensepän* (Kuvauksia Pohjois-Karjalan maataloudellisista oloista I s. 40 ja 41) kertomasta liperiläisten viljaryöstöstä syntyneen jutun hovioikeus ratkaisi niin, että liperiläisten oli suoritettava takaisin kaikki anastamansa vilja. Liperin käräjillä ¹/₈ 1683 asianomaisia muistutetaan hovin päätöksen täytäntöönpanosta (SVA.)

³⁾ Sortavalan starostian kär. ¹⁰/₂ 1636, SVA; Katsaus historiatieteellisten seurojen toimintaan Hist. Aikakausk. 1912, s. 255.

merkiksi Pielisjärven kappalainen Markus Wëndalius. Tietysti ei tuomiokapituli tällaista hyväksynyt, ja piispa Lund varoittaakin eräässä kiertokirjeessään vakavasti papistoa antautumasta näin alentavaan toimeen.¹⁾

Väkevään kauppaa harjoitettiin usein kirkkomäellä tai sen läheisyydessä, eikä vain arkipäivinä vaan pyhinäkin. Saattoi tapahtua, että kansa oli juovuksissa kirkkoaikana. Tästä valittaa esim. Liperin kirkkoherra Sundius. Kahtena rukouspäivänä oli muka kapakoitsija Lorentz Druske myynyt olutta ja viinaa kirkkoväelle, joka aamusaarnan aikana oli ollut juopuneena. Druske tunnuisti asian ja langetettiin maksamaan sakkoja.²⁾

Hyvin tiheään tapaa tietoja yksityisistä henkilöistä, jotka kirkossa ovat olleet humalassa ja aiheuttaneet pahennusta. Ja samoin kuin sinne, samoin tultiin käräjiinkin »liikutetussa tilassa». Kun Liperissä v. 1701 muuan lautamies vähän liikaa naukkailtuaan saapui oikeutta istumaan, sakotettiin häntä sekä varoitettiin kaikkia lautamiehiä, että »pitäisivät itsensä pois juopumuksesta ja ryyppäämisestä niin kauan kuin käräjätunnit päälleseisovat». ³⁾

Näyttää siltä kuin juopumusta näinä aikoina ei olisi pidetty vähääkään häpeällisenä varsinkaan maallikolle. Pappitkin, jopa heistä parhaimmat, käyttivät väkeviä. Uskottiin sen lisäksi varsinkin viinasta, että se oli erinomaista lääkettä mitä erilaisimpiin tauteihin. Lääkkeeksikö vai muuten nautittavaksi lienee kirkkoherra Andreas Possenius ison vihan aikana Pietari-tsaarilta pyytänyt ja saanut lu-

¹⁾ Piispa Lundin kiertokirje $\frac{1}{6}$ 1707 § 11. LKA; Pielisjärven kär. $\frac{20}{2}$ 1685, SVA; kts. myös *Simolin*, Viborgs stifts historia s. 214 ja 215.

²⁾ *Simolin*, Viborgs stifts historia s. 292—297; *Suolahti*, Suomen pappilat 1700-luvulla s. 29; Lrin kär. $\frac{1}{9}$ 1683, SVA.

³⁾ Lrin kär. $\frac{22}{6}$ 1696. Ilomantsin kär. $\frac{6}{2}$ 1671. Lrin kär. $\frac{1}{9}$ 1701, SVA; *Simolin*, Viborgs stifts historia s. 277.

van keittää viinaa yhden vuoden aikana, mutta ei sitä myydä?¹⁾

Paitsi juoppoutta oli siveettömyys kuvattavamme ajan helmasyntinä. Nämä kaksihan tavallisesti kulkevat käsi-kädessä.

T a i k a u s k o rehotti vielä täydessä kukoistuksessaan. Pakanallisia juhlia vietettiin, lyyliteltiin vainajia, pahoja henkiä, haltioita y. m. Missä omien voimain ei luultu riittävän, siinä turvauduttiin noitiin ja velhoihin. Liperin talvikäräjiltä 1693 on säilynyt tieto erästä omituisesta uskemuksesta, joka vieläkin elää kansan muistossa. Muuan nainen syytti erästä nuorta miestä siitä, että tämä muka oli tehnyt hänelle lapsen. Kun mies kieltäytyi tunnustamasta, vannoi nainen valan. Silloin mies kääntyen oikeuden puoleen pyysi saada kääntää lakikirjan nurin, »jotta vannonan sielu sitäkin varmemmin joutuisi edesvastuuseen». ²⁾ Nainen oli muka tehnyt väärän valan.

III. Papisto.

Nuo uskon kunnioitettavat esitaistelijat ovat melkein kokonaan häipyneet vuosisatain taa. Vain silloin tällöin näemme heistä pienen vilahduksen sitten taas kadottaak-

¹⁾ Muuan venäl. kirje And. Posseniukselle, päivätty vanhoilla slaavilaisilla kirjainnumeroilla 15 p. helmik. 1721, - LKA.

²⁾ *Simolin*, Viborgs stifts historia s. 306—312 ja 332; Lrin kär. ^{31/1} 1693, SVA.; vrt. myös *Hertzberg*, Vidskepelsen etc., s. 52. — Vrt. mitä sanotaan khra Sundiuksesta sivuilla 29—30.

Suullista muisteloaa on seuraava: Ennen oli tapana, että kun oli huomattu kenen vannoneen väärän valan, riitapuoli oli mennyt ja maksanut tuomarille hopearuplan. Se oli tuomari silloin käynyt kääntämässä kirjan, jonka päällä vala oli tehty, nurin päin, kannet ylöspäin: siitä oli vannonja, jos tosiaan oli väärin vannonut, saanut kaatuvataudin (Liperi).

semme näköpiiristämme pitkäksi aikaa tai — ainaiseksi. Mitään yhtenäistä kuvausta emme näin ollen heistä voi luoda; kerromme vain ne muutamat hajapiirteet, mitä sieltä täältä on käsiimme osunut. Aloitamme kirkkoherroista.

Ensimmäisestä kirkkoherrasta on vihdoinkin onnistuttu saamaan tietoon ristimänimi; tähän saakka ei sekään ole ollut tunnettu. *Martti* hän oli. Käkisalmen läänin tilikirja vuodelta 1632 tietää hänen olevan Liperin pappina.¹⁾ Milloin hän tänne tuli, siitä ei ole täyttä varmuutta, mutta vuosi 1631 tuntuu todenmukaiselta, kun otamme huomioon seuraavan seikan.

Vuoden 1630 maaliskuussa kirjoitti tuomiorovasti Nikolai Maununpoika Käkisalmen maaherralle käskien hänen huolehtimaan siitä, että muuan herra Yrjö Pietarinpoika saisi hoitoonsa Kiteen ja Liperin. Seuraavana vuonna helmikuun puolivälissä herra Yrjö saikin virkavahvistuskirjan, mutta siinä ei enää mainitakaan Liperiä, ainoastaan Kitee.²⁾ Nähtävästi oli sitä ennen päätetty, että Liperiin lähetettäisiin eri pappi. Ja siksi tuli siis herra Martti.

Näihin asti ensimmäiseksi luultu, itse-asiaassa toinen kirkkoherra oli *Yrjänä Yrjänänpoika* (Georgius Georgii), viipurilainen (163?—1645). Hän ei enää ole niin hämärä kuin edeltäjänsä. Pitäjämme »pappeinkronikan» (kts. siv. 18) mukaan hän on asunut Kurkelansalmella, missä Käkisalmen läänin tilikirja v:lta 1618 tietää olevan kruununkalastuspaikan.³⁾ Tyytyväinen ei kirkkoherra kuitenkaan näy olleen oloihinsa, koskapa hän v. 1638 Pietari Brahelle valit-

¹⁾ *Cederberg*, Pappisluettelo Käkisalmen läänistä vuodelta 1632 (Suomen Kirkkohist. Seuran Vuosikirja VI, s. 366 ja 369).

²⁾ *Leinberg*, Handlingar etc. II s. 28—30, 38 ja 39.

³⁾ Muistoa kruunun omistuksesta on vielä paikannimi Rikkilänranta. Huom. myös Rikinlahti (Riihilammen rannassa). Kts. s. 37, muist. 1.

taa maatilansa kehnoutta ja pyytää parempaa, Lamminnientä, »joka on paras paikka Kristuksen seurakunnan perustamista varten». Tästä samasta kirjeestä, jossa hän kertoo Pielisjärven matkainsa hengenvaarallisuudesta, voimme ehkä tehdä johtopäätöksen hänen utteruudestaan ja kiintymyksestään toimeensa.¹⁾

Kolmas kirkkoherra oli *Laurentius l. Lauri Henrikinpoika Berg* (1650—70). Hänen aikanaan käytiin »metelisotaa», tuota edellä jo kerrottua suurta uskonottelua, jolloin myös Liperin kirkko poltettiin. Kirkkoherra itse töintuskin pääsi erään tuttavansa kreikanuskoisen talonpojan avulla pakenemaan Viipuriin, jossa oleskeli kolme vuotta, kunnes rauha palasi.²⁾ Muu perhe lienee myös päässyt onnellisesti Viipuriin turvaan paitsi yhtä tytärtä, jonka kova onni matkalla kohtasi. Syystä tai toisesta hän ei selvinnyt lähtemään pakoretkelle omaistensa kanssa, vaan jäi järeille yksinään yrittämään. Lappeenrantaan asti hän hyvin selviytyi lähtien sieltä ratsain, erään porvarinpojan saattamana, kohti Viipuria. Mutta matkalla tuli vastaan joukko aatelislipuliseen kuuluvia ratsumiehiä. Nämä raiskasivat tytön, ottivat häneltä hevosen satuloineen kaikkineen ja menivät matkoihinsa.³⁾

Kun ei näiltä ajoilta tuomiokirjoja ole säilynyt läheskään kaikilta vuosilta ja säilyneetkin ovat niukkatietoisia, ei Bergistä, vaikka hän kaksikymmentä vuotta olikin seurakunnassa, kovinkaan paljoa tiedetä. Talvikäräjillä 1660 rahvasta kehoitettiin maksamaan hänelle saatavarästit ja lautakunta velvoitettiin häntä näiden kannossa auttamaan. Työlästä täisi sentään saanti olla; vuoden 1663 käräjillä

¹⁾ *Akiander*, Herdaminne etc II s. 11 ja 12. — Aikakauden pappien virassaolovuodet olen kaikki ottanut Akianderilta korjaten vain ne tiedot, mitkä olen huomannut sitä tarvitsevan.

²⁾ Kirkonark. pappiluettelo.

³⁾ *Talkanen*, Lappeenrannan kaup. hist. 1649—1741 s. 59.

Berg valittaa, että koko hänen kirkkoherruusaikansa oli ollut joitakuita vastahakoisia, »jotka muutamat vähän, mutta muutamat eivät vähintäkään olleet antaneet hänelle, niin että hänen huokaillen täytyi virkaansa toimittaa». Tällä kertaa kuudennusmiesten käskettiin pitämään huolta siitä, että kirkkoherra saisi, mitä hänelle oli tuleva. ¹⁾

Bergin perhesuhteista tiedämme, että hän oli naimisissa ja oli hänellä ainakin yksi poika, nimeltä Henrik. ²⁾ Tyttärestä äsken kerrottiin.

Seuraava kirkkoherra *Samuel Cargianus* ei taas ole jättänyt liioin jälkiä itsestään. Hänen kirkkoherruutensa aika ei ollutkaan niin pitkäkallinen kuin Bergin. Missään tapauksessa se ei voinut kestää kymmentäkään vuotta, sillä jo 1670-luvun lopulla oli kirkkoherrana toinen mies.

Hänen ajaltaan ei paraita lähteitämme, tuomiokirjoja, Liperistä ole ollenkaan käytettävissämme. Sattumalta on muuan häntä koskeva asia joutunut Pälkjärven käräjillä käsiteltäväksi ja siis Pälkjärven tuomiokirjoihin. Sieltä sen olemme poimineet ja saaneet siitä tietää, että Cargianuksella vaimonaan oli Puumalan kirkkoherran Yrjö Eerikinpoika Nigraeuksen sisar. Yksi lapsi heillä ainakin oli, mutta tämä, samoin kuin äitikin, sai surmansa vihollisen julmasta kädestä metelisodan aikana. ³⁾

Viides kirkkoherra *Henrik Sundius* (v:n 1681 talvikäräjien pöytäkirjassa kirjoitettu *Sundig*) oli siis tässä virassaan jo 1670-luvun viimeisinä vuosina. Hänestä sanotaan pappiluettelossamme, että hän »on ollut hyvin innokas ja

¹⁾ Lrin kär. ³/₁₀ 1661 ja ¹⁷/₁₀ 1663, SVA.

²⁾ Lrin kär. ¹⁷/₁₀ 1663, SVA.; lieneekö ollut khra Bergin poikia se Petter Berg, joka mainitaan Liperin hovin kymmenniekkana (haudattu ²⁹/₆ 1726 65 vuoden ikäisenä)? Muitakin Bergiä oli Liperissä 18-vuosisadalla. Yleensä he olivat joutuneet huonoille jälille.

³⁾ Khra Dannenbergin kirje konsistorille ¹⁷/₈ 1722, PTA. Handl. A 353; Pälkj. kär. ²¹/₂ 1673, SVA.

hävittänyt useita uhripaikkoja». Olkoon niin! Kuitenkin käsitys, minkä miehestä tuon lausunnon perustalla välttämättä saa, lieenee liian hyvä. Ainakin antavat tuomiokirjat, tällä kertaa hyvin runsaskätisesti, toisenlaisia todisteita. Ne tarinoivat, kuinka hän »iskuvin ja lyönnein» käy erään talonpojan kimppuun, joka oli myynyt hänen voitaan Nevanlinnassa, mutta antanut varkaan viedä rahat. Ne todistavat, että hän kerran lähetti renkinsä viemään Sortavalan porvarille Tiaiselle tynnyrin voita korvaukseksi ehtoolisviinistä ja että tästä voista löydettiin kiviä sekä rikkinäinen kauha. Sitä paitsi talonpojat nurisivat kirkkoherran kantavan liikoja saatavia, huonosti huolehtivan ehtoolisviinin hankkimisesta, niin ettei toisin ajoin voitu ehtoolista jakaa, sekä käyttävän liian ohuita öylättejä. Ja arentaattori Hoppenstång valittelee, ettei herra Henrik »Jumalan nimen eduksi suorittanut virkaansa». Rikoksia hän muka katseli vain sormiensa läpi, kun hänelle annettiin rahaa. Eikä Sundius voinut muuta kuin tunnustaa, että hän todellakin eräältä haureutta harjoittaneelta oli ottanut 2 karoliinia (»en dubbel Carolin»). Kuitenkin oli rikollinen muka ilman todistajia kärsinyt kirkkorangaistuksen. Sen lisäksi arentaattori kertoi, että kun hovi nälkävuosien aikana oli ryöstetty, kirkkoherra oli eräältä talonpojalta ottanut muutamia rautakapineita, vaikka tiesikin niiden kuuluvan hoville. Tämänkin kirkkoherra myönsi tarjoten noita rautakaluja takaisin Hoppenstångille, joka hylkäsi tarjouksen, koska sitä tilaisuudesta huolimatta ei oltu aikaisemmin tehty. Niin ahneeksi luuli arentaattorin poika kirkkoherraa, että hän tohti epäillä hänen kavaltavan itselleen osan kirkon haavi- ja muista rahoista. Tämä kävi muka päinsä sitäkin paremmin, kun kuolleen kirkonisännöitsijän sijalle ei oltu toista valittu. Räikeän kuvauksen kukkuraksi saamme kuulla Sundiuksen Lamminniemen hovissa tapelleen Kaavin kappalaisen Martti Kiljan-

derin kanssa, niin että muuan »korsteeni» meni rikki. Kiljander sai tässä kahakassa kaksi mustelmaa kasvohinsa.¹⁾

Miten on siis käsitettävä Sundiuksen persoona? Siitä hän kerrotaan sekä hyviä että pahoja puolia. Tuntuu kuitenkin kuin ei jälkimäisiä voisi semmoisinaan ottaa arvostelun määrääjiksi. Syytökset voivat olla liioiteltuja tai väässä valossa esitettyjä. Sehän ei ole harvinaista. Ehkä on niissä arentaattori Hoppenstångin juonia, sillä tämä herra näyttää kantaneen persoonallista vihaa Sundiusta kohtaan. Kuitenkin lienee toki »totta toinen puoli» ja tätä on silloin arvosteltava sen ajan mittakaavan mukaan eikä nykyisen. Olisiko tuo siis paha vika, jos pappi »lihansa heikkoudessa» kerran käykin talonpojan kimppuun iskuin ja lyönnein, tahi vaikkapa toisenkin papin kimppuun!

Erehtynemmekö, jos sanomme, että Sundius oli oikea erämaan pappi, karkea, häikäilemätön, mutta luja ja toimintakykyinen.

Kaavin kappelin ynnä sieltä tulevat kirkkoherran saatavat hylkäsi Sundius sikäläiselle papille (kts. s. 19), samalle Martti Kiljanderille, jonka kanssa Lamminniemellä otteli. Kun Kaavi oli kaukana, oli sitä hankala emäkirkolta käsin hoitaa ja sitäpaitsi sieltä tulevat saatavat muodostivat vain pienen osan koko pitäjän saatavamäärästä. Näin kai ajatteli Sundius, mutta toisin hänen seuraajansa, kuten tulemme näkemään.

Verrattain kauan Sundius oli Liperissä. Tuomiokirjat osoittavat, että hän vielä vuonna 1699 eli ja oli virassaan. Akiander sensijaan mainitsee hänen virkansa loppuvuodeksi vuoden 1695.

Vihdoin joku sana Sundiuksen perheoloista! Vuoden 1676 paikkeilla hän nai Kristiina Strålmanin, joka toisen kerran oli jäänyt leskeksi. Lapsia ei liitosta syntynyt. Kun Kris-

¹⁾ Lrin kär. ²/₃ 1691, ³¹/₁ 1693, ¹³/₃ 1694, ¹⁷/₂ 1697 ja ²⁸/₁ 1699, V.A.

tiina elokuussa v. 1690 kuoli, näyttää Sundius menneen uusiin naimisiin, koskapa v. 1704 kerrotaan, että hänen »successor matrimonii» oli inspehtori Antti Näglick.¹⁾

Kuudenneksi kirkkoherraksi tuli Sakkolan kappalainen *Sakarias Sidensnöre* (1702?—17??), »vakaa ja väsymätön katkesmuksen opin opettaja sanankuulijainsa keskuudessa». ²⁾ Tätä arvostelua ei vastusta ainakaan se tietojen niukkuus, mikä meillä on hänestä. Puolisona hänellä oli Katariina Reuter, jolta hän sai ainakin 9 lasta.³⁾

Sidensnöre aloitti suurella ponnella ottelun Kaavin papin etuoikeuksia vastaan. Aluksi hän onnistui. Tuomiokapitulilta hän sai paperin, joka oikeutti hänet olemaan myös Kaavin kirkkoherrana ja siis sieltäkin kantamaan kirkkoherran saatavat. Mutta Kiljander piti sitkeästi kiinni vanhoista etuuksistaan. Riita paisui yhä pahemmaksi. Kirkkoherra valitteli kihlakunnanoikeudessa, ettei Kiljander muka yhtään välittänyt konsistorin määräyksistä, vaan väkivalloin otti talonpojilta ne saatavat, joita nämä olivat säilyttelleet häntä varten. Kerran oli kirkkoherra koonnut saatavaviljojaan erääseen aittaan Kortteen kylässä ja siel-

¹⁾ Lrin kär. $\frac{2}{3}$ 1691, $\frac{3}{2}$ 1689 ja $\frac{26}{1}$ 1704, SVA.

²⁾ Ainakin vielä v. 1709 oli hän Liperin kirkkoherrana. Sinä vuonna hänen mainitaan esiintyneen erään väitöskirjan defensorina (*Alopaeus*, Borgå gymnasii historia, s. 392). Akianderin vuosiluku 1711 on väärä.

³⁾ Samuel, Sakarias, Henrik, Kaarle, Johannes, Efraim, Andreas, Margareetta ja Katariina. Samuel ($\dagger \frac{29}{3}$ 1745 53 v. 3 kk:n ikäisenä) toimi Uudenkaupungin rauhasta lähtien nimismiehenä Liperissä. Kaarlestä tuli tullimies ensin Pielisjärven tullikamariin, sitte tullinhoitaja tai tullipäälyismies Haminaan. Efraim painautui maanviljelijäksi Papelonsaarelle (*Saarenseppä*, Pohjois-Karjalan vierasnimiset suvut s. 28; Lrin kär. $\frac{10}{2}$ 1725). Henrikin tittelinä v. 1730 mainitaan »monsieur» (kastekirja).

Efraimin poika Juhana valittiin $\frac{28}{9}$ 1761 kotiseurakuntansa suntioksi ja siitä lähtien on virka ollut samalla suvulla siirtyen isältä pojalle aina nykyiseen suntiooon asti (Pit. kok. pk.).

täkin oli Kiljander ne anastanut. Auttaakseen kirkkoherraa oikeus v. 1703 määräsi hänelle kaksi lautamiestä saatavien kanton Kaaville.

Kiljanderin vastarinnasta tietysti saapui tieto konsistoorille. Mies kutsuttiin antamaan selvitystä menettelystään. Mutta kävikin nyt niin, että Kiljander antoi hyvät selvitykset ja konsistorin suuttumus muuttui suopeudeksi. Sidensnörelle kirjoitettiin, ettei hänellä enää ole mitään tekemistä Kaavin kanssa; hänen väliaikainen johtoasemansa Kaaviin nähden oli kumottu.¹⁾

Kirkkoherran palkasta on tietoja näiltä ajoilta. Talvikäräjillä 1702 nimittäin muistutettiin rahvasta, että heidän oli kirkkoherralleen suoritettava »neljä kappaalaa viljaa kumpaakin lajia». Se oli vakinainen saatavapalkka, jota paitsi hän sai lasten ristinnästä, vaimojen kirkottelusta y. m. tilapäisiä tuloja.²⁾

Sidensnören kuoltua otti *Yrjö Dannenberg* lesken puoliso-
sokseen sekä hänen suuren lapsilaumansa hoivatakseen ja pääsi sillä tavalla myös edeltäjänsä virka-asemaan.³⁾ Ennen Liperiin tuloaan Dannenberg oli ollut konsistorin

¹⁾ Konzept för utgående bref för åren 1702—07, s. 323 ja 425, PTA; Lrin kär. 27/11 1705 ja 19/10 1703, SVA. — Vrt. *Simolin*, Viborgs stifts historia s. 195.

²⁾ Lrin kär. 3/3 1702, SVA.

³⁾ Mistä Dannenberg-kirkkoherra oli syntyisin, en voi sanoa. Vastaisille sukututkijoille mahdolliseksi avuksi mainitsen Jacob J. Dannenbergin, joka konsistorille 9/11 1725 kirjoittamansa kirjeen mukaan oli köyhä ylioppilas Viipurista, missä hänen isänsä — 2 vuotta sitten kuollut — oli ollut köyhä kauppias. (PTA, Handl. 1725.) Hän on luultavasti sama Jak. Joh. Dannenberg, jonka Akiander mainitsee Sortävalan kappalaisena ja Jaakkiman khrana (II s. 301 ja I 262). Tämän Dannenbergin ilmoitus syntymäpaikastaan ynnä Akianderin joistakuista muista Dannenbergeista ilmoittamat tiedot viittaavat siihen, että Viipuri olisi suvun kotikaupunki. Ehkä oli Liperinkin D. sieltä? — *Ruuth* ei mainitse näitä Dannenbergeja (Viborgs stads historia).

notaarina Narvassa. Olemme jo kertoneet hänen hyvää-tarkoittavista toimistaan pitäjässämme ison vihan aikana; hänen yksityinen surullinen kohtalonsa on vielä kertomatta. Kun vihollinen saapui pitäjään, ei se enää muistanut niitä palveluksia, mitä Dannenberg sille oli tehnyt kansan mielialaa valmistamalla. Elokuun 10 p:nä v. 1711 onneton kirkkoherra sai jättää ryöstetyn kotinsa ja itkevät omaisensa ja pitäjän kappalaisen pojan kanssa seurata kasakoita ensin Käkisalmeen ja sitten Venäjälle.¹⁾ Kirkkoherra itse kertoo, että häntä vankeusaikanaan kahdesti piiskattiin kuin pahantekijää, että hänet aioittiin lähettää kaleereille soutajaksi ja että häntä sysittiin yhdestä vankilasta toiseen. Hoidettuaan jonkun aikaa muutamia Inkerin luterilaisia seurakuntia hän vihdoin Uudenkaupungin rauhan jälkeen sai luvan palata kotiinsa. Se tapahtui nähtävästi aivan vuoden 1721 lopulla tai seuraavan vuoden alussa. Perin köyhänä ja viheliäisenä hän pääsi takaisin. Matkan ja vankeusajan kärsimykset olivat vaikuttaneet pahasti terveyteen. Pari viikkoa paluunsa jälkeen kirkkoherra — »Jumala paratkoon» — meni niin voimattomaksi, ettei kyennyt tuomio-kapitulille kirjettä kyhäämään. Ehkä olivat kestetyt kovat koetukset syynä myös hänen kohta tapahtuneeseen kuolemaansa ($\frac{4}{8}$ 1724).²⁾

Sitä riittää, mikä Sidensnören aikana oli syttynyt Kaavin papin etuuksista, jatkoi Dannenberg. Vankeudesta palat-

¹⁾ Lrin kär. $\frac{20}{3}$, 1724, SVA; »Pappeinluettelo» ja sen mukaan Aki-ander kertovat vangitsemisen tapahtuneen v. 1713. Kun Dannenberg kuoli 1724 ja hän oman kirjeensä mukaan oli vankina noin 13 vuotta, on senkin puolesta vuosi 1711 luotettavampi, vaikkapa siitä kirkkoherran paluuseen ei olekaan kuin noin 11 v. Katariina Reuter kirjeessään konsistorille $\frac{3}{3}$ 1725 todella mainitseekin, että hänen miehensä vankensaika oli 11 v. (PTA. Handl. 1722 ja 1725).

²⁾ Kirkonarkiston pappiluettelo. — Khra Dannenbergin kirje konsistorille $\frac{27}{6}$ 1722; Joh. Sylvesterin kirje konsistorille $\frac{15}{8}$ 1724. (PTA. Handl. 1722 ja 1724.)

tuaan hän monta kertaa tuosta asiasta tuomiokapituliin »lamenteerasi». Sopimusten, mitkä Sundius aikoinaan omasta puolestaan oli tehnyt, ei pitänyt olla haitaksi hänen seuraajilleen. Sentähden olisi piispan »jalolle oikeudelle vahvistukseksi ja isälliselle nimelleen ikuiseksi muistoksi mainittu kappeli sen emäkirkon alle takaisin kutsuttava ja kiinnitettävä.»¹⁾

Lopullinen seuraus oli se, että Martti Kirjanderin kuoltua Kaavi joutui Liperin kirkkoherran saatavapiiriin. Kaavin pappi jäi pienille kappalaisen tuloille. Aivan kohtuuttoman pieniksi niitä valittelee kappalainen Anders Kiljander (v. 1727).²⁾

Georg. Dannenberg

Dannenbergin puoliso Katariina Reuter jäi eloon miehensä jälkeen. V. 1725 hän konsistorille valittaa köyhyyttä, johon miehensä kuoltua oli jäänyt, ja pyytää, että Liperiin määrättäisiin kappalaiseksi joku nuori pappi, joka naisi hänen tyttärensä — itseään ei leski enää tarjonnut!³⁾ Kappalaiseksi pääsi Martti Lång, mutta hän oli jo nainut mies.

Puhuttuamme näin kirkkoherroista saanemme sanoa sanasen *kappalaisistakin*.

Ensimmäinen tunnettu kappalainen oli *Samuel Cargianus*, kirkkoherra Bergin kärsimystoveri ja hänen seuraajansa.

Cargianuksen kappalaiseksi taas tuli *Yrjö Schyttenius* eli *Skytt*, ehkä sama mies kuin kirkkoherra Bergin vävy Yr-

¹⁾ Dannenberg konsistorille 17/8 1722, PTA. Handl. 1722.

²⁾ Rov. tark. pk. 9/4 1727, LKA.

³⁾ Katariina Reuterin kirje konsistorille 30/8 1725. (PTA. Handl. A. 353.)

jänä (Georgius), joka mainitaan Kaavin ensimmäisenä pappina. Schyttenuksella oli ainakin yksi tytär ja yksi poika, nimeltä Henrik. Jälkimmäisen veivät venäläiset ison vihan aikana vankeuteen. Sieltä palattuaan hän pääsi kirkkoherraksi Rautuun, missä jo ennen sotaa oli toiminut. Milloin Yrjö Schyttenuksen päivät päättyivät, siitä ei ole tietoa. Vielä v. 1704 hänet mainitaan kappalaisena.¹⁾

Andreas Posseniuksesta kerromme seuraavan aikakauden yhteydessä.

Ison vihan aikana hoiti *Matias Pardanus*, Rantasalmen entinen kappalainen, kappalaisen virkaa kreivi Apraxinin valtakirjan nojalla v. 1716— n. v. 1720. Viimeksi mainittuna vuonna, toisen ilmoituksen mukaan v. 1719, hän kuoli.²⁾

IV. Kirkot.

Kun ensimmäisten kirkkoherrain aikana seurakuntaa oli vähän, ei kirkkoa kyetty rakentamaan. Kokoonnuttiin todenmukaisesti yksityisten asunnoissa, savupierteissä, ehkä taivasallakin. Edellämainittu pappiluettelomme tietää jonkunmoisen vakiintuneen jumalanpalveluspäivän sentään olleen. Kirkkoherra Yrjänästä puhuessaan se sanoo: »... herra Grels, joka on siellä saarnannut jumalansanaa,

¹⁾ Kirkonarkiston pappiluettelo. — *Akiander*, Herdaminne I s. 337 ja II s. 18 ja 228. — Lrin kär. ²⁵/₁ 1704, SVA; Akiander on siis tässäkin erehtynyt sanoessaan Schyttenuksen virkavuosiksi v. 1670—90. — Tuntemani S:n tyttären nimi oli Anna. Hänet vihittiin ³⁰/₈ 1724 ruokolahtelaisen (Liperistä) talonpojan Henrik Hirvosen kera, jolloin mainitaan, että hän oli leski ja oli ensimmäisissä naimisissaan ollut Rääkkylän Oravisalon kylässä eräällä talonpojalla. Hän kuoli v. 1762.

²⁾ Kirkonarkiston pappiluettelo. — Akiander mainitsee Implahden kirkkoherrana 1680—90 Matthias Laurentii Pardanuksen (I s. 258). Näinköhän tämä olisi sama mies kuin Liperissä ollut Matias Pardanus?

missä pappilan Moisio-niminen niitty on.» Miksi juuri tämä paikka valittiin, siihen näyttää antavan selityksen Käkisalmen läänin tilikirja vuodelta 1618, johon »Moision pohia» on merkitty kruununkalastuspaikaksi.¹⁾ Kruunun tukea ja kannatusta siis nähtävästi toivottiin täällä.

Kun sitten seurakuntalaisten lukumäärä varsinkin uudisasukkaiden kautta eneni, tuli varsinaisen kokoontumis- ja jumalanpalvelushuoneen tarve yhä suuremmaksi. Käräjillä v. 1642 käskettiin senvuoksi liperiläisiä sakon uhalla kuljettamaan hirsii kirkon rakennusta varten.²⁾ Sitä ei tehty Moisioon, vaan sille samalle kummulle, missä sen kaikki jälkeläisetkin ovat seisonleet ja missä nykyinenkin kirkko tähtää avaruuteen. Maa, jolle se rakennettiin, kuului Putilon talolle.³⁾

Kirkon ulkomuodosta yhtä vähän kuin sisusasustakaan ei meillä ole suoranaisia tietoja. Se kuitenkin on varmaa, että loistava ei tämä temppeli ollut. On vaarallista mennä arveluja tekemään, mutta tuskinpa erehdyimme, jos sanomme, että siinä oli lattia vain kuoriosassa, muun kirkon permantona oli paljas maa. Tällöin ei tietysti voinut olla puhetta penkeistä. Arveluni tueksi mainitsen, että tällaisia kirkkoja oli Karjalassa vielä 1700-luvulla.⁴⁾ Kun ruumiita haudattiin kirkkoon, olikin lattiasta vain häitää.

1) Käkisalmen läänin tilikirja v. 1618 s. 51, SVA. — Moisio, nykyisin Moissee tai Moisseenpohja on Pyhäselän rannalla Kuusniemestä vähän rantaa myöten etelään; suuret alat niittyä. Siellä on jokipahanen nimeltä Rikinoja; aikaisemmin ollut siis *Riikinoja.

2) Kiteen ja Lrin yht. kär. 24/8 1642, SVA.

3) Putilo-nimi on vielä näihin asti säilynyt kansan muistissa, muuttuneena tosin jonkun verran. Vanhaa hautausmaata kirkon vierellä nimittäin sanotaan Putinasärkäksi. — Putina = puuväli, kaksikorvainen maitotuoppi.

4) Kontiolahden ensimmäisestä kirkosta (valmist. 1739) sanotaan v. 1774 että se oli »utan gälf och Bänkrum samt aldeles mörk.» (Pit. kok. pk. Kontiolahdella 2/10 1774, LKA.)

Pitkääaikaiseksi ei kirkkojemme esikoinen tullut. Sodan alussa v. 1656 viholliset, ehkä pitäjän kreikanuskoiset, sen sytyttivät. Pian ei ollut kuin suitsuvat rauniot jälellä. Mutta — niin kertoo tarina — loimahtipa silloin toinen lieska, loimahti kirkkolahden toisella rannalla. Siellä paloi vuorostaan kreikanuskoisten säässynä. Luterilaiset olivat sen kostoksi tuleen tuprahuttaneet.

Luterilaisen kirkon kello upotettiin ennen kirkon polttamista järveen, säilyäkseen viholliselta. Vielä v. 1660 se siellä oli. Muuan Riikonen, jonka johdolla upottaminen oli tapahtunut, sai silloin kihlakunnanoikeudelta käskyn etsiä kellon ylös, ja lupasikin hän sen ensi avovedellä tehdä.¹⁾

Kun siis ensimmäinen kirkko oli poltettu, ei uutta kaukaan aikaan kyetty kyhäämään. Nähtävästi pelättiin myös levottomia, epävakaisia aikoja. Vasta v. 1669 saatiin uusi kirkko valmiiksi ja vihittiin pyhän Kolminaisuuden nimikoksi. Se oli ristikirkko silloisen tavan mukaan. Vanhin säilynyt omaisuusluettelo vuodelta 1733 kertoo siinä olleen kaksi ovea, joista toinen suljettiin salvalla. Saman luettelon mukaan siinä oli 17 pientä lasiakkunaa. Täydellisempi kuvaus annetaan vasta seuraavan aikakauden historiassa.

¹⁾ Lrin kär. 20/2 1660, SVA.

Toinen aikakausi.

Uudenkaupungin rauhasta Haminan rauhaan. (1721—1809.)

I. Seurakunnan aineelliset vaiheet.

Päästyämme ohitse ison vihan muodostamasta rajapyykistä me ikäänkuin siirrymme pimennosta päivään. Kaikki erotamme nyt entistä selvemmin, aivan uusia näköaloja aukeaa katseltaviksi.

Ensin pilkistämme aikakauden *aineelliseen elämään*. Näimme jo aikaisemmin, miten pitäjämme ja koko Karjala sai kärsiä ison vihan raskaina, loppumattomina vuosina. Mutta kun rauha saatiin, ruvettiin heti oloja entiselleen ehostamaan. Paenneet virkamiehet palasivat, virastot ja laitokset rupesivat toimimaan säännöllisesti, talot nousivat tuhasta, maata ryhdyttiin taas muokkaamaan, karjaa hankittiin, perheolot koetettiin saada ehjiksi. Sanalla sanoen: elämä painui verkalleen entisille laduilleen.

Saadakseen selon Suomen tilasta ja täällä tarvittavista parannuksista hallitus lähetti kaksi tutkijakuntaa eli komissioonia maatamme kiertämään. Toinen oli itä-Suomea varten. Paljon parantamisen tarpeessa olevaa tulikin ilmi. Erittäin rahvas valitti siitä sorrosta, mitä kruununtilain vuokraajat harjoittivat. Tässä asiassa olivat lipeiriläiset kuitenkin eri mieltä ja tekivät tyhmyyden, josta tuli heille katkerat seuraukset.

Pitäjämme oli Schultzin v. 1707 saatua eronsa joutunut uudelle isännälle, lääninkirjanpitäjä Karl Printzille. Lai-

nattuaan kruunulle 24000 kuparitalaria hän oli saanut sen pantiksi siihen asti, kunnes hallitus jaksaisi sen lunastaa. Ison vihan jälkeen Printz oli auttanut sota-aikana köyhtyneitä pitäjäläisiä, antanut heille velaksi viljaa, juhtia y.m. Kiitollisina he sen tunnustivat komissioonille ja anoivat, että saisivat edelleen jäädä hänen alaisikseen.¹⁾

Niinpä tapahtui, että kun valtiopäivillä 1726—27. tehdyn päätöksen nojalla useimmat tilat peruutettiin, jäi Liperi yhä Printzille, eikä hallitus pitänyt kiirettä sen lunastamisella.

Pian liperiläiset näkivätkin erehtyneensä. Päivätöitä ja monia maksuja suorittaessaan hoviin, kuljettaessaan isäntänsä tavaroita kesällä vesitse Lappeenrantaan, talvella maitse Haminaan he tulivat tuntemaan tuhmuutensa. Hyvin kuvaava on eräs lausunto, jonka kiukustuneet talonpojat v:n 1744 talvikäräjillä antoivat. He tahtoivat mieluummin, sanoivat he, mennä vankeuteen ja työhön Marstrandin kuin olla vuokraajien orjuudessa.²⁾

Omaa eristettyä elämäänsä eli Pohjois-Karjala. Tuota sata vuotta sitten saatua voittomaata ei vieläkään katsottu muun Suomen veroiseksi; sille ei suotu muun Suomen oikeuksia. Omia s ä t y e d u s t a j i a. ei sillä vielä n. s. vapauden ajan alussa ollut. Vasta v. 1731 tehtiin päätös, jonka mukaan pohjoiskarjalaiset siitä lähtien

¹⁾ Kirkonark. pappiluettelo; Ote itäisen komiss. pöytäkirjasta ³¹/₁ 1726. Tri Cederbergin kopioita Ilomantsin kr. voudin arkistosta. Hist. Seuran hallussa. — Karl Printz syntyi n. v. 1660 Käkisalmissa, missä isä oli pormestarina, tuli ylioppilaaksi ⁴/₇ 1677, oli erinäisissä viroissa Käkisalmissa ja sen ohella läänin kirjanpitäjänä, sen jälkeen läänin rahastonhoitajana. Sai lääninkamreerin arvonimen v. 1722. Omisti muitakin tiloja kuin Liperin. Otti virkaeron v. 1728, kuoli Liperissä ¹³/₆ 1740 (*Bergholm*, Sukukirja II s. 1056).

²⁾ Pit. kok. pk. ⁵/₅ 1751: Ilom. kr. voudin ark. — Lrin kär. ⁶/₃ 744, SVA.

saivat lähettää oman edustajan valtiopäiville.¹⁾ Tämä tärkeä oikeus, jonka kautta Käkisalmen lääni vihdoin tunnustettiin muun Suomen kanssa yhdenarvoiseksi, varmaan paljon vaikutti syrjäisten seutujemme kehkeytymiseen parempaan päin. Salassa eivät enää voineet pysyä herrain mielivaltaisuudet, siksi heidän täytyikin entistä enemmän menettelyään hillitä. Pohjoiskarjalaiset näet ahkeraan käyttivät oikeuttansa. Niinpä liperiläiset monilla valtiopäivillä koettivat karistaa hovi-ikeen niskoiltansa. Aluksi nämä yritykset näyttivät menevän hukkaan.

Aivan huonoksi ei voi sanoa Pohjois-Karjalan tilaa sen jälkeen, kuin se ison vihan vaurioista tointui. Kalastuksen ja metsästyksen ohella, joita sivuelinkeinoina harjoitettiin, kaadettiin uutterasti kaskia ja saatiin niistä runsaat sadot. Tervankeitolla oli viimeinen kukoistuskautensa. Kaupunkimatkat eivät siihen nähden, miten sittemmin oli asianlaita, olleet vaikeita. Paitsi viljaa ja tervaa, liikeni kaukaksi pellavia, hamppuja, voita, talia y.m.²⁾

Äkkiä kauniin kehityksen taas katkaisi s o t a. Ruotsin hattuherrat, jotka uneksivat mahtavuuden ajan voitoista, olivat päättäneet kostaa itäiselle naapurille edelliset tappiot. Päätäpahkaa, tarpeellisia varustuksia tekemättä soitaan ryhdyttiin, veltosti sitä käytiin. Pistot, mitkä verivihollinen tähtäsi Ruotsiin, kulkivat taas, kuten niin monesti ennen, Suomen sydämen kautta.³⁾

Suurelle osalle Karjalaa tämä oli toinen iso viha. Sen

¹⁾ *Schybergson*, Bidrag till Finlands inre historia åren 1721—1731 s. 152 ja 153; vrt. *Oma maa* VI s. 188. Siinä sanotaan, tietenkin väärin, että pohjoiskarjalaisilla jo v. 1731 olisi ollut valtiopäiväedustajia.

²⁾ *Cederberg*, Pohjois-Karjalan kauppaolot vuosina 1721—1775 s. 42—51.

³⁾ *Suolahti*, Elämää Suomessa 1700-luvulla, s. 101. Vuosien 1746—47 valtiop. suomalais. deputatsioonin lausunnosta.

todistaa monien muiden seikkain ohella karjalaisten talonpoikien valtiopäivävalitus.¹⁾

Jo syksyllä 1741 ulottui hävitys Pohjois-Karjalaan Tohmajärvelle asti. Mutta vasta kevättalvella seuraavana vuonna venäläiset toden teolla ryhtyivät näitä seutuja hätyyttelemään. Aivan turvaton ei maakunta ollut, sillä tarmokas maaherra Stjernstedt oli haalinut kokoon miehistöä ja rahvaan avulla teki urhoollista vastarintaa. Jos pääarmeija olisi toiminut yhtä päättävästi, olisi maamme valloittaminen ainakin tullut venäläisille monta vertaa vaikeammaksi.

Alituista menestystä, eivät silti olleet pohjoiskarjalais-tenkaan hankkeet. Surkean kuulu Kiteen pappilan tappelu, jossa talonpojat upseerien kunnottomuuden tähden saivat hyvästi selkäänsä, oli varsinkin siveellisessä suhteessa masentava. Se vaikutti myös, ettei rahvas enää suostunut upseerien johdettavaksi, vaan valitsi johtajansa omasta keskuudestaan. Yhä edelleen pohjoiskarjalaiset sitten toiminnallaan, m.m. Oskolan ja Öllölän tappeluilla osoittivat, että hallituksessa ennen sotaa ilmennyt epäluottamus heihin, vaikkakin oikeutettu, oli ollut turha. Vasta tiedon levittyä pääarmeijan katalasta peräytymisestä ja antautumisesta heitettiin hyödytön vastarinta, joka vain kiihotti vihollista julmaan katoon.²⁾

Surkeita ovat ne valitukset, mitä kuuluu ala-Karjalasta. Pari esimerkkiä mainitaksemme kerromme ensiksi nimitä pastori Henrik Winterin kuvauksen Kiteen tilasta sodan päätyttyä. Hänen mukaansa oli Kiteen emäkirkkokunnasta melkein joka talo poltettu, asukkaista osa raahattu vankeina Venäjälle, mistä sangen harvat olivat palanneet, suurin osa kuitenkin oli lyöty kuoliaiksi, satoja henkilöjä

¹⁾ *Lindeqvist*, Pikku vihan aika Suomessa s. 15—16 ja 19.

²⁾ *Schybergson*, Anteckningar om försvarskrig etc. s. 62—65 ja 69—74.

elävinä poltettu. Tohmajärvellä oli poltettu 173 taloa, murhattu yli 200 henkilöä ja kuljetettu vankeuteen useita. ¹⁾

Liperi, samoin kuin ylä-Karjala s.o. Pielisjärven ympäristöt, pääsi leikistä verrattain vähällä. Tosin täälläkin jo ennen vihollisen tuloa rahvas sai kärsiä varsinkin vahdinpidon ja heinäin kuljetuksen vuoksi. Ja vihollisen saavuttua täytyi sille luovuttaa jauhoja, heiniä, kauroja ja ryynejä sekä olla talvisin ja kesäisin sen varastoja kuljettamassa, niin että liperiläiset kaiken tämän johdosta väittävät joutuneensa yhtä rutiköyhiksi kuin Karjalan muiden pitäjien asukkaat. Kirkkoherra Possenius kertoo, että monilta oli suurus loppunut ja olisivat he nääntyneet nälkään, elleivät venäläiset kauppamiehet olisi tuoneet jauhoja ja ellei hän olisi ruvennut köyhille takaukseen. ²⁾

Mutta joskin tällaisia vaikeuksia koitui, niin oli se sodan lain mukaista. Sellaista julmuutta, mitä kerrotaan naapuripitäjistä, ei Liperi saanut kokea. Liperiläiset olivat kyllä ottaneet osaa vihollisen vastustukseen jo sodan alusta lähtien, olipa eräs johtajakin, Öllölän tappelun sankari, lautamies Olli Haapalainen (Röksästä) kotoisin täältä. Oli siis täysi syy pelätä, että vihollinen uhkauksensa mukaan »Tulen ja Mieckantärän kautta» pitäjän hävittäisi. Ettei kaikesta huolimatta niin käynyt, sen mahdollisesti vaikutti vihollisen huomion kiintyminen sotaanäyttämölle. Syrjäiset seudut jäivät silloin rauhaan. Ja kun sitten tieto antautumisesta Helsingissä levisi, muutettiin pian menettelyä. Liperiläiset kokoontuivat pitäjänkokoukseen »neuwo pitä-

¹⁾ Konsist. pk. $\frac{4}{2}$ 1744 § 20; *Saareseppä*, Tohmaj. kirk. oloista s. 27.

²⁾ Liperiläisten valitus heinäkuljetuksesta v. 1741. Liperiläisten vastaus vapaavuosiasiassa $\frac{8}{4}$ 1745. Tri Cederbergin kopioita Ilöm. kr. voudin arkistosta. Hist. Seuran hallussa; Petter Posse-niuksen kirje maaherralle. Ilöm. kr. voudin ark. Lamminniemen hovin pap. — Vrt. *Cederberg*, Pohjois-Karjalan kauppaolet vuosina 1721—1775 s. 135.

män, Cuinga ia millä tawalla tämä Pitäjäs wielä edeskin päin tulis hoidetux ia warjellux wihollisen iulmudelda». Että päätökseksi tuli jättäytyminen ylivoimaisen vihollisen armoille, sen voi arvata, vaikk'ei kokouksessa tehdystä pöytäkirjasta olekaan — ikävä kyllä — loppua säilynyt. Seuraavan lokakuun 4 ja 5 päivinä liperiläiset vannoiivat uskollisuuden valan keisarinnalle.¹⁾

Nyt luulivat pitäjäläisemme, jotka kirkkoherrastaan Petter Posseniuksesta saivat lämminhenkisen, innokkaan kannattajan, soveliaan tilaisuuden tulleen päästä h o v i o r j u u d e s t a vapaiksi. Karl Printz oli kuollut; hänen sijalleen olivat tulleet hänen perillisensä, jotka kuitenkin olivat menneet sotaa pakoon Ruotsiin ja jättäneet tilan henkikirjuri Wemanin hoitoon.²⁾ Tämän valitti rahvas harjoittavan sortoa ja vaati hänelle edesvastuuta sekä anoi vapautusta »Hofwin töistä ja muista rasisituxista». Hovin voisi muka hyvin jakaa talonpoikain kesken ja nämä kyllä suorittaisivat veroa niin paljon, ettei kruunu suinkaan joutuisi kärsimään. Anomuksensa liperiläiset perustivat keisarinna Elisabetin manifestin lupaukseen, että jokaisen, joka vastarinnatta (!) alistuu, »pitä täydellisest nautitze-

¹⁾ *Schybergson*, Anteckningar etc. s. 64, nootti 1; Lrin kär. ¹²/₉ 1750. VHA; Liperiläisten vastaus vapaavuosiasiaissa ⁸/₄ 1745. Tri Cederbergin kopioita Ilom. kr. voudin arkistosta. Hist. Seuran halussa; Pit. kok. pk. ¹⁵/₈ 1742; Liperiläisten suomenkielinen valitus henkikirjuri Wemania vastaan käräjillä ⁸/₁₁ 1742. Painettuna *Grotenfelt*, Suomenkielisiä historiallisia asiakirjoja etc. s. 191—193.

²⁾ *Weman* kirjassaan »Släkten Weman» (s. 10—11) kertoo perimätiedon mukaan uljaasta Kustaa Adolf Wemanista, joka muka kunnostautui Kaarle X Kustaan aikana Varsovan taistelussa ja palkaksi sai maatiloja, niiden joukossa Lamminniemen! Tämä ei tietysti mitenkään ole mahdollista. Ensimmäinen Lamminniemen Weman oli ylempänä (tekstissä) mainittu henkikirjuri (Kustaa Adolf, vmo Anna Marg. Frese). Hän sai ensi kerran haltijaoikeuden Lamminniemeen ²⁸/₁ 1751 tehdyn kontr. nojalla, jolloin Printzin perilliset myönsivät tilan 8 vuodeksi, ellei se sitä ennen tule lunaste-

man hyfwydens ja tawarans ja caickesta rasiutuxesta wapachdettu oleman». Kuten voi arvata, eivät nämä lapselliset toiveet toteutuneet.¹⁾

Tästä sodasta saakka huomaa liperiläisissä entistä suurempaa vastahakoisuutta, jopa niskottelua hovin päivätöiden ja yleensä n.s. hovietuuksien suorittamisessa. Niitä ei katsottu laillisiksi, ne kun eivät perustuneet mihinkään kirjallisiin kontrahteihin, vaan olivat jo entisinä aikoina tavaksi tulleita ja sieltä periytyneitä aivan mielivaltaisista rasituksista. Näistä hovietuuksista syttynyt pitkä riita jatkui kietoen itseensä muutakin vielä kauan senkin jälkeen, kuin hallitus vihdoinkin v. 1752 lunasti pitäjän 8000 hopeatalarilla.²⁾

Pikku vihan vaikutus Pohjois-Karjalan elämään oli tuntuva. Varsinkin kaupassa tapahtui suuri muutos. Turun rauhassahan luovutettiin Venäjälle Lappeenranta ja Hamina, pohjoiskarjalaisten entiset kauppapaikat, joihin matkatessaan he olivat voineet käyttää mukavaa vesitiötä. Niiden sijalle tuli nyt Loviisa. Kun sinne ei päässyt vesitse ja maamatkat teiden puutteessa olivat ylen vaivaloisia, vaikutti se lamauttavasti pohjoiskarjalaisten tavara-
ravaihtoon. Tervankuljetus maitse oli vallan mahdotonta ja niin tyrehtyikin lääniltämme siinä melkoinen tulolähde. Pian unohdettiin tervanpoltto kokonaan, niin ettei kyetty omia tarpeita tyydyttämään, vaan siihenkin piti hankkia muualta. Liperiläiset — esimerkin mainitaksemme — oli-

tuksi kruunulle, kruunuvouti Andersinille ja hänelle 1000 hopeatalar. vuosimaksua vastaan. (Lamm. hov. pap. Ilom. kruunuv. ark.)

¹⁾ Liperiläisten valitus Wemanista käräjillä 8/11 1742; khra Posse-
niuksen selitys edelliseen 29/11 1742. Kenraalikuvernöörin resolu-
sioonin hovileiristä 17/3 1742. Lip. valitus hovileiristä maaherra Krom-
peinille 1743. Tämän vastaus 7/4 1743. Tri Cederbergin kopioita
Ilom. kr. voutin arkistosta. Hist. Seuran hallussa; *Grotenfelt*,
Historiallisia asiakirjoja etc. s. 181.

²⁾ *Schybergson*, Suomen historia II s. 18, muist. 1.

vat pakotetut maalaamaan uuden kirkkonsa katon puna-maalilla, kun pitäjstä ei saatu tervaa, eikä myöskään »myö-jien petollisuuden vuoksi» Savosta, mistä sitä oli ostateltu. ¹⁾

Hankala pääsy Loviisaan vaikutti, että salakuljetus ja maakauppa rupesivat rehottamaan. Yhä enemmän ja enem-män alettiin kielloista huolimatta myös käydä Pohjanmaan kaupungeissa. V. 1765 viimeksi mainittu tuli luvalliseksikin.

M a a n v i l j e l y k s e s s ä ei kaskeamisella enää ollut niin yksinomaista merkitystä kuin ennen. Jo aikakauden alussa ruvettiin suoviljelystä vähissä määrin harjoittamaan.²⁾ Pikku vihan jäljellä se pääsi vauhtiin v:n 1740 maanvilje-lyksasetuksen ja muutamien innostuneiden miesten, kuten kuulun »Korpi-Jaakon», mainion »Karjalan kuninkaan» ja Liperin kirkkoherran Petter Posseniuksen antaman esimerkin vaikutuksesta. ³⁾ Monet hallan lymypaikat, mistä tuho tiheään oli hiipinyt ylemmäksi, muutettiin nyt viljan-kasvaviksi vainioiksi. »Niin hyvin useiden vuosien huomiois-ta — näin kirjoitetaan Pohjois-Karjalasta 1790-luvulla — kuin myös rahvaan kertomuksista on havaittu, että nämä seudut myöhempinä aikoina ovat yhä enemmän ja enem-män vapautuneet aikaisesta sekä enimmästi tilapäisestä hallasta, joka ennen usein on langennut ja turmellut edulli-simmat vuodenkasvut.» Kirjoittaja mainitsee rahvaan pi-tävän tätä muutosta johtuneena siitä lauhkeammasta il-manalasta, minkä on aiheuttanut heidän kaskenpolttonsa! Tähän arveluun kirjoittaja ei yhdy, vaan luulee pikemmin-

¹⁾ *Cederberg*, Pohjois-Karjalan kauppaolot vuosina 1721—1775 s. 50 ja 51; Pit. kok. pk. $26/4$ ja $9/10$ 1762, LKA.

²⁾ Liperin talvikäräjillä v. 1770 talollinen Efraim Sidensnöre syytti paria lamminniemeläistä siitä, että he olivat aidanneet hä-nen isänsä, khra Sakarias Sidensnören muokkaaman suoviljelyksen Lamminniemellä.

³⁾ *Saarenseppä*, Kuvauksia Pohjois-Karjalan maataloudellisista oloista I s. 130—143.

kin syyn olevan suoviljelyksessä, joka on hävittänyt paljon pahoja routasilmäkkeitä.¹⁾

Mainitsimme »Karjalan kuninkaan». Hänellä, kruununvouti *Gabriel Walleniuksella*, on aina oleva tärkeä sija kulmakuntamme taloudellisessa historiassa.²⁾ Siksi emme tässäkään katsauksessa voi häntä sivuuttaa. Siihen olemme sitäkin vähemmän oikeutetut, kun kruununvouti Wallenius kauan aikaa, v. 1754—1772, asusti Liperissä. Tänne hän v. 1760 rakensi itselleen muhkean Siikasalmen hovin, jonka pihakallioon hakattu kirjoitus tuota tuonnemmaksi on todistava hänen isännyyttään.

Monet ovat ne parannukset, mitkä Wallenius aikaansai Pohjois-Karjalan oloissa. Niistä mainittakoon maantiet, joita hän paranteli ja laitteli, postikonttori, joka v. 1763 perustettiin Liperiin, mutta siirrettiin v. 1781 Tohmajärvelle, ja maavero, mikä hänen toimestaan tuli keskiveron sijaan. Sitä paitsi hän toimi maanviljelyksen ja teollisuuden edistämiseksi sekä innokkaasti kannatti lääkärin palkkaamista Pohjois-Karjalaan.³⁾ Kaikkia hänen hankkeitaan ei suinkaan otettu mielihyvin vastaan. Niinpä jääkärijoukon perustamista rahvas katseli hyvin karsaasti.

Tuli sitten *Kustaa III:n* sota. Armeijan tarpeiksi kerättiin Pohjois-Karjalastakin viljaa ja heiniä sekä vapaaehtoisia sotamiehiä. Liperissä piti kirkkoherra Montin komean puheen ja kehoitti sen päätyttyä rahvasta luovuttamaan Joensuun kruununmakasiiniin mahdollisimman pal-

¹⁾ (*Rinman*), Berättelse, Ingifwen til Högl. kgl. Bergs-Collegium, Om en, Uppå Dess Befallning, Uti Sawolæx och Carelen, Werkstæld Förrättning, År 1792, s. 74.

²⁾ Gabriel Wallenius syntyi Tottijärvellä v. 1725, tuli ylioppilaaksi v. 1745. Oli ensinäisissä tuomariviroissa. Tuli v. 1759 Karjalan kruununvoudiksi, missä virassa pysyi vuoteen 1800. Kuoli v. 1808. Hänen muuttokirjansa Liperistä Tohmajärvelle on päivätty ¹⁴/₁₁ 1772 (Luett. ulosmuuttaneista).

³⁾ Oma Maa VI s. 194—195.

jon ohraa ja heiniä, edes tällä vähäisellä tavalla auttaaksensa kuningasta. Mutta vaikka pitäjäläisten »kaikkein iloisin velvollisuus» olisikin ollut täten osoittaa kiitollisuuttaan, niin eivät he tainneet siihen oikein kyetä. Ainakin he valittivat varattomuuttaan, kun olivat äsken jääkärijoukon tarpeiksi luovuttaneet yhtä ja toista sekä olleet palkattomassa työssä Joensuuhun rakennetulla puolustuslaitoksella.¹⁾

Pohjois-Karjalassa oli tällä kertaa varustauduttu melkoisen hyvin, mutta sota ei nyt ulottunutkaan tänne. Julmat huhut vain ratsastelivat ympäri pitäjiä. Kerrottiin kalmukeista, heidän ihmissyönnistään j.n.e.²⁾

Sodan päätyttyä kirjoitettiin pitäjänkokousten pöytäkirjoihin lausuntoja, joiden kautta seurakuntalaiset tahtoivat tulkita ilonsa saadun rauhan johdosta. Näin esimerkiksi Kaavilla ja Liperissä. Ilomantsissa pohdittiin edusmiehen lähettämistä Tukholmaan kertomaan kuninkaalle »seurakunnan sydämellisestä ilosta Kun. Majesteetin viisauden ja väsymättömän isällisen huolenpidon kautta äskettäin saadun kunniakkkaan ja voitokkaan (!) rauhan johdosta».³⁾

Leikki ei kuitenkaan vielä ollut lopussa. Samaan aikaan kuin näitä ilon ilmaisuja kirjoiteltiin, vallitsi maakunnassa kova nälänhätä. Kesä 1790 antoi hyvin huonosti satoa, entisiä säästöjä ei ollut, kun ne oli kerätty sotaväen tarpeeksi. Venäjältäkään ei nyt saatu viljaa ostaa, Venäjän hallitus kun oli kieltänyt jauhojen tuonnin Ruotsin Karjalaan.⁴⁾ Ilomantsissa varsinkin näyttää hätä olleen suuri. Jo syksystä oli monelta edellisen kesän eine loppunut, täy-

¹⁾ Pit. kok. pk. 18/10 1789, LKA.

²⁾ *Cederberg*, Kuvauksia 1788—90 vuosien sodasta. Hist. Aikakausk. v. 1908 ja 1910.

³⁾ Pit. kok. pk. Kaavilla 12/12 1790, Liissä 2/1 1791 (LKA) Ilomantsissa 12/12 1790 (IKA).

⁴⁾ Pit. kok. pk. Ilomantsissa 17/10 1790 ja 12/12 1790 (IKA); *Saarensen* seppä, Tohmaj. kirk. oloista s. 37.

tyi turvautua kypsymättömään, ruosteen ja hallan puremaan uutiseen, mutta seurauksena oli, että paljon kansaa tästä »sopimattomasta ja kelvottomasta» ravinnosta sairastui varsinkin punatautiin, joka monelta elämän katkaisi. Talvella kurjuus yhä kasvoi. Vanhat kertoivat, ettei heidän aikanaan vielä ollut niin suurta hätää konsanaan ollut, eikä edes vuosina 1761 ja 1762. He vertasivatkin kulumassa olevaa aikaa vuosiin 1695—1697, joista olivat vanhempainaan kuulleet juttlevan.¹⁾

Seuraava kesä yihdoin helpotti. Tulevaisuus alkoi näyttää iloisemmalta. Hiljaisessa aherruksessa elettiin sitten seuraavaan sotaan asti. Sitä alkaessaan Venäjän tsaari oli päättänyt lopullisesti valloittaa maamme. Sen vuoksi menetteli vihollisen sotajoukko mahdollisimman inhimillisesti. Joitakin esimerkkejä tiedämme kuitenkin, jotka paremmin olisivat sopineet ison vihan ajoille. Niiden joukkoon on luettava Liperin kirkkoherran Henrik Winterin vangitseminen ja kodistaan raahaaminen, mikä todella onkin toisinto Dannenbergin kohtalosta.

Pieniä kahakkojakin sattui pitäjässämme: Tutjunniemellä ja säännöllisten joukkojen kesken Taipaleen joella Malmin perääntyessä Kuopiota kohti.

Haminan rauhassa maamme joutui Venäjälle. Tämä tapaus on kuvauksemme rajana.

II. Seurakunnan alue.

Mutta millainen oli Liperi tällä aikakaudella *alueltaan* ja *väkiluvultaan*?

Muistettaneen edellisestä, että pitäjän kyläluku vuoden 1638 maakirjan mukaan oli 36. Vajaan sadan vuoden

¹⁾ Ilom. pit. kok. pk. 17/10 1790, IKA.

kuluessa eneni se 21:llä, sillä v. 1722 mainitaan kyliä 57.¹⁾ Emme rupea niitä luettelemaan, se kävisi liian pitkällä seksä.

Esitämme sensijaan muutamia numeroja väkiluvusta. Ensimmäisiltä vuosikymmeniltä ei käytettävänämmä ole suoranaisia tietoja. Vasta vuosisadan puolivaiheilta alkavat papiston tekemät tilastotaulukot. Niiden mukaan oli Liperissä:

v. 1749	2748 henkeä,
v. 1750	2866 »
v. 1760	4329 »
v. 1769	5545 » ²⁾
v. 1780	6528 »
v. 1790	5035 »
v. 1805	7882 »
v. 1810	8098 »

Nämä numerot on tarkoitettu verrattaviksi nykyiseen väkilukuun, joka vuoden 1917 alkaessa laskettiin 8960:ksi. Huomattakoon, että silloinkin kun seurakunnassa ilmoitetaan olleen kaiken kaikkiaan vain 2748 »sielua» (v. 1749), seurakuntaan kuitenkin luettiin myös nykyiset Polvijärven, Kuusjärven ja Kontiolahden pitäjät. Vuodesta 1790 lähtien jätetään sitten Kontiolahti väenlaskusta pois. Jäljelle jäävät Liperi, Polvijärvi ja Kuusjärvi, joissa asutus lopulla aikakauttamme vihdoin on päässyt niin paljon tiheimään, että väkiluku yhteensä tekee liki saman määrän kuin Liperin nykyinen.

Tässä lienee paras lausua jokunen sana pitäjän molemmista k a p p e l e i s t a, sekä vanhasta että uudesta.

¹⁾ 1722 Åhrs Landt Iordebok utj Nyslättz och Kymmenegårdz Lähns Höfdinge dömmе, SKA.

²⁾ Vuodelta 1770 ei ole väkilukuilmoitusta. Ei myöskään vuosilta 1800—04.

Vanhalla tarkoitamme *Kaavia*. On jo puhuttu, miten sikäläinen kappalainen jonkun aikaa sai olla kappelin kirkkoherrana, sekä miten hän tämän arvonsa menetti, jääden kytumaan pienelle kappalaispalkalle.

Kituvaa näyttää olleen itse kappelinkin elämä emäkirkkokuntaan verraten. Kaukaisesta asemasta koitui kaikenlaisia hankaluuksia. Ajateltakoon hovin päivätöitä, jotka sellaisen matkan takaa oli käytävä suorittamassa! Taloudellisena haittana oli kappelille myös kaksinkertainen kirkollinen rakennusvelvollisuus. Paitsi omia kirkollisia rakennuksiaan täytyi heidän ottaa osaa emäkirkkokunnan kirkon, pappilan y. m. rakentamiseen ja korjailemiseen. Jos he pyysivät helpotusta, oltiin vastahakoisia sitä suomaan. Niinpä kaavilaiset v. 1759, anoessaan huojennusta uuden emäkirkon rakennuksessa, he kun olivat äskettäin omaan seurakuntaansa kirkon rakentaneet ja tehneet pappilassa suuria korjauksia, saivat vapautusta vain hirsien ja lattia-lankkujen hankin asta. Muita rakennustarpeita, viljaa ja rahoja piti heidän suorittaa jokaiselta jouselta yhtä paljon kuin emäkirkkolaisten. Jos taas kappelilaiset milloin pyysivät emäkirkkolaisilta avustusta, ei sitä yleensä kernaasti annettu. Liperiläiset eivät v. 1728, vaikka heitä »kaikenlaisilla eteenasettamisilla koetettiin ylitsepuhua», suostuneet auttamaan kaavilaisia kirkonkellon hankinnassa.¹⁾

Mutta vaikka siis kappelina-ololla oli vaikeutensa, olisi itsenäiseksi seurakunnaksi muodostautuminen tuottanut sitä suurempia rasituksia. Senvuoksi Kaavi kauan pysyi Liperiin liittyneenä. Vasta v. 1803, kuten jo edellä mainittiin, alkoi sille ominpäin elämä. Emäkirkkolaiset olivat eroamista voimakkaasti vastustaneet. Vaikka he kaiketi pahoittelivat melkoisen työavun menettämistä, keksivät

¹⁾ Lrin kär. ²¹/₃ 1759, VHA; Piisp.tark. pk. Lrissä ¹²/₂ 1728, LKA. — Kontiolahtelaisia päätettiin auttaa kirkon rakennuksessa (rov. tark. pk. ¹⁰/₉ 1775, LKA.)

he hauskan tekosyyyn vastustukselleen: he eivät tahtoneet »paloitella kirkkoherransa leipää.»¹⁾

Toinen kappeli oli *Kontiolahti*. Sen synty on vielä kertomatta. Kun Kaavi muodosti pitäjän luoteisen osan, tuli Kontiolahteen kuulumaan koillinen kolkka. Noista koillisista ja itäisistä kylästä, varsinkin Pielisjoen ja Höytiäisen takaa oli huonoteisiä taipaleita myöten hankala päästä etäiselle emäkirkolle. Kävipä se kelirikon aikoina kerrassaan mahdottomaksi. Suoraa tietäkään ei edes ollut, vaan täytyi tehdä kierros Mattisenlahden kylän kautta. Väitetään, että näin olisi Liperin ja Kontiolahden välillä hukkaantunut kaksi päivää.²⁾

Siitä huolimatta ajan henki vaatii ahkeraa kirkonkäyntiä. Edes vähän helpotusta saadakseen sikäläiset asukkaat kuopasivat monesti kuolleen johonkin kotipuolelleen. Niin tekivät mönninvaaralaiset, joiden hautauspaikkana kuuluu olleen pieni Haapavittjan eli Haapavirran saari Pielisjoessa. Ja niin ovat voineet tehdä muutkin kaukaisimmat kylät, vaikk'ei tietoja ole sattunut säilymään.³⁾

Liperin kuolleiden luetteloissa (v:ltä 1722) on kaksi henkilöä, joista nimenomaan on merkitty, että heidät on haudattu Haapavittjaan. Nähtävästi he siis myös olivat saaneet papillisen siunauksen. Pian papisto kuitenkin rupesi jyrkästi vastustamaan tähän kalmistoon hautaamista. Asianomaisia kyläläisiä alettiin pelotella kirkkolailla ja 1000 ho-

¹⁾ Lrin pit. kok. pk. ²⁴/₁₀ 1802.

²⁾ Lrin kär. ¹⁷/₉ 1753, VHA. — Khra Possenius kertoo kuolleen toisesta tiestä, joka melkoisesti lyhentäisi matkaa. Se kulki metsän kautta Papelonsaarelta Häyrynslahteen ja siitä Kuorigan eteläpäitse, Sorsavaaran ja Honkavaaran välitse edelleen. Tätä tietä kulkemalla ei kuluisi kuin yksi päivä! Khran pyynnöstä papelonsaarelaiset lupasivat lyödä merkkejä puihin, ettei eksyisi matkalla. Lupasivatpa he lisäksi kontiolahtelaisten kanssa rakentaa kelvollisia porrassiltoja tarpeellisiin paikkoihin.

³⁾ Rov. tark. pk. ⁹/₄ 1727; Piisp. tark. pk. ⁸/₆ 1737, LKA.

peatararin sakoilla. Silloin päättivät nämä syrjäkyläläiset hankkia itselleen oman kirkon ja vihityn hautausmaan. Tuumasta toimeen! Kun piispa Juslenius kesällä 1737 saapui tarkastukselleen Liperiin, he esittivät anomuksensa. Piispa asettui sitä lämpimästi puoltamaan, lupasipa vielä kehoittaa Pielisjärven ja Ilomantsin laitakylien asukkaita oman etunsa vuoksi auttamaan heitä kirkon rakennuksessa.¹⁾

Vaikka nämä kyläjäät apunsa epäisivätkin, saivat kontiolahtelaiset — jos jo otamme oikeuden käyttää sitä nimitystä näiden Liperin itäisten kylien asukkaista — vuonna 1739 kirkkonsa valmiiksi. Seuraavana vuonna (²⁴/₄) se vihittiin. Tällöin tehdyssä pöytäkirjassa kerrotaan, että emäkirkon papisto oli luvannut joka neljäs pyhä käydä Kontiolahdella jumalanpalvelusta pitämässä. Erikoisesti muistutettiin nuoria ja terveitä henkilöjä, etteivät sentään jättäytyisi tämän varaan. Kappeli oli muka perustettu »ainoastaan hautauspaikaksi sekä vanhain, heikkojen ja sairaiden vuoksi, joilla ei ollut voimia tehdä matkaa emäkirkolle.» Nuorten sitävastoin tuli saapua Liperiin jumalansanaa kuulemaan niinä pyhä- ja juhlapäivinä, jolloin ei kirkonmenoa kappelissa pidetty.

Vähän aikaa, vuosina 1741—¹/₃ 1749, oli Kontiolahdella oma kappalainen; sen jälkeen joutui se uudelleen emäkirkon papiston hoteisiin. Kontiolahtelaiset kyllä mielellään olisivat ottaneet eri papin, mutta eivät kyenneet hänelle riittävää palkkaa suorittamaan. Vasta v. 1783 määrättiin Kontiolahdelle ensimmäinen vakinainen kappalainen.²⁾

¹⁾ Piisp. tark. pk. ⁸/₆ 1737, LKA.

²⁾ Rov. tark. pk. ⁸/₉ 1738, LKA. Eksynyt nidokseen Konsistoorin kiertokirjeitä I. — Konsist. pk. ²¹/₁ 1741, ¹⁵/₄ 1741 § 18, ¹⁴/₃ 1747 § 15, ²⁹/₇ 1747 § 6, ¹⁸/₄ 1748 § 1, ²⁷/₈ 1748 § 4 ja ⁴/₁ 1749 § 4, PTA. — Akiander mainitsee Alopaeuksen päässeensä emäkirkon kappalaiseksi v. 1743. Tämä on erehdys.

Kirkkoherrakunnaksi Kontiolahti pääsi v. 1857 ja erilleen Liperistä v. 1873.

Näin olemme nähneet, miten emäkirkkokunnasta kappelien muodostamisen kautta irtaantui osia. Vielä on omistettava joku rivi sille osalle tai alueelle, mikä t u l i l i s ä ä.

Savonpuoleiset kylät Leppälahti, Kolehmalanvaara, Huisinvaara, Heinoniemi, Rönkönvaara ja Vuokala eivät alunpitäen kuuluneet Liperiin, vaan Kerimäkeen ja Sääminkiin. Tavaton matka, mikä näistä kylistä oli omille kirkkoille, vaikutti luonnollisesti, että niiden asukkaat paljoa mieluummin kuin omaansa saapuivat Liperin kirkkoon, toivat kuollessa Liperin hautausmaahan, Liperin papeilla kastattivat lapsensa ja suorittivat muita kirkollisia askareita, jopa vihdoin maksoivat papinsaataavansakin Liperiin. Näin oli jo vanhastaan ollut tapana. V. 1683 Heikki Kolehmainen (»Kolomain») ja Antti Mononen Kaatamosta anoivat oman sekä Lammun ja Vihtarin (»Vitsari») kylien puolesta, että edelleenkin saisivat niin tehdä. Heillä oli, sanoivat he, omalle kirkkolleen 18 penikulmaa, mutta Liperiin vain yksi!¹⁾

Seuraava tieto, jonka näistä kerimäkeläisistä, samoin kuin sääminkiläisistä olen tavannut, on v:lta 1748. Turun rauha oli repäissyt kysymyksessä olevat pitäjät kahtia. Suuremmat osat sekä kirkot olivat joutuneet venäläisille. Ei siis voi ihmetellä, että näiden pitäjien Liperiin rajautuvat kylät entistä kiihkeämmin ja suuremmalla syyllä halusivat päästä pitäjämme välittömään yhteyteen. Mainitsemanamme vuonna Liperin kirkkoherra tiedusteleo piispalta, pitäisikö hänen merkitä kirkonkirjoihin nämä asukkaat, he kun vanhan sopimuksen mukaan yhä kävivät kirkollisia tarpeitaan tyydyttämässä Liperissä. Piispan vastaus oli toiveiden mukainen: kirkkoherran tuli pitää niitä sää-

¹⁾ Lrin kär. ¹/₉ 1683 SVA. — V. 1736 päätti pitäjänkokous, että savolaisilta, jotka hautaisivat Liperiin, oli otettava kaksinkertaiset kello- ja maarahat (pit. kok. pk. ⁵/₁₂ 1736).

minkiläisiä ja kerimäkeläisiä, jotka näyttäisivät jäävän Ruotsin puolelle, aivankuin omina sanankuulijoinaan siihen saakka, kuin varma raja saataisiin ja nähtäisiin, tokko nuo kylät kykenisivät muodostamaan eri seurakunnan ja ylläpitämään oman papin. Siihen asti kuuluisi myös saata-vain kanto sieltä Liperin papistolle.¹⁾

Myös Liperin kirkollisiin rakennustöihin tarjoutuivat savolaiset osallisiksi. V. 1761 he vapaaehtoisesti lupasivat uuden kirkon rakennusta varten jokaiselta veromarkkatalta 18 kuparitaalaria ja yhden tynnörin viljaa. Mutta kaikesta huolimatta ei heille täysią liperiläisoikeuksia suotu. Papinvaaleissa ei heidän nimiään otettu vaalilistaan, »koska he olivat savolaisia» tahi »koska he kuuluivat toiseen kihlakuntaan». Vasta v. 1821 he ensi kerran saivat ottaa osaa vaaliin.²⁾

Joskin siis kysymyksessä olevien Savo-kylien voi sanoa kirkollisesti kuuluneen Liperiin jo 1600-luvulla, tapahtui hallinnollinen yhdistäminen vasta v. 1828. Rönkönvaara ja Vuokala — entiset Säämingin kylät — erotettiin taas Liperistä v. 1861 ja tulivat kuulumaan Savonrannan rukoushuoneseurakuntaan.³⁾ Muut kylät jäivät edelleen Liperiin.

III. Kirkollinen elämä.

Kun olemme esittäneet pitäjän ulkonaiset vaiheet ja selittäneet sen käsittämän alueen, voimme enemmittä mutkitta siirtyä varsinaisen kirkollisen elämän alalle. Aloitamme *kirkollisesta hallinnosta*.

Seurakunnan ylipaimen oli, kuten ennen, p i i s p a, jolla oli apunaan tuomiokapituli. Hän koetti huolehtia, että

¹⁾ Piisp. tark. pk. $13/2$ 1748, LKA.

²⁾ Pit. kok. pk. $23/5$ 1761, LKA; Konsist. pk. $1/11$ 1783 § 3, $10/7$ 1788 § 1, $20/8$ 1804 § 7 ja $19/9$ 1821 § 11, PTA.

³⁾ *Blomberg*, Satavuotinen muistelmä etc. s. 6 ja 7.

vain oppinsa ja käytöksensä puolesta soveliaita miehiä nimitettiin papeiksi. Hän myös sekä kirjevaihdon että tarkastuksien kautta piti silmällä niin hyvin papiston kuin seurakunnankin tilaa, nuhteli, jos mitä nuhtelun arvoista näki, kiitti, jos edistystä huomasi.

Piispantarkastuksia pidettiin pitäjässämme verrattain harvoin. Vaikea pääsy Pohjois-Karjala nsyrjäisille perukoille sen vaikutti. Melkein aina asetettiin käynnit talven ajaksi, jolloin luonnon laatimia siltoja myöten päästiin vesien ja soiden ylitse. Kerran tarkastus kuitenkin tapahtui kesällä. Se oli piispa Daniel Juslenius, joka uskalsi lähteä veneillä viilettelemään pitkin Karjalan vesiväyliä. Suuri etu olikin, kun ei pakkanen ahdistellut kirkossa. Tarkastajat voivat huoleti viivähtää tavallista pitempään ja ottaa perinpohjaisen selon asioista.

Jusleniuksen tarkastus (v. 1737) oli aikakauden toinen piispantarkastus. Ensimmäisen piti v. 1728 Johannes Gezelius nuorin. Paitsi heitä, kävivät Liperissä piispat Nylander (v. 1748), Fortelius (v. 1764) ja Cygnaeus (v. 1797). ¹⁾

Mutta ettei seurakunta piispantarkastusten pitkinä väliaikoina jäisi sen riittämättömän silmälläpidon varaan, mikä sille piispankaupungista käsin voitiin omistaa, pidettiin sitä uutterammin rovastintarkastuksia. Niissä koskeltiin samoja asioita kuin piispantarkastuksissakin: otettiin selko kirkon tileistä, tiedusteltiin, olivatko papisto sekä rahvas täyttäneet velvollisuutensa, millainen oli heidän suhteensa, harjoitettiin taikuutta, oliko harhaoppeja näyttäytynyt. Tutkittiin kansan lukutaitoa ja henkistä tilaa, kiinnitettiin huomiota köyhäin hoitoon ja moneen

¹⁾ Ensi kerran, jos otamme huomioon edellisenkin aikakauden, pidettiin Liperissä piispantarkastus v. 1688: Sen piti piispa Bång, joka kiersi tänne Kuopion, Iisalmen, Pielisjärven ja Ilomantsin kautta (*Simolin*, Petrus Bång s. 85, Suom. Kirkkohist. Seur. Toimittuksia X).

muuhun seikkaan. Vihdoin annettiin kristillisiä elämän-ohjeita.

Kaikkiaan pidettiin aikakauden kuluessa 10 rovastintarkastusta. Mainitsen nimeltä niiden pitäjät: J. Cleve (1727), Henr. Winter (1733), Joh. Kyander (1738), And. Norrgrén (1745 ja 1752), Clas Molander (1775, 1780, 1788 ja 1798) ja P. Krogius (1781).

Kirkollisen elämän paikallisena johtajana ja katsijana oli luonnollisesti seurakunnan kirkkoherra. Paljon muun ohella kuului hänen tehtäviinsä kutsua kokoon pitäjänkokoukset ja johtaa niissä puhetta. Näissä kokouksissa pohdittiin ei ainoastaan kirkon ja seurakunnan asioita, vaan myös puhtaasti taloudellisia seikkoja. Asetusten mukaan pitäjänkokouksia tuli pitää ainakin kahdesti vuodessa. Päätöksistä ja esillä olleista kysymyksistä tehtiin pöytäkirja. Vanhin meille säilynyt on vuodelta 1736.

Pitäjänkokouksissa valittiin myös kuudennusmiehet, joita oli 5—9 kappaletta. Heillä oli jokaisella oma piirinsä eli ruotunsa, missä heidän tuli valvoa rahvaan elämää, saattaa ilmi seurakunnallista järjestystä vastaan rikkoneet, perä kirkon määräämät sakot, olla päällysmiehinä kirkollisissa rakennustöissä sekä työverojen kerääjinä.¹⁾ Korvaukseksi vaivoistaan he saivat — aikakauden alkupuoliskolta olevien tietojen mukaan — vapauden viiniäyrien maksusta, kirkon ja pappilan rakennusvelvollisuudesta sekä kuoltuansa vapaan hautapaikan kirkossa ja ilmaisen kelonsoiton. Vasta vuodesta 1748 lähtien heille alettiin mak-

¹⁾ Varsinkin ylöskantovirkansa vuoksi joutuivat he toisinaan kiireihin väleihin piiriläistensä kera. Niinpä pit. kokouksessa Kaavilla 4/9 1774 (pöytäk. LKA.) kuudennusmiehet kertoivat että he kyllä velvollisuutensa mukaan olivat koettaneet kantaa kirkolliset sakot, »men sedan de i godo sökt utbekomma dessa peningar har på stäl- len möt den oväntade svårighet, at de med wäldsamma hotelser blifwit undsagde; hwarigenom skiedt at de icke sade sig nog säkra, eller kunnat, utan at befara wäldsamma fölgher förrätta sin tjänst».

saa rahapalkkaa kirkon varoista, vuosittain 16 hopeaäyriä. V. 1789 palkka mainitaan 16 killingiksi. ¹⁾ V. 1806 vihdoin sanotaan heidän saavan määrätyn prosentin kaikista kirkon ylöskannoista. ²⁾

Kirkon varain hoitajana oli erikoinen kirkonisännöitsijä, joka ainakin aikakauden puolivälissä sai 18 kuparitalarin vuosipalkan. Toisinaan tapaa viran myös kirkkoherran huostassa, niinpä 3 vuotta (1733—36) Andreas Posseniuksella ja 6 vuotta (1740—46) hänen pojallaan. Muut kirkonisännöitsijät olivat: komissaari Åkesson (v:teen 1733), kamreeri Printz (1736 † 40), henkikirjuri Weman, kapalainen Henr. Alopaeus, henkikirjuri Aschan ja kanttori Martti Fabritius.

Varansa kirkko sai eri tavoilla, niinpä kolehtina, paarivaate- ja hautarahoina («mullpengar»). Viimemainituista vähän! Hautapaikka kirkon kuorissa maksoi 2 talaria, keskellä kirkkoa 1 tal. 16 äyriä ja perällä yhden talarin, kaikki kuparia. Kun hautausta uuteen, v. 1760 valmistuneeseen kirkkoon tahdottiin vähentää, kohotettiin hinnat seuraavasti:

Täysikasvuisen hautaus kuoriin	12 kup. t.
Lapsen sam.	6 » »
Täysikasv. haut. kuorien ja ristikäytävän väliselle alalle	9 kup. t.
Lapsen sam	4 ¹ / ₂ » »
Täysikasvuisen haut. muuhun kirkkoon	6 » »
Lapsen sam.	3 » »

¹⁾ Rov. tark. pk. ⁹/₄ 1727: Piisp. tark. pk. ⁸/₆ 1737 ja ¹³/₂ 1748; Pit. kok. pk. ⁷/₆ 1789, LKA.

²⁾ Pit. kok. pk. ⁵/₁₂ 1736, LKA.

³⁾ Pit. kok. pk. ⁵/₁ 1806 LKA; Ilomantsissa oli kuudennusmiehen palkka 1700-luvun loppupuolella vain 4 killinkiä vuodessa (Ilom. pit. pk. ⁹/₉ 1781, IKA).

Näitä paitsi kirkolle kertyi tuloja sakkoina varsinkin haureuden harjoittamisesta sekä lahjoina. Olipa ruumiskelloistakin suostuttu maksamaan. Rovastintarkastuksessa v. 1727 oli tästä toivomus lausuttu liperiläisille. Monissa pitäjissä kansa kellomaksua vastusti — kellot olivat muka pitäjäläisten, joille siis kuului niiden ilmainen käyttöoikeus —, mutta Liperissä päätettiin v. 1736 hautakelloista suoritettavaksi kirkolle 4 hopeaäyriä.¹⁾

Kirkon varat säilytettiin sakaristossa 3-lukkoisessa arkussa. Avaimista yksi oli kirkkoherralla, toinen kirkonisännällä ja kolmas jollakin kuudennusmiehellä. Lujuuden puolesta ei arkku näy kehumista sietäneen. V. 1737 kerrotaan sen saumoistaan niin löysineen, että rahat pääsivät soluun pois. Sitten hankittiin kyllä raudoitettu arkku, mutta sekään ei ollut kylliksi vahva kestäämään varkaiden iskuja. Niinpä v. 1750 se lyötiin rikki ja rahat vietiin. Kun v. 1784 sama temppu uudistui, hankittiin oikein vankkarakenteinen pieni arkku, mikä naulattiin kiinni sakariston seinään ja lattiaan.²⁾

Kirkon varoilla hankittiin kirkolle tarpeelliset kapineet, maksettiin kuudennusmiesten ja kirkonisännän palkat sekä suoritettiin kirkon satunnaiset muut menot. Vieläpä lainattiinkin kirkon varoista. Alussa aikakauden tämä ei käynyt päinsä, sillä kirkko oli köyhä. Mutta jo pikku vihan aikana otettiin lainaksi 260 kuparitalaria — pitäjän

¹⁾ Piisp. tark. pk. $\frac{8}{6}$ 1737; Rov. tark. pk. $\frac{10}{9}$ 1775; Pit. kok. pk. $\frac{9}{10}$ 1762; Rov. tark. pk. $\frac{9}{4}$ 1727; pit. kok. pk. $\frac{5}{12}$ 1736, LKA; *Forsman*, Suomen kirk. olojen uudistus etc. s. 247.

Vahvistukseksi sille otaksumalle, että seurakuntalaiset monin paikoin katsoivat kelloihin omaavansa välittömämmän omistusoikeuden kuin kirkon muuhun omaisuuteen, huomautan siitä tavasta, että seurakuntalaisten sallittiin itsensä (ilman lukkaria) suorittaa kellonsoitto kuolleelle. Niinpä Ilomantsissa päätettiin (pit. kok. $\frac{20}{6}$ 1761), että uudella kellolla saisi vainajalle soittaa kuka tahansa.

²⁾ Piisp. tark. pk. $\frac{8}{6}$ 1737; Pit. kok. pk. $\frac{28}{10}$ 1750 ja $\frac{6}{6}$ 1784, LKA.

kreikanuskoisten väitteen mukaan lahjoiksi venäläisille herroille, että nämä ratkaisisivat hoviasian rahvaan mielen mukaan.¹⁾ Myöhemmin tapahtui lainausta tämän tästä.

Kirkollisia töitä ja rasituksia varten oli käytännössä n.s. jousiluku. Tarvittaessa määrättiin, miten paljon kultakin jouselta oli tuleva rakennusainetta tai rahaa ja miten monta työpäivää kunkin jousen oli suoritettava. Yhden jousen muodosti tilallisten kirjoihin merkitty mies 18 ja 60 ikävuoden välillä. Näin oli v. 1757, sittemmin 20 ja 50 tulivat rajavuosiksi. Jousiluvusta oli vaikea päästä pois ennen määräikää. Se sallittiin a noastaan, jos asianomainen katsottiin raihnaaksi ja työhön kykenemättömäksi sekä jos hänellä sen lisäksi oli jousilukuun kuuluvia poikia. Loismiehet ja rengit luettiin kukin puoleksi jouseksi.²⁾

Siirrymme sitten kuvailemaan seurakunnan henkistä elämää. Voimme jo ennakolta sanoa, että yleisvaikutus on parempi kuin edellisellä aikakaudella. Meillä on kyllä edelliseen nähden kovin runsaasti esimerkkejä henkisen elämän pimeältä puolelta, mutta ne eivät todista tason laskeutumista. Ne kertovat vain, että lähteet ovat heru-neet. Edistymiseen viittaa karkeimpien piirteitten poissääminen tai ainakin suhteellinen väheneminen. Suoranaisia todistuksia kehityksestä parempaan päin on kyllä niukasti, mutta sitä ei ole ihmeteltävä. Niin on aina asianlaita. Paha kello kuuluu kauemmas kuin hyvä.

Samoin kuin iso viha oli tuhonnut aineellisen toimeentulon, oli se valanut myrkyä ihmissieluihin. Selvästi huomaa, että sodan päätyttyä siveellinen turmelus oli suuri. Se ilmeni tavallista lukuisampina ja törkeämpinä aviorikoksina, tappeluina, juopotteluina, silmiinpistävänä taikuuden har-

¹⁾ Pit. kok. pk. 7/8 1748, 18/7 1749 ja 21 6 1755, LKA.

²⁾ Pit. kok. pk. 28/6 1757, LKA.

joittamisena. Ettei Liperi sentään aivan rappiolle joutunut, siitä lienee lähinnä kohtaloa, joka ei sallinut sodan murhaavimman tutkaimen ulottua pitäjäämme, kiitettävä varapastori Andreas Posseniusta. Piispantarkastuksessa v. 1728 hän sai kauniin tunnustuksen uutteruudestaan. Viisi-taattori nimittäin ilolla huomasi, että osa seurakunnasta osasi lukea ja kykeni hyvästi tekemään selkoa kristinopistaan.¹⁾

Tarkkaa huolta koetti kirkko pitää siitä, että sen pyhille seremonioille annettiin arvo ja kunnioitus. Yksi näistä oli k a s t e. Se olisi samoinkuin vihkiminen ja kirkottelu (inledning) »propter solennitatem» pitänyt toimittaa seurakunnan läsnäollessa kirkossa ennen varsinaisen jumalanpalveluksen alkua. Kuitenkin kastoivat papit pitäjälläkin, milloin vain matkan varteen sattui.

Kirkkolain mukaan kaste oli täpahtuva viimeistään 8 päivän perästä syntymisestä. Ettei se laajoissa seurakunnissa mitenkään aina voinut käydä päinsä, se on selvää. Aikakauden alkupuolella voitiin pitää lasta kastamatta aina 3—5 kuukauteen, nähdään kastekirjoistamme.

Toisinaan vanhemmat vallan tahallaan viivyttelivät. Niinpä kirkkoherra Stenfeldt valittaa sen Liperissä olleen yleisenä tapana. Välistä lapset muka saivat olla kastamatta 7-viikkoisiksi asti. Erikoisesti kirkkoherra mainitsee riihilahtelaisen Mikko Turusen, joka asui vain $\frac{1}{8}$ penikulman päässä kirkosta ja pappilasta ja kuitenkin 14 päivää oli viivytellyt tyttärensä kasteeseen saattamista. Stenfeldt olisi mielellään haastanut tällaiset laiminlyöjät oikeuteen, mutta siihen ei tuomiokapituli antanut suostumusta. Oli koetettava varoituksilla ja neuvoilla päästä tarkoituksen perille. Pahimmassa tapauksessa syyllinen

¹⁾ Piisp. tark. pk. $\frac{12}{2}$ 1728, LKA.

oli kutsuttava pitäjänkokoukseen tutkittavaksi ja asiasta tehtävä ilmoitus tuomiokapitulille, joka sitten puolestaan harkitsisi, mihin oli ryhdyttävä.¹⁾

Nimet, joita liperiläinen talonpoikaisväestö silloin lapsilleen antoi, olivat yleensä samoja, mitä vielä nytkin käytetään. Harvinaisia sensijaan olivat: Teodorus, Ardanus, Haqvinus ja Krysostomus sekä naisnimistä: Grisilia, Lisin, Apollonia, Scholastica ja Sidzla.

Herran ehtoollinen eli »messu» pidettiin pitäjässämme tavallisesti joka sunnuntai. Vuosina 1775—81 koeteltiin tulla toimeen pitämällä vain joka toinen, mutta huomattiin se epäkäytännölliseksi. Seurakuntalaiset eivät nimittäin kyenneet saamaan selkoa rippipyhistä ja erehtyivät usein ehtoolliselle aikoessaan tulemaan sellaisena pyhänä, jolloin ehtoollista ei jaettu. Sitä paitsi kertyi — valitetaan v. 1781 — useiksi messupyhiksi niin paljon ehtoollisvieraita, etteivät he sopineet sakaristoon eikä kuoriin, missä molemmissa paikoissa ehtoollisen edellä käyvä yleinen rippi näyttää tapahtuneen, vaan piti heitä ripittää siroteltuina ylt'ympäri penkkeihinsä.²⁾

Herran pyhä ateria oli Vapahtajan asetuksen, apostolien tavan ja esivallan tahdon mukaan nautittava kirkossa. Ainoastaan sairaus, vanhuuden heikkous ja »erikoisen pätevät syyt» oikeuttivat saamaan sen kotona. Jo viikolla oli ehtoolliselle ilmoitauduttava. Viimeistään se oli tehtävä lauantaina, jolloin pidettiin iltapuolella päivää pieni rukoushetki kirkossa. Tällöin puhuttiin ehtoollisen merkityksestä, arvosta ja otollisesta nautitsemisesta sekä totisen kristityn velvollisuuksista. Samalla toimeenpantiin kuulustelu, mikä ei kuitenkaan monessakaan seurakun-

¹⁾ *Pietilä*, Daniel Juslenius s. 38. — Konsist. pk. ²³/₈ 1775 § 7.

²⁾ Rov. tark. pk. ¹⁰/₉ 1775 ja ¹/₃ 1781, LKA. — Vrt. *Saareseppä*, Tohmajärven kirkollisista oloista s. 57.

nassa tainnut olla rahvaan mieleen. Liperissäkin kirkkoherra valittaa, ettei hän millään tavalla saa seurakuntalaisia saapumaan kuulusteluun.¹⁾

Kirkkolain mukaan yleinen rippi piti suorittaa aamu- ja puolipäiväjumalanpalveluksien lomassa. Liperissä se kuitenkin v. 1775 seutuvilla tapahtui jo ennen aamusaarnaa. Tarkka erotus sukupuolten välillä, mikä antoi leiman järjestykselle kirkossa, ulotettiin myös alttarille menoon. Synodaalikokouksessa v. 1737 tehdyn päätöksen mukaan otettiin Liperissäkin käytäntöön tapa, että miehet ja naiset menivät alttariliinalle erikseen. Näin tehtiin hartauden häiritsemisen välttämiseksi, mitä oli huomattu aiheutuvan, kun naiset, jotka tulivat alttarille jäljestä päin, juoksentelivat edestakaisin etsien miehiänsä ja väkisin tunkeutuivat miestensä viereen ahtaudesta huolimatta. V. 1752 erikseenmeno jo oli unohtunut Liperissä. Silloin siitä rovastintarkastuksessa muistutettiin ja käskettiin ottamaan uudelleen käytäntöön.²⁾

Ehtoollista kansa piti autuuden välineenä, siksi sitä uutterasti nautittiin. Ken noudatti kirkkolakia, kävi ehtoollisella neljästi vuodessa. Tavallisinta oli sentään 3 ja 2 kertaa. Harvoin tapahtui, että joku tahallaan jättäytyi osattomaksi armoateriasta. V. 1746 siitä pitäjänkokouksessa nuhdeltiin erästä renkiä ja erästä loismiestä, jotka

¹⁾ Piisp. tark. pk. $\frac{8}{6}$ 1737; Rov. tark. pk. $\frac{10}{9}$ 1775; Piisp. tark. pk. $\frac{10}{2}$ 1797 ja $\frac{13}{2}$ 1748, LKA. — Samaan suuntaan kirjoittaa konsistorille rovasti And. Norrgren Ilomantsista. Sekä hänen omassa seura kunnassaan että koko rovastikunnassa oli muka tapana, etteivät kaikki tulleet kuulusteluun; varsinkin typerimmät, jotka juuri olisivat opetusta tarvinneet, jäivät pois (kirje päivätty $\frac{14}{12}$ 1768, PTA. Handl. 1769).

²⁾ Päätökset Porvoon ja Mikkelin synodaalikokouksissa $\frac{25}{1}$, $\frac{8}{2}$ ja $\frac{9}{2}$ 1737, LKA; Piisp. tark. pk. $\frac{8}{6}$ 1737, Rov. tark. pk. $\frac{6}{3}$ 1752.

helttyivätkin niin, että lupasivat parantaa itsensä ja ensi tilassa ilmoittautua ripille.¹⁾

Viinin ehtoollista varten kirkko hankki niillä rahoilla, mitä itsekukin ehtoollisella käyjä joka kerralla suoritti. Viini muuten taisi monesti olla enemmän kuin pari-proscenttista. Niinpä Enosta, missä ei ollut viinille oikein sopivaa säilytyspaikkaa, kerrotaan, että se varsinkin kesäisin »kävi niin pahasti, ettei sitä hyvällä omallatunnolla voitu käyttää niin pyhään tarkoitukseen».²⁾

H a u t a u k s e n talonpoikainen väestö suoritti joitakuita päiviä kuoleman jälkeen. Aniharvoin sai ruumis kahta viikkoa laudallaan lojua. Herrasväki ei suoriutunut yhtä nopeasti. Heillä oli suuret hautajaisvalmistukset, jotka viivyttivät.³⁾ Senvuoksi ei parin kuukauden aika kuoleman ja hautajaisten välillä ollutkaan mikään harvinaisuus. Niinpä kamreeri Karl Printz, joka kuoli 13 p. kesäkuuta, haudattiin 17 p. elokuuta. Komeat mahtoivat olla varsinkin kirkkoherra Andreas Posseniuksen maahanpanijaiset, jotka tapahtuivat 4 kuukautta 19 päivää hengen lähdettyä.⁴⁾

Kuten edellisellä aikakaudella, valitetaan vielä nytkin, että monet hautasivat kuolleensa vihkimättömiin kalmistoihin. Niin teki esimerkiksi Juho Ruuska Taipaleelta. Hän kuoppasi lapsensa erääseen metsämäkeen. Koko kylän tai useampien kylien yhteinen oli Haapavitjan hautausmaa,

¹⁾ *Pietilä*, Daniel Juslenius, s. 31; *Forsman*, Suomen kirkollisten olojen uudistus etc. s. 202; Pit. kok. pk. ²³/₁₁ 1746, LKA.

²⁾ Enon pit. kok. pk. ²⁴/₅ 1778, IKA. — Vanhoina aikoina säilytettiin ehtoollisviiniä usein kuopassa (»wijn grop»), joka oli tehty sarakiston permantoon (Kts. esim. Enon main. pit. kok.) — Liperissä oli v. 1769 puhe viinikellarin rakentamisesta, mutta ei siitä liene vielä totta tullut koko aikakauden kuluessa.

³⁾ *Suolahti*, Elämää Suomessa 1700-luvulla s. 147.

⁴⁾ Puoli vuotta korkeintaan sai kulua kuoleman ja hautauksen välillä. (KL XVIII § IV).

josta Kontiolahden synnyn yhteydessä oli puhe. Enemmän kuin luterilaisilla, oli kalmistoja kuitenkin kreikanuskosilla. Pappi Sophronoff valittelee tätä ilmoittaen kalmistoja olevan erittäinkin Sotkuman, Paiholan ja Liperin kylissä.¹⁾

Paitsi hautausmaahan haudattiin kirkkoon, josta kuoripuolta pidettiin arvokkaimpana, peräosaa halvimpina (vrt. siv. 58). Kuoriin pystyttelivät rikkaat omaistensa haudoille hautakiviä, jotka saattoivat olla tavattoman suuria. Lamminniemen hovin kivi esimerkiksi painollaan sortii vasta laske-
tun kuorin lattian rikki. Kun siitä huomautettiin hovin ylöskantomiehelle Antti Ignatiukselle, lupasi hän 'asettaa kiven pölkkyjen varaan, niin ettei se enää vahingoittaisi permantoa. Monta kertaa muistutettua hän sen tekikin.

Vasta v. 1822 ehdottomasti kiellettiin kirkkoihin hautaus, mutta jo kauan sitä ennen moni seurakunta oli vapaaehtoisesti tästä tavasta luopunut, kun oli huomannut sen turmiollisuuden. Paitsi että hautaa tehtäessä penkkejä oli irroitettava, lattiaa purettava, kohosi varsinkin kesäaikaan mätänevästä ruumiista lattian alta epäterveellinen ja inhakka tuoksu. Sen vuoksi koettivat liperiläisetkin rajoittaa hautausta uuteen, v. 1760 valmistuneeseen kirkkoonsa. Kuolleiden kirjan mukaan tuomari S. A. Hougberg oli viimeinen, joka siellä sai leposijansa.²⁾ Hänet haudattiin v. 1770. Vanhaa kirkkoa käytettiin hautausmaana aina sen repimiseen saakka eli v:teen 1774.

Luultavasti vasta tämän jälkeen, kun kirkkoon hautauksesta oli luovuttu, syntyivät nuo suku- eli perhehaudat (kappelit, Juuassa suutiedon mukaan »perintöaitat»), joista 19-vuosisadan ensi kymmeninä pitäjässämme puhutaan. Ne ovat nähtävästi olleet samantapaisia telttakattoisia, joka seinältään yhtä pitkiä hirsisalvoksia, joita vielä näkee

¹⁾ Lrin kär. 20/1 1724 ja 6/3 1744, SVA.

²⁾ Tuomari Hougbergista on elämäkerrallinen kuvaus: Åbo Tidningar 1772 N:o 36.

joidenkuiden Pohjois-Karjalan pitäjien hautausmailla.¹⁾ Ruumiskirstut säilytettiin niissä peittämättä. Tästä johtui, että niistä, samoin kuin ennen kirkon lattian alta, levisi myrkyllinen löyhy, joka haittasi kirkossa kävijöitä ja lähinnä asujia. Nuo avohaudat Liperin kirkkomaalla eivät kaikki olleet lukitut, eikä muutamissa ollut edes ovea eikä välikattoa. Helposti pääsi siis niiden sisään. Kirkkoherra Perander valittaa, että taikurit kävivät öisin siellä pahojaan tekemässä. He aukoivat kirstut ja sirottelivat kuolleiden jäännökset ylt'ylmpäri sateen piiskattaviksi ja elukkain riepoiteltaviksi. Ei ole näin ollen ihme, jos moni närkästyneenä vaati näiden hautain hävittämistä.²⁾

Aikakauden alkupuoliskolla ei näy vielä monessa Pohjois-Karjalan seurakunnassa olleen vakinaista haudankaivajaa. Kuka tahansa sai kaivaa haudan vainajalleen. Tästä oli kuitenkin se haitta, että varsinkin talvisaikaan, kun ei toinen tiennyt toisen hautasijaa, usein kaivettiin ylös vastakuopattuja, mätänemistilassa olevia ruumiita. Joissakuissa pitäjissä, kuten Liperissä ja Ilomantsissa, haudankaivun yleensä suoritti suntio, joten hiukan järjestystä saatiin pysymään. Mutta kun hän ei oikein tahtonut ennättää kahteen virkaan, valittiin vihdoinkin erikoinen haudankaivaja, Liperissä v. 1753.³⁾

¹⁾ *Kokkonen*, Hist. tietoja vanhemmasta hautaamistavasta Juuan pitäjässä (Suomen Museo 1914 s. 27 ja 28). — Tällaisia kappeleja on ainakin Ilomantsissa (Molanderin ja Hjerppen sukuhaudat) sekä Pielisjärvellä. Viimemainitun pitäjän kirkkomaalla niitä on ollut kaksi, mutta on toinen tuotu Seurasaaren ulkomuseoon Helsingissä.

²⁾ Rov. tark. pk. $\frac{11}{2}$ 1810; Pit. kok. pk. $\frac{19}{8}$ 1810 ja $\frac{21}{8}$ 1812, LKA.

³⁾ *Kokkosen* äskenm. kirjoitus; Lrin pit. kok. pk. $\frac{9}{12}$ 1753, LKA; Ilom. pit. kok. pk. $\frac{31}{3}$ 1764; Enon pit. kok. pk. $\frac{19}{5}$ 1777, IKA. Enon pit. kokouksessa $\frac{24}{5}$ 1778 valitetaan, että vaikka edellisenä vuonna oli otettu vakituinen haudankaivaja, niin sittenkin jotkut olivat ilkeävaltaisuuksensa muilla kaivattaneet. Päätettiin, että kuka tästä edes näin tekisi, sen pitäisi yhtä kaikki suorittaa vakitukselle haudankaivajalle tavanmukainen palkka.

Tutustuttuamme näin eräisiin kirkollisiin toimituksiin, kasteeseen, ehtoollisen nautitsemiseen ja hautaukseen, luokaamme silmäys jumalanpalvelukseen ja kirkonkäyntiin.

Varsinaisen jumalanpalveluksen piti kirkkolain mukaan tavallisena pyhänä alkaa klo 9 aamulla, juhla- ja rukouspäivinä jo klo 8. Usein venähti alku sentään määrääjoista ohi, papistolla kun oli pyhäaamuina paljon töitä. Muutamat vasta silloin ilmoittautuivat rippikirkkoon, toiset kirjoittivat kuolleensa, kolmannet toivat saatavia ta suoritativat muita asioita.¹⁾

Seurakunnan kokoamiseksi kirkkoon soitettiin jumalanpalveluksen alkaessa pientä käsikelloa. Aamu- ja puoli-päiväjumalanpalveluksien lomassa oli toisinaan pieni väliaika, jolloin seurakunta sai pistäytyä kirkkomäelle jaloittelemaan. Väliajan perästä tapahtui toinen yhteensoitto. Silloin kansa riensi takaisin penkkeihinsä. Toisinaan taas jätettiin väliaika kokonaan pois, kun oli huomattu siitä johtuvan häiriötä.²⁾

Jumalanpalveluksen pääosan muodosti saarna. Siitä täytyy tunnustaa, ettei se aina ollut tarpeellisella huolella valmistettu. Pitäjämme kappalainen Henrik Alopaeus julkeaa kerskailla, ettei hän koskaan itse laatinut saarnojaan. Siitä johtuikin, että ne olivat epäselviä ja vailla yhtenäisyyttä. Kaikenlaisia jokapäiväisiä asioita voitiin niissä jaaritella. Kerran Alopaeus saarnasi, että häneltä oli varastettu verkkoja, eikä varas muka ollut talonpoika vaan säätyhenkilö. Ja sitten hän kirosi varkaan.³⁾

Kirkossa kävivät 18-vuosisadan ihmiset ahkerasti. Talvella tultiin usein suksilla, kesällä »tervaruunalla» vesiä

¹⁾ Pit. kok. pk. $\frac{7}{8}$ 1748; Piisp. tark. pk. $\frac{13}{2}$ 1748, LKA.

²⁾ Viipurin synodaalikokouksen päätökset $\frac{28}{7}$ 1707 § 22, LKA; Rov. tark. pk. $\frac{10}{9}$ 1775, LKA.

³⁾ Konsist. pk. $\frac{12}{2}$ 1783 § 1.

pitkin. Aikana, jolloin säännösten ja asetusten sekä muiden maallisten mahtikeinojen avulla luultiin voitavan ohjailla ihmisten sydämiä, nekin, joita ei todellinen sisäinen tarve johtanut Herran huoneeseen, saapuivat sinne edesvastuuta välttääkseen. Juhla- ja rukouspäivinä varsinkin oli kirkossa oltava. Kuten edellisellä aikakaudella haastettiin laiminlyöjät nytkin maalliseen oikeuteen tilinteolle. Niin kävi Samuli Järveläiselle, joka toisena rukouspäivänä v. 1740 ilman laillista estettä oli ollut poissa kirkosta. Häntä sakotettiin 10 hopeatalaria. Ja samalla tavalla kävi monelle muulle.¹⁾

Tunnolliset kirkonkävijät riensivät heti yhteensoiton jälkeen penkkeihinsä, missä pysyivät jumalanpalveluksen loppuun asti. Ainakin ennen synnintunnustusta he koettivat jouduttautua kirkkoon. Siellä he erikoisemmin kuin muualla tunsivat olevansa Jumalan pyhien kasvojen edessä ja koettivat senvuoksi pysyä hartaina. Virsiä veisattaessa he — olettaen, että he noudattivat kirkkoherransa hyviä neuvoja — »pitivät puhtaan ja suloisen äänen eli sävelen». Taitamattomat — niin ainakin oli käsky — »asettivat äänensä klukkarin laulun mukaan». Määrättyjä virsiä yhteisesti laulettaessa, samoin kuin papin laulaessa saarnastuolissa seurakunta nousi seisalleen. Ei pitänyt jäädä odottamaan, että suntio tulisi nostattelemaan, sillä »se on itsesään sekä noloa että pöllömäistä». Tietystikään ei ajat-

¹⁾ Lrin kär. 8/9 1740, SVA. — Ilomantsissakin oli — kertoo pit. kok. pk. 24/6 1778 — murheella huomattu, miten osa seurakunnan asukkaista laiskasti kävi Herran huoneessa huolimatta muistutuksista, joita oli annettu sekä saarnoissa että kylänluvuilla. Päätettiin nyt, että ainakin niiden kyläin väki, jotka oli huomattu kaikkein laiskimmiksi, huudettaisiin nimeltään kirkossa ainakin joka 3:s pyhä. Siten saataisiin tietää, kutka kaikkein huonoimpia kirkonkävijöitä olivat. Näiden kanssa meneteltäisiin, niinkuin laki ja asetukset sääsivät.

televa kristitty puhellut eikä loruillut kirkossa. Papin messutessa hän hartaana ja äänetönnä kuunteli.¹⁾

Mutta, »Jumala paratkoon, oli muutamia ajattelemattomia», jotka eivät menetelleet näin. Ensiksikin tapahtui alinomaa, etteivät monet kirkonmenon alkaessa lähteneetkään sisään. Toiset taas pujahtelivat sieltä kesken pois, usein häiriten lähellä istuvia kiipeilemällä penkkien ylitse sekä kulkemalla pitkiä matkoja niiden välissä. Lehtereillä, jotka aina ovat olleet laiskain kirkonkävijäin erikoisessa suosiossa, oli näinä aikoina nuorison penkit. Voi ymmärtää, että siellä varsinkin pyrki levottomuus vallitsemaan. Kirkkomäki tuntui viekottelevalta. Siellä sai olla täydessä vapaudessa, siellä oli tovereita, joiden kera saattoi puhella maailman asioista, siellä oli monta muuta hauskuutta. Välistä mentiin jumalanpalvelusajaksi pappilaan, välistä huviteltiin kellotapulissa, kiikuttiin siellä kellon kielinuorassa ja viskeltiin kelloa pienillä kivillä. Muutamien väitetään taikojakin tehneen. Varsin yleistä etenkin aikakauden loppupuolella oli tupakoiminen kirkkomäellä ja tapulissa. Tähän eivät tehneet itseään syypäiksi ainoastaan tuhmat talonpojat, vaan sellaisetkin, joilta olisi odottanut enemmän ymmärrystä. Niinpä kerrotaan v. 1782 eräänä pyhänä muutamien säätyläisten suvainneen puolipäivä-jumalanpalveluksen aikana tupakoida. Lukkari mainitsee näistä erikoisesti kirjuri Bernstenin, joka oli istunut kivellä kirkon seinustalla ja vedellyt piipustaan aika haikuja. Perin sopimattomana pidettiin myös, että kirkon köyhät polttivat tupakkaa kellotapulissa.²⁾

Muutamat taas kokoontuivat kirkonmenon ajaksi saka-ristoon. Näidenkin joukossa oli sekä säätyläisiä että talon-

1) Pit. kok. pk. $\frac{5}{12}$ 1736, LKA.

2) Pit. kok. pk. $\frac{1}{6}$ 1766, $\frac{28}{7}$ 1782 ja $\frac{10}{5}$ 1778, LKA; Lrin kär. $\frac{10}{5}$ 1775, SVA; Piisp. tark. pk. $\frac{10}{2}$ 1797; Rov. tark. pk. $\frac{1}{3}$ 1781, LKA.

poikia. Lukkari valittaa, että he monesti sotkivat kuulutukset. Olipa rahojakin hävinnyt. Vaikka papisto, jolle myös tällainen tungskelelu teki haittaa, siitä varoitti seurakuntalaisia, ei tapa näy sillä vielä hävinneen. Sakaristoa ei pidetty niin yksinomaan papeille kuuluvana kuin nykyisin.¹⁾

Kokoontuminen sakaristoon mahdollisesti johtui niistä toimenpiteistä, joihin ryhdyttiin kirkkomäellä oleskelun ehkäisemiseksi. Lievimpiä näistä olivat tietysti neuvot. Piispantarkastuksissa asianomaisille rikkajille »mitä vakavimmin esitettiin, kuinka anteeksiantamattoman huonosti he huolehtivat itsestään ja sieluparoistaan» pysytellessään poissa kirkosta. Kun tällaiset »manaukset» eivät auttaneet, täytyi ryhtyä ankarampiin keinoihin. V. 1736 päätettiin pitäjänkokouksessa, että kuka hyvänsä, olipa sitten »venäläistä tai suomalaista kansallisuutta», joka jumalanpalveluksen aikana tavattaisiin kirkkomäellä, pantaisiin jalkapuhun. Päätös uudistettiin myöhemmin monta kertaa.²⁾

Mutta tämäkään ei vielä tehnyt toivottua vaikutusta. Senvuoksi otettiin tavaksi heti yhteensoiton jälkeen sulkea kirkon ovet, niin että ne, jotka kerran sisälle olivat tulleet, eivät päässeet pois ennen loppua. Tästä näyttikin olevan suotuisat seuraukset, vaikk'ei se kaikkia miellyttänyt. Eräs seurakuntalainen närkästyi tällaisesta vapauden rajoittamisesta niin, että teki siitä rovastintarkastuksessa v. 1788 valituksen. Visitaattori ei kuitenkaan ruvennut järjestystä suurestikaan muuttamaan, määräsi vain, että yhdelle ovelle piti asettaa joku kirkonpalvelija päästämään ulos sellaiset henkilöt, jotka sairauden tai muun pätevän

¹⁾ Pit. kok. pk. ²⁸/₇ 1782, LKA; Rov. tark. pk. ²¹/₁ 1788, PTA., Rovastintarkastuspöytäkirjoja, A 963.

²⁾ Pit. kok. pk. ²⁶/₄ 1736, ²⁵/₅ 1783 ja ¹²/₃ 1786; Rov. tark. pk. ¹/₃ 1781, LKA.

syyn nojalla pyrkivät pois, sekä laskemaan myöhästyneet sisälle. ¹⁾

Mitä sitten tulee tupakanpolttoon kirkko-aikaan kirkkomäellä ja kellotapulissa, niin lausuttiin siitä monessa pitäjänkokouksessa paheksuvia sanoja. Paitsi että asianomainen menettelyllään osoitti halveksumista Herran huoneelle, tuollainen tapa oli epäsiisti ja kirkolle vaarallinen, se kun tuulisella ja kuivalla ilmalla olisi voinut aiheuttaa tulipalon. Sakkomääräyksillä koetettiin tapaa ehkäistä. Ne kirkon köyhät, jotka tällaisesta pahasta yllätettäisiin, uhattiin erottaa köyhäin luvusta. ²⁾

Häiriö, mikä johtui kevytmielisten edestakaisin kulkeemisesta kirkossa, juoksentelemisesta ulos ja sisään, ei ollut ainoa. Varoituksista ja neuvoista huolimatta oli sellaisia, jotka kirkonmenon kestäessä puhelivat keskenään tai leikkisielivät lastensa kera. Tiedetäänpä tapauksia, että kirkkomiehet aivan tahallaan pitivät kauas kuuluvaa ääntä. ³⁾ Välistä taas pienet lapset aiheuttivat kovaa »rähinää ja parkua». Niin sattui pahaksi onneksi käymään piispa Jusleniuksen tarkastuksen aikana. Luultavasti oli tilaisuuteen kesälämpimällä tuotu pienokaisia tavallista enemmän. Ainakin kerrotaan heidän pitäneen niin valtavaa ääntä, että papin sanat saarnatessa kokonaan hukkuivat meteliin. ⁴⁾

¹⁾ Pit. kok. pk. $\frac{28}{5}$ 1775, $\frac{12}{3}$ 1786 ja $\frac{7}{6}$ 1789; Rov. tark. pk. $\frac{1}{3}$ 1781 ja $\frac{21}{1}$ 1788. Viim. main. PTA, A. 963.

²⁾ Pit. kok. pk. $\frac{28}{7}$ 1782, $\frac{9}{8}$ 1798, $\frac{4}{6}$ 1809 ja $\frac{10}{5}$ 1778, LKA. — Voidakseen pitää silmällä kansan käyttäytymistä kirkkomäellä jumalanpalveluksen aikana ja helposti nähdäkseen, ketkä sellaiseen rikkomukseen tekivät itsensä syypäiksi, papisto teetti sakariston seinään oven, josta suoraan pääsi ulos. Tästä oli puhetta jo v. 1761, mutta silloin asia raukesi, koskapa v. 1774 kirkkoherra Stenfeldt jälleen ottaa sen esille (pit. kok. pk. $\frac{23}{5}$ 1761 ja $\frac{21}{8}$ 1774).

³⁾ Konsist. pk. $\frac{23}{1}$ 1775 § 6, PTA; Pit. kok. pk. $\frac{6}{6}$ 1766, LKA; Lrin kär. $\frac{7}{9}$ 1738; Talvi- ja syyskär. v. 1775 ja 1789, SVA.

⁴⁾ Piisp. tark. pk. $\frac{8}{6}$ 1737, LKA.

Samantapaiset seuraukset oli myös sillä moniin seutuihin kotiutuneella tavalla, että seurakunta papin messuissa hyräili mukana. Liperissä mainitaan papin messun häipyneen vallan kuulumattomiin, niin voimallista oli seurakunnan hyräily. ¹⁾

Usein tapahtui, että laskettiin koiria kirkkoon. Tämän ikävyyden välttämiseksi kehoitettiin seurakuntalaisia kirkkoon lähtiessään jättämään mustinsa kotiin. Kerran määrättiin jo sakkoakin yksi riikintalari sille, joka ei tätä kehoitusta tottelisi. ²⁾

Yleistä oli myös, että miehet tulivat kirkkoon juopuneina. Kuului asiaan kaikkina suurina juhlapäivinä naukkailla tavallista tanakammin. Eritoten pyhänmiesten päivänä näkyy moni seurakuntalainen olleen »liikutetussa tilassa». Niinpä kerrotaan käsämäläisestä talonpojasta Hannes Lämstä, että hän kirkossa pyhänmiesten päivänä v. 1725 oli oksentanut. Eikä hän kuitenkaan ollut ottanut kuin »muutamia ryyppyjä viinaa maan tavan mukaan». Korpivaaralainen Antti Asikainen, joka juhlapäivänä v. 1761 oli »ylenantanut» puolipäiväsaarnan aikana, ei myöskään ollut paljoa nauttinut: ainoastaan yhden kupariäyrin edestä. Siitä huolimatta hänet tuomittiin 50 hopeatalarin sakkoon sekä yhden sunnuntain kirkkorangaistukseen. Mutta kun hän oli varaton, sai hän suorittaa sakot 16 päivän vesileipävankeudella. Vieläkin voisi luetteloa jatkaa, mutta tyydyn loppuksi kertomaan vain yhden tapauksen, jossa kekriryyppy tekivät kovin pahaa jälkeä. V. 1729 — ei siis oltu kaukana isosta vihasta — Eerikki Eerinkinpoika Eronen tuli juopu-

¹⁾ Konsist. kiertok. $\frac{5}{5}$ 1736 § 10, LKA; Pit. kok. pk. $\frac{5}{12}$ 1736.

²⁾ Pit. kok. pk. $\frac{10}{5}$ 1778 — Vrt. Lrin kirkonk. pk. $\frac{6}{12}$ 1885: päätettiin »estääksi sitä epäkohtaa», että koiria tuodaan kirkkoon, määrätä »se henki kahden (2) markan sakon maksun syylliseksi Kirkon kassan eduksi, joka tuo koiransa kirkkoon. Uudistaessa nostetaan tämä sakko aina kaksinkertaiseksi.»

neena kirkkoon kesken jumalanpalveluksen ja joutui sen kestäessä kinasteluun Yrjänä Väisäsen kanssa. Eronen oli hyökkääjänä ja löi Väisäselä, joka myöskään ei ollut selvä, verihaavan otsaan. Tämä oli ensimmäinen näytös. Toinen näyteltiin käräjätuvassa, kolmas mestauslavalla, missä Eronen sai jättää jäähyväiset tälle maailmalle. Väisänen tuomittiin 50 hopeatalarin sakkoon.¹⁾

Liperi ei ollut ainoa seurakunta, missä sattui tällaista. Muualta kuuluu samaa. Syynä olivat usein kapakat ja kestkievearit, joita oli aivan kirkkojen lähellä. Pitkämatkainen kirkkomies etenkin talvikylmällä mielellään pistäytyi ennen kirkonmenoa lämmikettä ryyppäämään. Niinkuin edellisellä niin tälläkin aikakaudella tavataan väkijuomakauppiaiden joukossa myös pappeja.²⁾

Oliko Liperissä vakituista kapakkaa kirkon likistöllä, siitä en ole tavannut mitään tietoja, mutta juuri se näyttäisi todistavan kieltävästi. Että väkijuomain kauppa sentään täälläkin harjoitettiin pyhä- ja juhlapäivinä, siihen viittaa kirkkoherra Stenfeldtin pitäjänkokouksessa v. 1775 antama lupaus, jonka mukaan hän sitoutui maksamaan 60 talaria sille, joka voisi näyttää toteen jonkun myyneen pyhänä väkeviä.³⁾

Papiston valituksista kapakka-asiassa oli seurauksena, että kuningas v. 1741. uudisti jo v. 1723 antamansa kapakoimiskielion. Sen mukaan kaikki kirkkojen vierustoille omavaltaisesti perustetut kapakat oli hävitettävä. Asianomaisella luvalla perustetut kapakat sekä kestkievearit

¹⁾ Lrin kär. ³⁰/₁ 1758, ²¹/₃ 1768, syyskär. 1778, talvikär. 1788, ²¹/₂ 1726, ¹⁹/₉ 1726, ²³/₃ 1763, ylim. kär. ²⁷/₁₁ 1729, SVA ja VHA.

²⁾ *Hornborg*, Sammandrag etc. s. 100, 104 ja 105. — *Saarenseppä*, Tohmajärven kirk. oloista s. 37 ja 90; *Suolahti*, Suomen pappilat 1700-luvulla s. 28—33; *Råbergh*, Sedliga missförhållanden inom församlingarna etc. s. 233 ja 234 (Suom. Kirkkohist. Seur. pk. V).

³⁾ Pit. kok. pk. ²⁸/₅ 1775, LKA.

eivät saaneet myydä väkijuomia kirkkoajalla eikä vähän sitä ennen.¹⁾

Paitsi kirkossa käynnillä oli pyhäpäivä pyhitettävä hiljaisella kotielämällä. Työtä ei saanut tehdä. Aattona oli kielletty juhlien pito, pyhänä matkustaminen. Muutamissa pitäjissä viritettiin tien yli puomeja, ettei vain kukaan ajattelemaan lepopäivänä pääsisi kirkosta sivuitse, vaan saapuisi sinne sieluparkaansa ruokkimaan. Suurin osa kai alistuikin näihin »terveellisiin asetuksiin», mutta oli sellaisiakin, jotka eivät niistä välittäneet. Otettaneen joitakin esimerkkejä pitäjämme tuomiokirjoista. Ne kertovat parista miehestä, jotka rukouspäivänä yhteensoiton jälkeen kirkon nurkkajuuressa hierovat remelin kauppa, ne puhuvat talonpojasta, joka Marian ilmestyspäivänä lähtee halonajoon sekä vihdoin miehistä, joiden väitetään Kristuksen taivaaseenastumisen päivänä kaataneen kaskea.²⁾

‘Tosi kristitty ei tyytynyt yksistään pyhäpäivinä seurustelemaan Jumalansa kanssa. Hänen oli ymmärrettävä, mitä merkitsi arkipäivinä kirkonkellojen aamu- ja iltasoitto.³⁾ Keskellä arkihyörinää hänen oli ajateltava kuolematonta sieluansa, oltava »ahkera ja harras rukouksissa ja avuksi-huutamisessa», sekä pidettävä koko talonväkensä kanssa aamuisin ja iltaisin hartaushetki. Tällöin oli polvillaan rukoiltava Jumalalta, että hän Vapahtajan Jeesuksen Kristuksen tähden olisi heille armollinen, suojelisi seurakuntaansa, varjelsi kaikkein armollisinta kuningasta — tämä oli sangen tärkeä osa, jota ei suinkaan saanut unohtaa pois — ja soisi rakkaalle isänmaalle siunattuja vuosia sekä pysy-

¹⁾ *Pietilä*, Daniel Juslenius s. 45; *Leinberg*, Handlingar etc. s. 365.

²⁾ *Forsman*, Suomen kirkollisten olojen uudistus etc. s. 176 ja 177; *Lrin kär.* ¹²/₉ 1750, VHA; *Lrin talvik.* 1785, 1787 ja 1788, SVA.

³⁾ KL. kap. 11 § 3.

väisen rauhan. Näin oli opastettu seurakuntalaisia. Missä määrin tällaisia rukouksia pidettiin, siitä on Liperistä käytettävänä yksi tieto. Visitaattorin kysellessä asiaa vuoden 1738 tarkastuksessa kerrottiin, että osa oli kyllä pitänyt aamu- ja iltarukoukset, »mutta muutamat olivat sen laiminlyöneet». Kehoitettiin kuudennusmiehiä, että he kukin piirissään tarkkaisivat rahvaan menettelyä kysymyksessä olevassa suhteessa, ja papiston käskettiin ahkerasti muistuttamaan rahvaalle rukouksen tarpeellisuutta.¹⁾

Kun tarkastaa kirkon toimintaa tänä aikana ja niitä keinoja, joilla se koetti mukaannuttaa jäsenensä kirkolliseen järjestykseen, täytyy myöntää, etteivät keinot aina olleet nykyajan maun mukaisia. Henki oli liiaksi lakipitoinen. Maallisen oikeuden apuun turvauduttiin mielestämme liian usein. Sitä paitsi ne monet sakkomääräykset ja rangais-tusuhkaukset, joita oli ikäänkuin pystytetty tiennäyt-täjiksi elämän tien oheen, vaikuttavat tympäisevästi meikäläiseen. Mutta ehkäpä silloin tällainen menettely kuitenkin oli paras. Ainakin saattaa kaikista edellä-mainituista poikkeuksista huolimatta sanoa, että kirkon saavutukset muodollisessa suhteessa olivat merkillepanta-vat. Kirkon ulkonaisia vakiintuneita sääntöjä ja tapoja suurin osa kansasta noudatti uskollisesti. Vain anihar-voin tapaa henkilön, joka on tehnyt itsensä syypääksi uskonnon rienaukseen. Tällainen mainitaan Liperistä v. 1745. Hän oli nimeltään Margareetta Nupponen ja oli saamistaan julkisista varoituksista huolimatta tehnyt pilkkaa yleisestä jumalanpalveluksesta.²⁾

Ulkonaisten muotojen noudattamisella puolestaan oli

¹⁾ Piisp. tark. pk. ¹²/₂ 1728; Pit. kok. pk. ⁵/₁₂ 1736; Rov. tark. pk. ⁸/₉ 1738, LKA; *Hornborg*, Sammandrag etc. s. 14.

²⁾ Lrin kär. ¹⁴/₁₀ 1745, SVA.

kasvattava merkitys. Yhä useampi varmaan alkoi aavistaa uskonnon oikean tarkoituksen, joka ei ole ulkonaisissa muodoissa, vaikka sen kansanomaisuuden tähden täytyykin niihin pukeutua.

Näiden valoisain arvelujen jälkeen olisi meidän vielä, sen lisäksi mitä edellä jo on tullut ilmi, tuotava esiin seurakunnan *siveellistä tilaa* kuvaavia piirteitä. Tehtävä on tuiki vaikea, jopa mahdoton tasapuolisesti suorittaa, koska lähteet ovat yksipuolisia. On näinollen kuvattava siveellistä tilaa kertomalla epäsideellisyysä!

Kirkonkäynnin yhteydessä kerrottiin jo yhtä ja toista. Siitä, että kirkkoonkin tultiin juopuneina, voi arvata, ettei raittiusasia ainakaan ollut hyvällä tolalla.

Tuomiokirjoissa oikein vilisee kertomuksia juopuneissa tilassa tehdyistä rikoksista. Useimmissa murhissa, tappeluissa ja muissa raakuuksissa on viinalla osansa. Tapahuu sellaistaakin, että mennään juopuneina vierasuskoiseen kirkkoon pitämään pahaa ääntä jumalanpalvelusajalla. Tästä valittaa kreikkalaisen seurakunnan kirkkoherra v. 1797. Yleinen ilmiö, että kappelit emäkirkkokuntaan nähden olivat kehityksessä takapajulla, esiintyy Liperissäkin. Piispantarkastuksessa v. 1748 kirkkoherra Possenius kertoo, että varsinkin Kaavin ja Kontiolahden kappeleissa harjoitetaan »pahentavaista ja rangaistuksen ansaitsevaa juoppottelua pyhä- ja juhlapäivinä». Väkevien nauttimisesta he ovat »täysiä ja hulluja». Erikoisesti kirkkoherra moittii kontiolahtelaisia.¹⁾

Viinaa eivät viljelleet vain miehet. Myös naisten tiedetään tehneen liiallista tuttavuutta sen kanssa. Piika Agneetta Berg sattui erehtymään niin, että otti humalan

¹⁾ Lrin talvik. 1797, LKA; — Piisp. tark. pk. ¹³/₂ 1748. *Suolahti*, Suomen pappilat 1700-luvulla s. 30.

rukouspäivänä ja joutui siitä oikeuteen, missä tuomittiin maksamaan sakkoja 15 hopeatalaria.¹⁾

Usein rahvas poltti viinansa itse. Oli sentään vakituisia myyntipaikkojakin. »Karjalan kuninkaankin» mainitaan sellaista pitäneen Taipaleella. Hänen kapakoitsijansa oli nimeltään Sákari Törrönen. Miksipä olisikaan »Karjalan kunikaan» pitänyt hävetä kapakoitsemista, kun ei koko valtakunnan kuningas hävennyt. Liperiinkin perustettiin näet Joensuun kylään v. 1783 kruunun viinanpolttimo ja sen hoitajaksi tuli liperiläinen papinpoika.²⁾

Tupakapoltto ei noina aikoina ollut alaikäisille sallittu. Hauskana pikkutietona mainittakoon, että syyskäräjillä 1787 syytettiin talollisen poikaa Juho Vartiaista siitä, että hän edellisenä kesänä oli tupakoinut, vaikkei ollutkaan vielä täyttänyt 21 vuotta. Kuninkaallinen asetus^{16/9} 1741 määräsi tällaisesta jalkapuurangaistuksen.

Yleinen paha tapa oli lähimmäisensä herjamainen. Luettelen muutamia esimerkkejä suuresta varastostani. V. 1724 talonpoika Niilo Mertanen sättii komissaari Åkesonia rosvoksi ja maansyöjäksi. V. 1756 muuan mies käyttää kumppalistaan nimityksiä ryökäle (»Rökälä») ja Pilatus. Maaviskaali A. J. Geitell saa kuulla olevansa varas. Piiskuriksi nimitystä jopa piiskuriin vertaamista pidettiin myös loukkaavana.³⁾

Herjauksista johduttiin usein tappeluun. »Iskuin ja lyönnein» kävivät miehet toistensa kimppuun, eikä vain toistensa vaan myös vaimojensa ja lastensa. Välistä kerrotaan juomari-isästä, joka rusikoi vaimonsa mustelmille ja ajaa koko perheensä talosta »jäniksen imetykseen», toisen

¹⁾ Lrin kär. ^{8/9} 1740. SVA.

²⁾ Lrin talvikär. 1770 ja 1773. SVA; *Saarenseppä*, Pohjois-Karjalan vierasnimiset suvut s. 9.

³⁾ Lrin kär. ^{12/10} 1724, SVA; ^{27/10} 1756, VHA, syyskär. 1783 ja 1785, SVA.

kerran taas miehestä, joka kekrihiprakassa iskee appiukonsa veriin. Niinsanotut paremmat ihmiset eivät itseasiassa olleet paljoakaan parempia. Talvikäräjien aikana v. 1786 riitaantuvat vänrikki Johan Kyander ja maaviskaali Geitell keskenään niin, että viimeksimainittu hyvän sanasodan perästä yrittää lyödä riitamiestään laastukilla vasten kasvoja. Ja kun toisessa tilaisuudessa muuan tuhma talonpoika »kaikessa viattomuudessaan» sattuu sinnuttelemaan samaisen Kyanderin tyttärtä, tekee jalo vänrikki siitä tappeluaiheen.¹⁾ Hauska muistiinpano on kirkon kuolleidenkirjassa papelonsaarelaisesta Heikki Erosta. Hän kuoli keuhkotautiin, joka muka oli saanut alkunsa siitä, että nimismies Grön ja siltavouti Sahlman olivat edellisenä vuonna häntä pahasti lyöneet.

Toisinaan ei tyydytty pelkkään tappeluun. Voitiin aivan tahallaan lyödä toinen henkilö kuoliaaksi. Onneksi tällaiset esimerkit kuitenkin ovat verrattain harvinaisia.

Sitä useammin tapaa rikoksia *k u u d e t t a k ä s k y ä* vastaan. Kuten muussakin pahassa, olivat säätyläiset tässäkin lähes samalla tasolla rahvaan kanssa. Kaavilla makaa lukkarin poika Adam Henricius piikansa, emäseurakunnassa maaviskaali Niilo Barck valheellisen avioliittolupauksen nojalla viekottelee koulumestarin neitsyt tyttären.²⁾ Petter Possenius, sittemmin pitäjän kunnianarvoisa kirkkoherra, saa — ikävä sanoa — ensimmäisen poikansa 3 kuukautta vihinnän jälkeen. Ja monta muuta voisi mainita.

»Ulosjuurittamatta» oli vielä *t a i k a u s k o k i n*. Uuteraasti oli sitä kyllä kitketty, mutta aina oli juuri jäänyt, siitä uudestaan kasvanut, uusi kitkentä oli täytynyt suorittaa. Eipä vielä meidänkään aikamme ole saanut koko-

¹⁾ Rov. tark. pk. $\frac{6}{3}$ 1752, LKA; Lrin talvik. 1787, syysk. 1783, SVA.

²⁾ Lrin syyskär. 1777 ja talvikär. 1795, SVA.

naan hävitetyksi esi-isäin maailmankatsomusta. Jätteitä yhä tapaa. Näiden talteenkorjaaja voisikin luoda laajan kuvauksen entisistä taikauskoisista käsityksistä. Tässä tyydyttäköön kuitenkin kertomaan vain yhtä ja toista selasta, mitä asiakirjoista on saatavissa.

Tunnetut ovat piispa Jusleniuksen tarkastusmatkoillaan tekemät huomiot. Hän pani merkille, että Karjalan rahvas vielä vietti pakanallisia juhlia. Niistä hän mainitsee Liperissä Iiljan päivän, Olavin lampaan ja »Vesi-Riston» («vesi Risto»), jolla viimeksisanotulla tietenkin tarkoittaa vieristää, s. o. kreikanuskoisten loppiaista l. jordanjuhlaa.¹⁾ Hän näki, miten rahvas isämeittää ja eritoten sanoja »päästä meitä pahasta» lukiessa kävi alttarilla uhraamassa, mitenkä kaikki ehtoollisvieraat Herran pöydästä noustessaan kääntyivät myötäpäivään, sekä miten hautaristeihin kiinnitettiin pellavatukkoja.²⁾

V. 1748 puhutaan taas Olavin lampaasta. Ensi karitsa, mikä keväällä saatiin, säästettiin keritsemättä syksyyn asti. Syksyllä tämä »villavuona» erikoisia pyhiä menoja noudattaen ja juoden teurastettiin. Missä talossa tämä tapa kerran oli otettu käytäntöön, siitä ei sitä uskallettu heittää pois, vaan oli isän kuoleman jälkeen pojan pidettävä entisistä menoista huoli.³⁾

¹⁾ Weserista — wieristä — wesi Risto: *Neovius*, *Chronographia Scandinaviae* s. 125. — *Räbergh*, (Om vidskepelsen etc. Suom. Kirkkohist. Seuran pk. liitt. IV s. 321) mainitsee, että Liperin luterilaiset kahdesti vuodessa, loppiaisena («13 dag jul») ja Eliaksen pnä (²⁰/₇), kävivät kreikanuskoisessa kirkossa »pesemässä kasvonsa venäläisten vihityssä vedessä ja uhraamassa kreikkalaisten menojen mukaan». Tässä on nähtävästi kysymys samoista juhlista, jotka ylempänä Vesi-Riston ja Iiljan päivän nimellä mainitaan.

²⁾ Piisp. tark. pk. ⁸/₆ 1737, LKA; *Pietilä*, Daniel Juslenius II s. 37; *Schybergson*, *Bidrag* etc. s. 158; Vrt. *Hertzberg*, *Vidskepelsen i Finland på 1600-talet* s. 40.

³⁾ Piisp. tark. pk. ¹³/₂ 1748, LKA.

Yleinen oli usko, että vihamies voi lähettää pedon karjaa kaatamaan. Mönninvaaralla olivat talonpojat Petter Karhu ja Antti Hynninen kiistelleet eräästä suosuikaleesta. Hynninen oli suuttunut, heittänyt kiistan ja sanonut: »Pidä heinät, eipähän sinulle kuitenkaan jää heinän syöjää!» Seuraavilla käräjillä Petter Karhu jo syyttää Hynnistä siitä, että tämä oli muka taikonut karhun repimään häneltä 2 hevosta. Mutta kun Hynnistä ei tunnettu miksikään myrrysmieheksi ja pedot muuallakin sielläpäin usein tekivät vahinkoa, niin oikeus vapautti hänet.¹⁾

Vaikeita tauteja, joita luultiin vainajien lähettämiksi, uskottiin voitavan poistaa ja viedä takaisin lähtöpaikkaansa. Välineen, jolla tämä suoritettiin, löysi kirkkoherra Petter Possenius kerran kirkon ulkopuolelta läheltä kirkon nurkkaa. Se oli noin korttelin pituinen leppälaatikko, ruumiskirstun malliin tehty. Sisässä oli leppäinen ihmisen kuva päineen, käsineen, jalkoineen, tappuratukkineen sekä punaisine lankoineen rinnan päällä. Kenen tuoma tämä »inhottava monstrum» oli, sitä ei kukaan tiennyt.²⁾

Kaikista pitäjämme papeista oli mainittu Petter Possenius eittämättömästi innokkaimpia taikauskon vastustajia. Jo isänsä apulaisena ollessaan hän ryhtyi taisteluun sitä vastaan. Kuultuaan, että Sotkuman kreikanuskoisilla oli kylässään uhripaikka erään suuren maakiven kupeessa, hän muutamien »vieraiden ja siivojen miesten kanssa» läksi paikalle, löysikin kiven, sen lisäksi uhrattuja haukeja, joille oli pantu villoja kitasiin, sekä joukon munia. Ensi käräjillä Possenius ilmoitti asian oikeudelle ja pyysi, että talonpoikain käskettäisiin vierittämään uhrikivi järveen. Itse hän tahtoi olla työtä valvomassa.³⁾

¹⁾ Lrin kär. $\frac{4}{2}$ 1740, SVA.

²⁾ Rov. tark. pk. $\frac{6}{3}$ 1752, LKA.

³⁾ Lrin kär. $\frac{8}{10}$ 1739, SVA. — Kirjeessään konsistorille $\frac{12}{2}$ 1740 Possenius kertoo ponnistuksistaan »at förstöra de förgiftiga

Kaiken tämän pahan jäljestä en voi taas olla mieleen teroittamatta, ettei tarkoitukseni ole mustata seurakuntamme tilaa. Ken rupeaisi meidän päiviemme tuomiokirjoista tekemään poimintoja, saisi varmaan samantapaisen valikoiman lukuunottamatta taikauskoa ja kenties juoppoutta, joka luultavasti ei niin räikeänä silmään pistäisi kuin 18-vuosisadalla. Kuten lienee tullut sanotuksi, olemme sen puolesta onnettomassa asemassa, että tiedämme hyvää olevan huonon rinnalla, mutta emme pääse siihen käsiksi. Vähäisiä ovat kaikenlaisiin törkeyksiin nähden ne kauniit piirteet, mitkä ovat säilyneet, mutta sitä kalliimpina ne pidämme. Ihailen tarkkaamme papiston ja rahvaan läheistä, kerrassaan hellää suhdetta, ihmetellen tutustumme siihen kauniiseen kiitollisuuteen, mitä rahvas kunnon papin tähden osoittaa hänen vähäpätöiselle pojalleen. Eikä voi muuta kuin myötätuntoa herättää se sovinnotisuus, mikä ilmenee siinä, ettei seurakunnassamme pitkään aikaan ollut penkkijakoa kirkossa. Vasta pitäjänkokouksessa ²⁸/₉ 1761 se ensi kerran pantiin toimeen. Mainitsematta älköön jätettäkö myöskään niitä lahjoituksia, joita rahvas milloin rahana milloin jonkun esineen muodossa teki kirkolle. Nuori renki Jaakko Pitkänen luovutti kuollessaan uuden kirkon koristamiseksi koko omaisuutensa, tosin pienen. Hän oli ensimmäinen, joka haudattiin tämän kirkon lattian alle. Ja muuan leski Anna Liimatainen testamenttasi kirkolle 130 kuparitalaria.¹⁾

offerställen, uti vissa skogsparker, myrstackor och stenar, som en dehl af den gemena hopen offra och föröfwa ett wederstygeligt afguderij». Erikoisesti mainitsee hän Sotkuman uhripaikan ja jatkaa sitte: »Hwarefter flere sådana faslige ställen nu äro mig optäckte, till hwilckas uthrotande jag äfwen framdeles gärna pedobogen finnas skall.» (PTA. Handl. 1740.)

¹⁾ Kuolleiden kirja; Piisp. tark. pk. ²⁵/₂ 1764, LKA. — Jaakko Pitkänen kuoli ²⁰/₁₀ 1761.

Kun sanomme, että pitäjämme paitsi aineellisesti, myös henkisesti edistyi pitkin matkaa aikakauden kuluessa, ei se ole pelkkä sovinainen lause. Kehitystä täytyi olla olemassa. Välillisen todistuksen siitä antaa jo pitäjämme *kansanopetuksen* historia. Kun näkee, miten tässä muodossa kautta vuosisadan on hengen kylvöä tehty, ei voi uskoa, ettei siitä olisi koitunut edistystä.

Aikakauden alussa kansanopetus oli yksinomaan papiston huolena. Pakostakin sen silloin täytyi rajoittua siihen, mitä yksityisen neuvonnan, saarnan, rippi- ja katkesmuskuulustelujen ynnä kylänlukujen kautta voi tehdä. ¹⁾ Kahteen viimeksi mainittuun rahvas yleensä suhtautui karsaasti. Joka taholta valitetaan, etteivät monet tahtoneet näihin tilaisuuksiin tulla. Isäntäväki ei mielellään laskenut niihin palvelijoitaan. Kun papisto saapui kinkerin pitoon, läksivät toiset pakosalle. Tämäntapaisiin laiminyönteihin eivät tehneet itseänsä syypäiksi vain talonpojat. Kappalaisesta Henrik Alopaeuksestakin mainitaan, että hän joka vuosi pidätti palvelusväkensä *k a t k e s m u s k u u l u s t e l u i s t a*. ²⁾

Viimeksimainituista sääsi kirkkolaki, että niitä oli pidettävä läpi vuoden, lukuunottamatta kiireintä leikkuu-aikaa (!) ja talvisydäntä, jolloin päivät olivat lyhimmat. Kunakin pyhänä oli kuulusteltava jotakuta määrättyä ruotua, josta oli saarnastuolissa kahdeksan päivää sitten ilmoitettu. Kuulustelu tapahtui lyhyen katkesmussaarnan perästä, jolloin kuulusteltavat koettivat omin yksinkertaisin sanoin selittää, mitä pappi oli sanonut. ³⁾

¹⁾ Rippikuulustelusta kts. s. 62.

²⁾ Lrin kär. ²⁴/₁₀ 1755, VHA; Kirkon rippikirja 1755—66, nimi-lehti.

³⁾ Tohmajärvellä oli tapana joka toinen sunnuntai jakaa ehtoolista, joka toinen pitää katkesmussaarnat ja -kuulustelut (*Saaren-seppä*, s. 57).

Kylälukuja pidettiin aina kevättalvella. Samaan tapaan kuin nykyisinkin papisto kiersi ympäri pitäjän lukujen pidossa. Näillä oli suuri merkityksensä siinä, että papit pääsivät ikäänkuin lähempää katselemaan kansan elämää. Kirkkolaissa kehoitetaan kirkkoherraa kylänluvuilla »peräänkyselemään», kuinka talonpojat, heidän lapsensa ja palkoillisansa keskenänsä käyttäytyvät. Kirkkoherran oli heitä kehoitettava siihen, mikä hyvää ja luvallista on. Hänen oli neuvottava vanhoja, että nämä kirkossa siten osaisivat sopivasti vastata ja näyttäisivät nuorisolle hyvää esimerkkiä.

Erinomaisen kiihotuskeinon kirkko keksi, kun se rupesi vaatimaan ehtoolliselle ja avioliittoon aikovilta kristinopin pääkappaleiden tuntemista. Ainoastaan »wanhat, ja ne joilta muisto on cadonnut», sanoo kirkkolaki, »niin ettei he taida oppia, ja cuitengin tunnustawat itzens waiwaisix syndisixi, ja uscowat, että heidän Syndins Christuxen tähden andexannetan», ainoastaan sellaiset vapautettiin tästä velvollisuudesta.¹⁾ Vaikkakaan lakia ei yleensä näin ankarana sovellettu, niin vaikutti se kuitenkin, ettei talonpoika päässyt vaipumaan itsetyytyväisyyteensä, vaan vähitellen oppi käsittämään tarvitsevansa muutakin kuin välttämättömmimmän jokapäiväisen toimeentulonsa.

Nuorisolta, joka ensi kertaa pyrki ehtoolliselle, kirkko vaati kristinopin tärkeimpäin asiain tuntemusta, eritoten kuitenkin oikeaa käsitystä ehtoollisen merkityksestä. Liperissä kokoontuivat ripille aikovat nuoret määräpäivänä, ainakin v:n 1748 vaiheilla perjantaina, kirkkoherran luo opetettaviksi ja kyseltäviksi. Seuraavana pyhänä he muiden mukana pääsivät ehtoolliselle. Mutta koska tällainen lyhyt opetus tietysti jäi vaillinaiseksi, katsottiin v. 1766 parhaaksi ruveta pitämään rippikoulua. Että siitä koituisi mahdollisimman hyvät tulokset, ei siihen aivan

¹⁾ Kirkeko-Laki Ja Ordningi etc. Kap. VIII § 3.

vasta-alkajia otettu, vaan täytyi pyrkijän osata kristinopin pääkappaleet ulkoa ja sisältä. Koulua päätettiin pitää kahdesti vuodessa emäkirkolla. Ajan saisi papisto määrätä, ei kuitenkaan niin, että tulisi haittaa kiireellisillä kevät- ja syystöille. ¹⁾

Pidettiinkö rippikoulua aluksi todellakin kahdesti vuodessa, siitä ei ole tietoja. Ainakin v. 1797 ja sen jäljestä aikakauden loppuun asti tyydyttiin vuosittain yhteen kertaan syksyllä. Rahvaan suhtautuminen rippikouluun ei ainakaan kirkkoherra Stenfeldtin aikana ollut hyvä. Vaikka koulun alkamisesta oli kirkossa kuulutettu, ei kukaan lähettänyt sinne lapsiaan, valittaa kirkkoherra. Tässä kai onkin syy siihen, että koulu Stenfeldtin aikana muutamina vuosina jäi pitämättä. Rovasti Montinin ajoilta sensijaan kerrotaan aivan toista. Tarkastuksessa v. 1798 Montin sai kiitoksen asianharrastuksestaan. Edellisen vuoden rippikoulussa oli näet ollut 218 oppilasta, ja useimmat näistä olivat oppineet Athanasiuksen tunnustuksen, huoneentaulun, Daavidin psalmeja sekä Swebiliuksen selitykset. Visitaattori tunnusti, että sellaista harvoin oli tapahtunut hänen rovastikunnassaan. ²⁾

Helpointa oli päästä kristinuskon totuuksista selville, jos itse osasi lukea, jos »omin silmin kykeni näkemään, mitä Jumala pyhässä sanassaan tarjoo ja käskee». Tämä olikin

¹⁾ Pit. kok. pk. $\frac{7}{8}$ 1748 ja $\frac{1}{6}$ 1766. — Ilomantsista kirjoittaa v. 1768 ($\frac{14}{12}$) And. Norrgren konsistorille (Handl. 1769) kertoen siellä pidetyn rippikoulua kahdesti vuodessa, viikko kerrallaan, Enon kappelissa kerran vuodessa. Jos ei ken päässyt koulusta läpi kerralla, oli hänen käytävä useampia kouluja. »Näiden harjoitusten on, Jumalan kiitos, huomattu tuovan mukanaan paljon hyödytystä ja ylösrakennusta», sanoo Norrgren.

²⁾ Piisp. tark. pk. $\frac{10}{2}$ 1797; muuan päiväämätön pit. kok. pk. Stenfeldtin ajoilta, LKA; Konsist. pk. $\frac{30}{7}$ 1781 § 5, PTA; Rov. tark. pk. $\frac{14}{9}$ 1798, LKA.

päämäärä, jonka saavuttamiseksi kilvoiteltiin hiippakunnassamme koko aikakausi. Parasta oli, että lukemisen harjoittelu aloitettiin jo lapsena, silloin siihen varmasti pystyi. Jos eivät vanhemmat, joiden tietysti ensi sijassa tuli pitää huoli lastensa opetuksesta, tähän kyyenneet, oli heidän annettava lapsensa sille henkilölle, jolle »opettamisen murhe seurakunnassa» kuului.¹⁾ Tavallisesti tämä oli lukkari. Kun hänellä kuitenkin jo ennestään oli monta muuta virkaa, ei hän joutanut panemaan tarpeeksi huolta opetustoimeen. Se jäi takapajulle. Surukseen huomasivat piispatkin tämän pitäessään tarkastuksia. Seurakunnissa oli aina — »proh dolor» — suuri joukko sellaisia, jotka eivät osanneet »lukea kirjasta.»

Täytyi siis ruveta keksimään muita keinoja. Jo kuninkaan v. 1723 antama päätös papiston valituksiin velvoitti lukukyvottomat vanhemmat panemaan lapsensa kouluun varsinaisen koulumestarin luo, ellei lukkari pystyisi tai muuten olisi tilaisuudessa näitä opettamaan.²⁾ Kun kuninkaan päätös sentään oli ihan lievä, ei sen katsottu yleensä mihinkään uudistuksiin pakottavan, eikä sillä paljoa saavutettukaan. Siitä tuli vakuutetuksi myös piispa Juslenius. Hänen vakaumuksensa mukaan ei lukutaito pääsisi yleiseksi, ennenkuin kaikkiin suurimpiin seurakuntiin todella hankittaisiin erikoinen lastenopettaja. V:n 1740 valtiopäivillä hän senvuoksi papiston valituksiin toimitti esityksen tästä. Mutta tulos ei ollut toiveitten mukainen.³⁾ Vasta v. 1762 annettiin se asetus, josta oli tuleva useimpain hiippakuntamme pitäjänkoulujen perustuskirja.

Vaikeuksia näytti tämänkin jälkeen vielä koituvan. Monessa pitäjässä syntyi nurinaa. Se ei kyllä kohdistunut itse opetusaatteeseen. Olivathan karjalaiset aikaisemmin

¹⁾ Kircko-Laki ja Ordningi etc. Kap. XXIV § 11.

²⁾ *Wilskman*, Svea Rikes Ecclesiastique Verk s. 40 ja 41.

³⁾ *Pietilä*, Daniel Juslenius s. 18.

omasta puolestaan ehdotelleet kulmakunnalleen opinahjoa. Valtiopäivillä v. 1747 Savonlinnan ja Kyminkartanon läänien talonpojat olivat anoneet, että Karjalaan sopivimmalle paikalle perustettaisiin pedagoogio. Ja v:n 1766 valtiopäivillä karjalaisten edusmies uudisti anomuksen hiukan muutetussa muodossa vain.¹⁾

Vastustus tarkoitti asian rahallista puolta, Pedagoogiota ehdotellessaan karjalaiset edellyttivät, ettei heille tulisi mitään lisärasituksia. Koulumestarilaitos sitä vastoin tahdottiin kokonaan vierittää heidän hartioilleen. Pelästyneinä valitettiin nyt oltavan niin köyhiä, ettei jaksettaisi tuota uutta virkamiestä elättää. Tultaisiin kyllä toimeen entiseen tapaan lukkarin ja papiston opetuksella.²⁾ Ku-

¹⁾ *Salenius*; Menneellä vuosisadalla tehtyjä ehdotuksia etc. (Hist. Ark. XIV s. 773—778); *Leinberg*, Handlingar rörande finska skolväsendets historia s. 249 ja 250. — Kun mainittu valtiopäiväanomus v. 1747 oli tehty, kiisteltiin jo ennakolta paikasta, mihin koulu perustettaisiin. Kiteen kirkonkylä katsottiin aluksi soveliaimmaksi. Mutta piispantarkastuksessa Liperissä v. 1748 liperiläiset rupesivat vaatimaan koulua omaan pitäjäänsä. Khra Possenius, joka asui yksityisellä maatilallaan, lupasi pappilansa kouluhuoneustoksi, kunnes oma koti koululle saataisiin. Kun ei muuten päästy yksimielsyyteen, ehdotti piispa, että koulu aluksi olisi vuorovuosin Kiteellä ja Liperissä (Piisp. tark. pk. 13/2 1748).

Kiteellä muuten oli pedagoogi jo ennen pikku vihaa. Sen syntyminen on luettava khra Henrik Winterin (1713—34) ansioksi. Väsymättä hän konsistorille selitteli, miten tarpeellinen koulumestari olisi »siihen provinssiin» lapsia opettamaan. »Nämä ovat toki Herran planttuja, aivotut Jumalalle ja isänmaalle palvelukseksi.» Vihdoin konsistori 19/4 1725 määräsiin Mikael (Pehr?) Heintziuksen Kiteelle pedagoogiksi. Kons. pk. 3/4 1728 § 10 kertoo opettajapaikan olevan vapaana H:n jälkeen. Seuraajaksi asetettiin Samuel Laurbechius. V. 1734 mainitaan ohimennen »paedagogus Henr. Winter i Kides.» (PTA. Handlingar-kokoelmat ja kons. pöytäk.)

²⁾ Tohmajärvellä esim. koetettiin vitkastelemalla pelastua koulumestaria. Turha toivo. Maaherran käskystä täytyi tohmajärveläisten vihdoin alistua koulumestarin hankkimiseen (*Saarenseppä*, Tohmaj. kirk. oloista s. 47).

vaavia viimeksi mainitussa suhteessa ovat ilomantsilaisten puheet: heidän lapsilleen muka vast'edeskin välttäisi se taito, mitä heille tähän asti oli annettu; jos vanhoista ken oli huono lukija, niin se oli hänen oma syynsä, kun ei ollut tarpeeksi pitänyt huolta opettelemisesta, vaikka oli kehoitettu. »Eikä», jatkavat ilomantsilaiset, »yhdelläkään autuudestaan huolehtivalla henkilöllä nykyisenä aikana meidän paikkakunnallamme, Jumalan kiitos, voi olla aihetta valittaa harjoituksen tilaisuuden tai ohjaajan puutetta, kun vain tahtonee niitä käyttää.»¹⁾

Kun tämäntapaiset verukkeet eivät auttaneet, tahdottiin ainakin toimia niin, että koulumestarista olisi mahdollisimman monipuolinen hyöty. Koulumestarin pitäisi samalla olla pappi, niin että hän voisi palvella seurakuntaa papillisista toimia suorittamalla, silloinkuin muu papisto ei joutaisi, tai toisin sanoen — silloinkuin koulumestarin luo olisi lyhyempi matka kuin kirkolle. Yleensä eivät nämä virkain yhdistämisyritykset saaneet tuomiokapitulin suostumusta. Niin mukavaa kuin sellainen pitäjäläisille olisikin ollut, olisi lasten opetus siitä joutunut kärsimään.

Mitä sitten tulee koulumestartilaitoksen tuottamaan hyötyyn, niin ei se tainnut oikein täysin vastata niitä toiveita, jotka aluksi siihen kiinnitettiin. Hyvin monesti opettajat eivät olleet tehtävänsä tasalla, siinä oli paljon syytä epäonnistumiseen. Tämä taas johtui palkan niukkuudesta. Kontrahitiir vasti Samuel Norrgren on oikeassa sanoessaan, että kykenevät miehet pitävät koulumestarinpaikkoja »ei ainoastaan liian laihoina ja vaivaloisina vaan myös sitä paitsi halveksittavina». Tämän viran arvon nostamiseksi ehdottaa Norrgren konsistorille, että kunnollisesti virkaansa

¹⁾ Ilom. pit. kok. pk. $\frac{31}{3}$ 1764. — Ensi kerran oli Ilomantsissa koulumestariasia esillä $\frac{17}{6}$ 1758. Vasta $\frac{24}{12}$ 1780 saatiin aie vakavalle pohjalle. Seuraavan vuoden lokakuussa koulu alkoi (IKA).

hoitaneille pitäjänkoulumestareille ruvettaisiin tästä lähtien lukemaan kaksinkertaiset virkavuodet ja suomaan heille pedagoogin rehtorin kunnianimi.¹⁾

Tämän ehdotuksen johdosta lähetti Liperin kirkkoherra Melartopaeus, vanha koulumies, konsistorille ponnekkaan vastakirjoituksen. Kun se kuvaa Karjalan koulumestari-laitosta yleensä ja samalla antaa pienen näytteen kirkkoherra Melartopaeuksen terävästä kirjoitustavasta, niin otettakoon tähän hänen kirjeestään kysymyksessä oleva kohta:²⁾

»Siitä (kontr.rov. Norrgrenin ehdotuksesta) nähdään, kuinka ihmiset, jotka eivät tunne asiaa, panevat vähän arvoa ja osoittavat pientä kunnioitusta yleisiä kouluvirkoja kohtaan, sekä ovat kylliksi liberaaleja tuhlaamaan kaksinkertaisia ansioita epäoikeutetuille... Kuinka voi niin suuria kunnianimiä jakaa sellaisille miehille, joita täällä Karjalassa pidetään kyllin taitavina pitäjänkoulumestareiksi: niinkuin erotetuille siltavoudeille, lamaantuneille rajaratsastajille ja syökäreille (»gräntze ridare och besökare»)³⁾, jotka eivät enää muulla tavalla kykene elättämään itseään, kunhan he vain osaavat lukea kirjasta ja ymmärtävät tavauksen taidon. Kirkkoherrat täällä Karjalassa yleensä eivät aseta pitäjänkoulumestareille suurempia vaatimuksia talonpoikalapsiin nähden, kuin että nämä oppivat tavaamaan hyvin ja lukemaan puhtaasti sisästä katkismuksen 5:nteen pääkappaleeseen asti. Sellainen mies ei siis ole tehnyt muuta kuin mitä kuninkaallinen kouluasetus vaatii akalta, ennenkuin hänen poikansa voidaan ottaa yleiseen kouluun kolleegan ohjattavaksi; kuinka voidaan silloin pitäjänkoulumestari, joka ainoastaan on tehnyt sen, mikä jo äitien velvollisuutena on, katsoa arvolliseksi yhtäläisiin ansioihin kuin kolleega, vaikkapa sitten promoteerattu maisteri olisi halukas pitäjänkoulumestarin virkaan?»

¹⁾ Sam. Norrgren konsistorille 14/12 1768, PTA. Handl. 1769.

²⁾ Melartopaeus konsistorille 22/7 1769, PTA. Handl. 1769.

³⁾ Syökäri (besökare) oli nimityserään alemman tulliviran hoitajalle.

Tämän pienen yleisempää laatua olevan esipuheen jäljestä voimme ryhtyä erikoisesti L i p e r i n koulumestari-asiaan.

Liperissä oli aikakauden alussa papistolla kansan lukuopetuksessa suurempi merkitys kuin monessa muussa seurakunnassa. Muistettaneen vielä ne kiitokset, mitkä kirkkoherra Andreas Possenius sai piispantarkastuksessa v. 1728. Yhtä innokas kuin hän, -oli hänen poikansakin, Petter nimeltään.

Khra Petter Posseniuksen opetusmenettelystä on meillä tärkeä todistuskappale, jonka hän johtuu antamaan puolustaessaan itseään oikeudessa Matti Ruuskaa vastaan. Hänet omat sanansa puhukoot puolestaan:

»Että kallis katkesmuksen oppi on perusta meidän kristinuskollemme ja iankaikkiselle autuudellemme, sentähden olin minä hyvin huolissani, kuinka ja millä tavalla minä saisin katkesmuksia ja aapiskirjoja tänne pitäjään. Siksi otin minä omista varoistani ja hankin yhteensä 600 kappaletta molempia laatuja, mitkä minä möin 5:stä ja aapiskirjat 3:sta hopeaäyristä kappaleen, en hyödyn vuoksi, vaan voittaakseni sieluja, jota paitsi minä vuosittain olen kulkenut ympäri pitäjää rippimatkoilla ja tarkasti pitänyt silmällä lapsia ynnä heidän kasvatustaan. Tällöin olen minä ikäänkuin leikkinyt heidän kanssaan ja houkutellut heitä lukemaan kirjasta. Niille, jotka ovat oppineet lukemaan katkesmustaan, olen minä antanut rahaa ja kiitellyt heitä suuresti, mutta niille, jotka ovat olleet laiskoja, jäykkiä ja röykkeitä, minä olen, kuten koulumestarin on tapana, antanut yhden tai useampia läimäyksiä kämmenelle, muutamia taas pitänyt vähän aikaa pöydän alla häpeämässä. Erikoisesti pahatapaisille ja vanhemmilleen tottelemattomille minä olen ollut vähän ankarampi, vanhempien pyynnön mukaan heille mieliksi ja lapsille ikuisiksi hyödytykseksi. Minä olen myös langettanut heitä rahasakkoihin, kuten lastenkirja näyttää, ehk'ei sakkoja vielä yhtään ole ulosotettu, mikä on käynyt päinsä sillä tavalla, että sittenkuin he ovat oppineet lukemaan katkesmuksen puhtaasti

sisästä ja ulkoa, ovat sakot sillä tulleet maksetuiksi. Tästä seurasi Jumalan siunauksen avulla, että nykyisin on yli 1363 lasta ja nuorta, jotka voivat tyydyttävästi tehdä selkoa kristinopistaan. Muut ovat osaksi hyvässä alussa ja loput päraillaan opettelevat lukemaan.»¹⁾

Näemme siis, että oltiin jo melko pitkällä. Kun papis-
tolle lastenopetus sentään kävi työlääksi ja kun kaikki
papit varmaan eivät olisi sitä räsistä ottaneet kantaakseen-
kaan, niin näyttäytyi erikoisen koulumestarin hankkiminen
aikaa myöten välttämättömäksi. Ettei Liperissä v. 1763,
jolloin asia 18 p. kesäk. otettiin esille, nostettu yhtään vas-
tarintaa, lieene luettava kirkkoherra Posseniuksen ansioksi.
Kun hän huomauttaen kuninkaan edellisenä vuonna anta-
masta päätöksestä oli perustellut, kuinka erikoisen koulu-
mestarin palkkaaminen oli tuiki tarpeellista, niin »ei läsnä-
olevilla ollut mitään muistuttamista sitä vastaan». Kui-
tenkin katsoen siihen, että seurakunta oli laaja ja että
sillä oli kaksi kaukaista kappelia, he toivoivat saavansa
koulumestarikseen papin.²⁾ Tämä toivomus, jota pitäjäläi-
set pitkin matkaa toistivat, ei koskaan toteutunut.

V:n 1764 alusta alkoi Liperissä p i t ä j ä n k o u l u. Sitä
ei pidetty, niinkuin moniaissa muissa seurakunnissa, yhdellä
määrätyllä paikalla, vaan opettaja kierteli kylästä toiseen,
viipyen kussakin vähän aikaa, vuoden 1810 seutuvilla
viikkokauden, korkeintaan kaksi.³⁾ Yhden kierroksen —

¹⁾ Lrin ylim. kär. $\frac{8}{6}$ 1763, VHA.

²⁾ Pit. kok. pk. $\frac{18}{6}$ 1763, LKA.

³⁾ *Saarenseppä*, Tohmajärven kirk. oloista s. 50. — Kiteen kou-
lumestari piti koulua suurimman osan vuodesta Kiteen kirkonky-
lässä, mihin kutsui määrättyjen kyläin lapset kerrallaan. Jonkun
aikaa opetti mestari kuitenkin Oravilahden (Rääkkylän) kappelissa.
Tällainen järjestys oli vuodesta 1781 (konsist. pk. $\frac{24}{1}$ 1781 § 9,
Salenius, Koulumestareista etc. s. 51). — Rov. tark. pk. $\frac{10}{2}$ 1810,
LKA; Konsist. pk. $\frac{8}{5}$ 1811 § 6, PTA.

siihen kului v. 1841 neljä vuotta — tehtyään hän heti alkoi toisen. Mitään loma-aikoja ei ollut ainakaan aluksi. Sisäluvun ja kristinopin peruskäsitteiden opettaminen oli koulun päätarkoitus. Oppilasmäärä vaihteli sen mukaan, miten mieluinen opettaja oli pitäjäläisille. Yhtä vaihteleva näkyy olleen oppilaiden ikä. Jo 6 tai 7 vuoden ikäisinä kehoitettiin vanhempia panemaan lapsensa kouluun, mutta näkyy siellä olleen 20-vuotisiakin.¹⁾

Palkaksi annettiin koulumestarille 2 kappaa viljaa ja 3 hopeäyriä joka talolta ja torpalta. Näin oli päätetty perustavassa kokouksessa. V. 1798 rahapalkaksi ilmoitetaan 9 runstykkiä, joita paitsi mestari sai eri maksun, 4 killinkiä, jokaisesta lapsesta, joka hänen johdollaan oppi tavaamaan, lukemaan sisästä ja aapisen ulkoa. Seuraavana vuonna oli palkka 3 äyriä joka talolta ja 6 markkaa joka lapsesta, jonka hän opetti lukemaan sisästä ja Luteruksen katkeksuksen ulkoa. Rahatulojen summa v. 1799 oli 633 äyriä, viljatulojen koulumestari Alopaeuksen oman laskun mukaan 45 tynn. 16 kappaa.²⁾

Kun liperiläiset päättivät ottaa koulumestarin, oli heidän tehtävä valintansa kolmesta miehestä. Kolmannen he sentään heti syrjäyttivät; ehdolla olivat silloin vain Anton Mahlman ja *Arvid Alopaeus*. Edellinen, joka oli pappi ja kirkkoherra Posseniuksen lanko, oli liperiläisille vanha tuttu, sillä hän oli jo aikaisemmin oleksinut seurakunnassa. V. 1748 kirkkoherra Possenius kertoo hänen olleen poikainsa kotiopettajana ja siinä ohella auttaneen häntä saarnaamalla. Olipa Mahlman kerran, kirkkoherran Pohjan-

¹⁾ Piisp. tark. pk. ²⁹/₈ 1841; Pit. kok. pk. ¹⁸/₆ 1763; Piisp. tark. pk. ¹⁰/₂ 1797, LKA. Syyskäräjillä 1774 eräs 27-vuotinen mies kertoo 7 tai 8 vuotta sitten olleensa koulumestarin opetettavana.

²⁾ Pit. kok. pk. ¹⁸/₆ 1763, LKA; Konsist. pk. ¹²/₁₂ 1798 § 4, ³⁰/₈ 1799 § 7; *Salenius*, Koulumestareista etc. s. 52 ja 53 (Hist. Ark. XVI); Konsist. pk. ³⁰/₃ 1799 § 7.

maalla käydessä, toimittanut viransijaisuutta seurakunnassa. ¹⁾ Arvid Alopaeus oli pitäjän kappalaisen Henrik Alopaeuksen poika, syntynyt Liperissä ²⁷/₈ 1740. Hänen tarkoituksensa oli ollut antautua papin uralle, mutta tultuaan Porvoon kimnaasiin hän oli osoittautunut liian heikoksi tiedoiltaan. Senvuoksi häntä neuvottiin heittämään papinhoureet mielestään ja ajattelemaan jotain muuta alaa. Mutta nuorukainen ei taipunut. Onnistuttuaan v. 1760 pääsemään ylioppilaaksi hän 3 vuotta myöhemmin mielellään olisi ruvennut isänsä apulaiseksi. Kun hänen oppinsa kuitenkin ei nytkään tyydyttänyt kuulustelijoita, eikä voinut olla puhettakaan hänen pääsystään »in sacros ordines», luopui hän vihdoinkin näistä haaveistaan ja lausui sensijaan haluavansa kotipitäjäänsä koulumestariksi. Toimeenpantiin uusi tutkinto, jolloin huomattiin hänen siihen virkaan kyllä kykenevän. Saipa hän tuomiokapitulilta suosituskirjeenkin. ²⁾

Arvid Alopaeuksen isä oli näihin aikoihin vielä seurakunnan suosiossa. Sen nojalla saattoi poikakin toivoa menestytvänsä. Päinvastaiseen suuntaan taas vaikutti kilpailijan lankous yleisesti rakastetun kirkkoherra Posseniuksen kera sekä viimeksimainitun Alopaeuksesta antama arvostelu, joka ei ollut imarteleva. Hän sanoo nimittäin kuulleensa niiden yksityisten oppilaiden, joita Alopaeuksella siihen saakka oli ollut, sangen vähän edistyneen. ³⁾

Anton Mahlmanin edellytykset olivat paremmat. Hän saikin pitäjäläisten yksimielisen kannatuksen. Mutta jos tuomiokapituli hyvinkään ei vaalia hyväksyisi, lupasivat

¹⁾ Pit. kok. pk. ¹⁸/₆ 1763, LKA; Possenius konsistorille ¹⁵/₁₁ 1748 (Handl. 1749); Konsist. pk. ²⁶/₈ 1757 § 3, PTA.

²⁾ *Salenius*, Koulumestareista etc. s. 56 ja 57 (Hist. Ark. XVI); *Bergholm*, Sukukirja etc. I s. 60; Konsist. pk. ⁵/₃ 1763 § 10, ⁹/₃ 1763. ¹⁴/₇ 1763 § 10.

³⁾ Pit. kok. pk. ¹⁸/₆ 1763, LKA.

he tyytyä Alopaeukseenkin, kuitenkin vain sillä ehdolla, että hänet vihittäisiin papiksi.¹⁾

Paha aavistus, mikä liperiläisillä näyttää olleen, kävi toteen: Mahlmania ei hyväksytty. Koska hän oli Turun hiippakunnasta, arveli tuomiokapituli, ettei hänelle voitaisi antaa virkaa Liperissä »oman hiippakunnan lapsille haitaksi ja vahingoksi». Eikä Mahlmanin tarvinnut toivoa, että vast'edeskään saisi Porvoon hiippakunnassa mitään ylennystä. Alopaeus sensijaan oli tuomiokapitulin mieleinen mies. Hänelle annettiinkin valtakirja koulumestarin virkaan.²⁾

Yksi eripuraisuuden aihe oli jo alun pitäen koulumestarin ja pitäjäläisten välillä. Jälkimäisethän olivat, kuten juuri sanottiin, tahtoneet koulumestarikseen pappia. Alopaeusta ei vihitty papiksi heidän pyyntönsä mukaan. Kun näin jo oltiin tyytymättömiä, huomattiin helposti vikoja Alopaeuksen opetuksessa. Tultiin siihen käsitykseen, ettei hän osaa opettaa. Useilla käreillä, useissa visitatsioontilaisuuksissa tehtiin häntä vastaan valituksia. Joskaan näitä kaikkia ei voi uskoa puustavillisesti, ne kun sökeän vihan synnyttäminä tietysti ovat vahvasti väritettyjä, niin näyttää kuitenkin siltä, ettei Alopaeus tosiaankaan mikään etevä opettaja ollut.

Varsinkin väitettiin laiskuuden häntä vaivanneen. Usein nuristiin siitä, etteivät lapset hänen johdollaan oppineet juuri mitään, monet päinvastoin unohtivat sen, mitä kouluun tullessaan olivat osanneet. Koulusta päästyä heidät piti muka heti antaa »muiden järkevämpien miesten» opettaviksi. Syynä tähän huonoon tulokseen mainittiin, että koulumestari vain harvoin kuulusteli lapsia ja ettei hän kyennyt pitämään heitä kurissa. He saivat riidellä ja tapella keskenään, olipa Alopaeus toisinaan heitä siihen yllyttänytkin, esimerkiksi komentaessaan parin pojan pieksämään

¹⁾ Pit kok. pk. ¹⁸/₆ 1763, LKA.

²⁾ Konsist. pk. ¹⁴/₇ 1763 § 10.

toisiaan vitsoilla. Oppilaat myös estämättä repivät toistensa kirjoja ja turmelivat toistensa omaisuutta. Tyttölasten kanssa koulumestari muka harjoitti säädytöntä pilaa, josta nuoriso ei suinkaan saanut mitään oppia vaan suurinta pahennusta. Kouluaikaan oli mestarilla vihdoin kaikenlaisia joutavia leikkejä ja kujeita. Milloin hän keruutti sieniä metsästä, milloin koulutuvassa leikki lasten kanssa »joulupaistia». Hyvin mieluinen kuuluu hänestä myös olleen muuan pyörimisleikki. Pistettyään kattohirteen veitsen hän käänsi oppilaitten yhden kerrallaan asettumaan veitsen kohdalle ja katse kiinnitettynä ylös veitseen nopeasti pyörimään ympäri 30 kertaa. Lapset olivat siinä tietysti menneet aivan pyörryksiin.¹⁾

Näistä syytöksistä monet näyttävät »tikuista tehdyiltä». Niin esimerkiksi viimeinen. Katsellessa asiaa puolueettomasti täytyy myöntää, ettei opetuksen välttämättä tarvinnut kärsiä leikinnästä. Kun ainakin pitkämatkaiset lapset asuivat koulupaikassa koko kouluaikansa, saattoi koulumestari toisinaan virkistykseksi kisaila heidän kanssaan. Opinnoille jäi silti aikaa.

Toitottamalla yksistään Alopaeuksen kunnottomuutta ei voidakaan oikeaan osuen selittää opetuksen huonoa tulosta. Olisi suuri vika, jos heittäisi huomauttamatta Alopaeuksen koulupiirin tavattomasta laajuudesta. Yksi opettaja Liperin, Kaavin, Kontiolahden, Polvijärven ja Kuusjärven pitäjille! Se ei ollut liikaa. Ja kun koulumestari vain viikkokauden, korkeintaan jonkun viikon viipyi kussakin paikassa, eivät lapset yleensä ennättäneet oppia niin paljoa, että olisivat vielä jotain muistaneet, kun opettaja seuraavalla kierrollaan tuli samaan kylään. Varmaan pitäjänkoululaitos olisi kantanut runsaamman hedelmän, jos opettaja olisi kussakin kylässä viipynyt, kunnes kaikki oppilaat olisivat oppineet tarvittavan määrän. Ne numerot,

¹⁾ Lrin kär. 28/11 1774, SVA.

mitkä hän siinä tapauksessa olisi oppilasluettelonsa kirjoittanut, eivät kyllä vuosittain olisi nousseet niin suuriin kuin ennen, mutta opetuksesta olisi kuitenkin ollut todellinen hyöty. Vasta v. 1811 tämä täydelleen ymmärrettiin. Silloin konsistori määräsi, ettei koulumestari saanut lähteä kylästä toiseen, ennenkuin ainakin useimmat lapset olisivat oppineet puhtaasti lukemaan sisästä.¹⁾

Mutta kelle on luettava syyksi, ettei enemmin järjestetty opetusta paremmin? Papisto, jonka käskettävä ja silmälläpidettävä koulumestari lähinnä oli, huomasi kyllä että järjestelyssä oli puutetta. Koulun ei pitäisi olla kiertävä, vaan paikallinen, niin papisto arveli. Kontrahtirovasti Samuel Norrgren ja kirkkoherra Melartopaeus kannattivat kolmea opetusasemaa: emäkirkkoa ja molempia kappelikirkkoja. Kirkkoherra Winter aikanaan teki suunnitelman, jonka mukaan koulumestarin olisi itsensä tullut pitää seisovaa koulua emäkirkolla sekä palkata yksi tai kaksi apumestaria kiertämään pitäjää ja opettamaan lapsille ensimmäisiä lukemisen alkeita. Tästä kiertokoulusta päässeet olisi sitten lähätetty seisovaan kouluun.²⁾

Winterin suunnitelmalla ei ollut taloudellista pohjaa, se raukesi. Ei ollut menestystä myöskään rovasti Norrgrenin esityksellä. Sama kateus, joka nykyisin vaatii kylälle kullekin omaa kansakoulua, ottamatta huomioon huiman korkealle nousevia kunnanmaksuja, sama kateus se silloinkin saattoi pitäjäläiset kannattamaan kiertävää koulua muka hyödyllisempänä. Ei sanottu jaksettavan kustantaa lapsia seisovaan kouluun.

Käytäköön sitten tarkastelemaan erikseen niitä hyökäyksiä, joita Alopaeusta vastaan tehtiin. Hänen ensimmäi-

¹⁾ Konsist. pk. ¹⁹/₁₀ 1811 § 4.

²⁾ Sam. Norrgren konsistorille ¹⁴/₁₂ 1768 (Handl. 1769); Melartopaeus konsistorille ²²/₇ 1769 (Handl. 1769); Winter konsist. ¹/₉ 1805 (Handl. 1805, II osa).

sinä virkavuosinaan oli jotenkin hiljaista. Tyytymättömyys kyti silti. Kaavin kappelissa se ensin puhkesi ilmi. Eräässä kokouksessa, jonka kirkkoherra Melartopaeus siellä piti v. 1769, kaavilaiset alkoivat inttää, etteivät he tahtoisi enää ylläpitää koulumestaria; samalla he esiintoivat paljon sellaista, millä koettivat Alopaeusta halventaa ja mustata väittäen häntä kelvottomaksi opettamaan heidän lapsilleen kristinoppia ja sisältälukua, koskapa hän ei itsekkään mitään osannut. Kirkkoherra Melartopaeus tuumii, että joku on kiihottanut Kaavin talonpoikia vastahakoisuuteen. Eivät he itse olisi pystyneet Alopaeusta arvostelemaan. Tämän jälkeen kirkkoherra vertailee Kaavia ja Kontiolahtea keskenään. Edellisen kappelin asukkaat olivat koulumestarille työkeitä, tuskin antoivat hänelle asuntoa, hyvin vastahakoisesti lähettivät lapsensa hänen kouluunsa ja jos lähettivät, niin eivät pitäneet kuin muutaman päivän ja sitten muka tyytymättöminä koulumestarin kunnottomuuteen ottivat pois, vaikkei lapsi vielä kunnolla olisi kirjaimia oppinut. Tästäpä johtuikin, ettei muualla »koko Liperin kirkkoherrakunnassa kristinoppi, mitä tietoon tulee, ollut niin takapajulla kuin Kaavin kappelissa». Kontiolahdella sitä vastoin sekä vanhat että nuoret osasivat lukea sisästä ja ulkoa, »niin että ihan totisella tyydytyksellä tutki: niitä poikia ja tyttöjä». Mutta kontiolahtelaisetpa olivatkin tottelevaisia papistolle ja koulumestarille. Kun nyt koulumestarin toiminnalla yhdessä pitäjän koulussa oli näin suotuista vaikutus, niin oli selvää, ettei koulumestari ollut kunnoton, vaan että syy oli kaavilaisissa itsessään. Näin Melartopaus.¹⁾

Vähitellen tyytymättömyys levisi. Ellei se tähän aikaan vielä ollut vallalla emäseurakunnassa, niin kyllä se pian sinnekin tien löysi. Kevättalvella 1773 tapahtui sitten

¹⁾ Melartopaeus konsistorille ²²/₇ 1769; PTA. Handl. 1769. — Vrt. myös *Salenius*, Koulumestareista etc. s. 59.

sellaista, mikä oli omiaan antamaan tyytymättömille lisää vettä myllyyn. Silloin maaherra Aug. Henr. Ramsay matkusteli lääninsä pitäjissä tiedustelemassa niiden taloudellista tilaa. Hän sai puolelta ja toiselta kuulla valituksia koulumestareista. Nämä eivät yleensä kyenneet vastaamaan tarkoitustaan, olivat vain kansalle räsituksiksi, niin oli hän huomaavinaan. Hyväntahtoinen maaherra päätti toimia valittajain toivomusten mukaan. Hänenkin mielestään oli väärin vastoin rahvaan tahtoa elättää joutavien palkankiskojien ja kapankantomiesten laumaa, kun lasten opetuksen muka paremmin suorittaisivat lukkarit tai muut sopivat henkilöt. Niinpä hän lupasi kansalle Pieksämäellä, Leppävirroilla, Rantasalmella, Puumalassa, Liperissä ja Tohmajärvellä, ettei koulumestareille tarvinnut maksaa palkkaa muiden kuin niiden, joilla oli lapsia hänen koulussaan.¹⁾ Tämä ei ollut nimenomainen virasta erotus, mutta merkitsi samaa. Harvassa oli nyt enää niitä, jotka panivat lapsensa pitäjänkouluun.

Kuten muualla, niin lakkasi opetus Liperissäkin melkein kokonaan. Arvaten, ettei saisi oppilaita, jos lähtisi tavanmukaiselle kierrolleen, Alopaeus jäi toistaiseksi kotiinsa, mutta opetti kyllä siellä niitä lapsia, joita sinne hänen luoksensa tuli. Kun sitten v:n 1774 helmikuussa kuningas kumosi maaherra Ramsayn toimenpiteen asettaen koulumestarit jälleen oikeuksiinsa, aloitti Alopaeus taas virkansa.²⁾ Se näyttäytyi nyt yhä vaikeammaksi kuin ennen. Uhkamielisinä useimmat pidättivät lapsensa hänen koulustaan. Palkkaa ei maksettu. Alopaeus sai alinomaa periä sitä oikeuden kautta.

Näihin aikoihin oli Alopaeuksella sentään vielä kannattajia. Syyskäräjillä v. 1774, jolloin hänen koulunpیتonsa keh-

¹⁾ Konsist. pk. $\frac{26}{8}$ 1773 § 2 ja $\frac{11}{5}$ 1774 § 1; *Salenius*, Koulumestareista etc. s. 44.

²⁾ Lrin syyskär. 1774, SVA; Konsist. pk. $\frac{11}{5}$ 1774 § 1.

noutta koetetaan todistaa kaikin tavoin, on vielä muutamia, jotka puolustavat häntä. Seurakunnan uusi kirkkoherra Stenfeldt esimerkiksi kertoo valinneensa liudan lukukyvyyttömiä lapsia koulumestarin opetettaviksi ja vähän ajan perästä huomanneensa näiden jo kykenevän välttävästi lukemaan sisältä.¹⁾

Kun kirkkoherra Stenfeldt sitten riitaantui koulumestarin isän kanssa, muuttuivat hänen ajatuksensa pojastakin. Hän siirtyi niiden joukkoon, jotka väittivät, ettei koulumestari tähän saakka ollut tuottanut eikä vastakaan tuotaisi mitään hyötyä. V:n 1779 alkupuolella pidetyssä pitäjänkokouksessa koulumestari-paralla ei enää ollut muita puoltajia kuin kirjuri Aschan.²⁾

Rovastintarkastuksessa v. 1781 tehtiin viimeinen kova hyökkäys, minkä jälkeen katkeruus vihdoinkin alkoi painua, kun huomattiin, ettei Alopaeuksesta mitenkään päästäisi. Kolmena päivänä peräkkäin liperiläiset panivat parhaansa saadakseen visitaattorin vihdoinkin uskomaan, etteivät he laisinkaan tarvinneet Alopaeusta, josta ei ollut pienintäkään hyötyä, joka jo kerran maaherran toimesta oli erotettu (!), joka ei ollut pappi, niinkuin he olivat tahtoneet, joka lasten opetuksen nimellä maleksi kylissä j.n.e.³⁾

Liiallisia ovat nämä hyökkäykset. Alopaeus oli toki vielä hyvissä voimissa, joten siis ruumiillinen raihnaisuus ei ollut asettamassa voittamattomia esteitä hänen toiminnalleen. Toisenlaiseksi muuttui asianlaita sittemmin, kun vanhuus alkoi hartioita painaa. Silloin muodostui opetus todella kurjaksi. Mutta nyt pitäjäläiset vaikenivat. He olivat jo riidelleet itsensä väsyksiin. Alopaeus sensijaan itse tunsi ja tunnusti kykenemättömyytensä. Viimein alkoi häneltä näkökin mennä huonoksi.

¹⁾ Lrin syyskär. 1774.

²⁾ Rov. tark. pk. $\frac{5}{3}$ 1780; Pit. kok. pk. $\frac{19}{1}$ 1779, LKA.

³⁾ Rov. tark. pk. $\frac{1}{3}$ 1781, LKA.

Kontiolahden ja Kaavin lapset Alopaeus heitti sikäläisellä papistolle opetettaviksi, Kontiolahden v. 1783, Kaavin v. 1780. Olisipa hän emäkirkkokuntaankin ottanut apulaisen, ylioppilas Samuel Rosenbomin, mutta kun tämä ei käytöksensä puolesta ollut sovelias, eivät pitäjäläiset tuumaan suostuneet. ¹⁾ Yksin oli Alopaeus senjälkeen opettavinaan. Kun yhden talon ovelta äkäisesti käännettiin takaisin, meni pyrkimään toiseen. Oppilaita ei liioin ollut. Vuosina 1797 ja 1798, noin 19 kuukauden ajalla, nautti hänen opetustaan kaikkiaan 20 — sanoo kaksikymmentä — lasta. ²⁾

Nyt viimein tapahtui se, mitä liperiläiset yli 25 vuotta lauhtumatta olivat toivoneet: Alopaeus sai eron koulumestarin virasta $\frac{1}{6}$ 1799. Hän oli itse siihen myöntynyt. Tosin hän väittää, ettei hän vielä ollut niin vanha eikä voimaton, ettei olisi voinut edelleen virkaa hoitaa, mutta kuitenkin suostui hän sen heittämään nuorempiin käsiin, kunhan hänelle vain suotiin kunnollinen eläke.

Huolimatta tästä hän vieläkin omin lupineen näkyy opetusta hienoisessa vireessä pitäneen ja vaatii siitä palkkaa: Tuomiokapitulin erotuspäätöksen hän selitti niin, että hänen oli luovuttava virasta, jähka siihen toinen saataisiin, mutta että siihen asti hänellä oli oikeus opettaa ja siis myös kantaa täyttä palkkaa. Kiertämään hän ei enää lähtenyt, se ei olisi maksanut vaivaa, mutta kotonaan hän koetti neuvoa niitä lapsia, mitä sinne tuotiin. Jos pitäjäläiset ennen olivat olleet kitsaita palkan maksussa, niin nyt he asettuivat kerrassaan jyrkkään tenään. Seuraava opettajakaan — josta tuonnempana — ei olisi suonut Alopaeukselle vuosien 1800—05 kappoja. Hänen mielestään ne olisi

¹⁾ Rov. tark. pk. $\frac{25}{1}$ 1788, PTA, A. 963.

²⁾ Rov. tark. pk. $\frac{14}{9}$ 1798, LKA.

voitu käyttää vaikkapa rokotuksen tai perunanviljelyksen edistämiseksi seurakunnassa. ¹⁾

Jos luopi yleissilmäyksen Alopaeuksen työhön hänen pitkänä koulumestaruusaikanaan, täytyy mielipahalla todeta, ettei siitä ollut sitä siunausta, mikä toisissa olosuhteissa olisi voinut olla. Alku tosin oli kaunis. Mielellään liperiläiset suostuivat koulumestarin hankintaan. Kun he sitten tähän virkaan eivät saaneet pappia, syntyi jo vastarintaa. Se kiihtyi todelliseksi raivoksi, kun Alopaeus ei ymmärtänyt eikä kyennyt käyttäytymään mallikelpoisesti. Vapautumisyritysten epäonnistuminen yhä lietsoi suuttumusta. Kun Alopaeus vihdoin sai eronsa, oli se närkästys, joka aluksi oli suuntautunut yksistään hänen persoonaansa, laajentunut koko koulumestarilaitosta koskevaksi. Viha, syvälle syöpynyt, kuohui kauan. Tarvittiin vuosia, ennenkuin liperiläiset alkoivat uskoa pitäjänkoulun olevan muutakin kuin verojen lisäyslaitos.

Alopaeus eli vielä toistakymmentä vuotta. ²⁾ Kuolemaansa saakka, mikä tapahtui $11/4$ 1818, hän sai vuotuisen eläkkeen seuraavalta koulumestarilta.

¹⁾ Alop. konsistorille helmik. 1805 (Handl. 1805, II osa); Pit. kok. pk. $18/8$ 1805 (Handl. 1805, II osa); Hasselin konsistorille 1808 (Handl. 1808). — *Salenius* (Koulumestareista etc. s. 59) erehtyy arvellessaan, että koulumestarin virkaa v:sta 1798 lähtien olisi hoitanut S. F. Montin. V. 1805 Alopaeus sanoo: »denne syssla tils närvarande tid af mig blifvit förvaltd» (Alop. konsistorille helmik. 1805. Handl. 1805, II osa).

²⁾ Tässä mainittakoon muuan sana Alopaeuksen perheoloista. Naimisissa hän oli ensin Anna Schultzin (s. 1742, k. $13/1$ 1769), sitten Anna Charlotta Otton (s. 1748, k. $30/5$ 1826) kanssa. Lapsia oli ainakin 14. Aleksanteri Maunu (s. $10/6$ 1782, k. $30/5$ 1830) peri isänsä maatilan Liperisalon kylässä; oli lautamiehenä. David Andreas (s. $10/6$ 1785, k. ?), liikanimeltä »piispa», tuli veronkirjoittajaksi Liperiin (Kirkon historiakirjat; *Bergholm*, Sukukirja etc. I s. 60).

Siirryttäköön sitten selostamaan tämän vaiheita. Sitä varten on meidän palauduttava Alopaeuksen viimeisiin virkavuosiin. Silloisella kirkkoherralla Montinilla oli muuan läheinen sukulainen *Samuel Fredrik Montin*, Liperissä toiminut eräissä papillisissa viroissa. Häntä koetti kirkkoherra auttaa koulumestariksi pitäjään, mutta kuoli kesken hankkeitaan. Sitten oli asia rauenneena aina vuoteen 1805, jolloin Montin sai pitäjänkokouksen kannatuksen. Mutta Alopaeus valitti, ja sill'aikaa Montin sattui joutumaan seurakuntalaisten vihoihin.¹⁾ Kukas nyt opettajaksi? Oli jo aika kiirehtiä viran täyttämistä. Montin ei enää kelvannut, Alopaeus ei kyennyt.

Millä kannalla opillisuus pitäjässä näihin aikoihin oli, siitä esimerkiksi otettakoon kirkkoherra Winterin tuomio-kapitulille lähettämä valitus lokakuussa 1805. Hän kertoo pitäneensä rippikuulustelua 70:lle nuorelle, eikä ollut näissä löytänyt yhtäkään, joka olisi osannut lukea kirjasta! Siksi kirkkoherra nöyrimmin anoo, että pitäjä saisi koulumestarin, kuta pikemmin, sen parempi.²⁾

Konsistori ryhtyikin nyt toimiin. Vihdoinkin pidettiin ^{13/7} 1806 Liperissä pitäjänkokous, joka asian ratkaisi lopullisesti. Virkaan oli hakijoita ilmoittautunut kolme. Kun apulainen Johan Meklin oli pitänyt tilaisuuteen sopivan puheen, kysyttiin, kenen seurakuntalaiset tahtoivat. Vastaus kuului aluksi: koska edellisestä opettajasta ei ollut mitään hyötyä, ei koko sellaista virkamiestä tarvittu. Tällainen vastaus ei tietysti kelvannut, ja pitäjäläisille selitettiin, että joku heidän piti valita. Silloin muutamat tahtoivat Mekliniä, muutamat erotetun koulumestarin poikaa, vaikk'eivät nämä olleet hakeneetkaan. »Nyt nousi», jatkaa kirkkoherra Winter kuvausta, »sellainen mellakka, että se esti toimituksen, ja koska he eivät tahtoneet äänestää, ää

¹⁾ Kons. pk. ja Handl., PTA.

²⁾ Winter konsistorille ^{26/10} 1805 (Handl. 1805, II osa).

nestin minä yksinäni *Antti Hasselinia*, joka minun oman opastukseni johdossa Kuopiossa on täydellisesti perehtynyt tähän virkaan, on tunnettu hurskasmieliseksi ja hyvätapaiseksi, kirjoittaa kaunista käsialaa ja on saanut mitä parhaimman todistuksen». Tällä tavalla pääsi Hasselin Liperin emäkirkkokunnan koulumestariksi. Kaavi oli jo eronnut, Kontiolahti sai oman opettajan. Pöytäkirja ei tällä kertaa mainitse mitään Sakari Juvanderista, jonka rahvas myöhemmin esiintuodun väitteen mukaan olisi koulumestariksi tahtonut.¹⁾

Kirkkoherransa valintaan eivät liperiläiset olleet tyytyväisiä. Kun vaalikokouksen pöytäkirja oli tarkastettava, kieltäytyivät tarkastajat piirustamasta siihen puumerkkejensä. Valitusaikaa tyytymättömät eivät kuitenkaan käyttäneet hyväkseen, jonka vuoksi Hasselin sai tuomiokapitulilta tavanmukaisen virkaanasetuskirjan.²⁾

Vuosikausia oli vielä liperiläisten mieli myrryksissä. Kun savolaiset ja karjalaiset edusmiehet Porvoon valtiopäivillä olivat tehneet anomuksen koulumestariviran lakkauttamisesta ja kun tämän johdosta eri pitäjissä tutkittiin, olivatko koulumestarit jollain tavalla rikkoneet, niin ei liperiläisillä kyllä ollut Hasselinia vastaan muistuttamista,

¹⁾ Pit. kok. pk. $13/7$ 1806, LKA. — Antti Hasselin syntyi Enon pitäjän Sarvingin kylässä $5/6$ 1782, kuten säilyneestä muuttokirjasta näkyy. Isän nimi oli Juho Hassinen, mutta kun poika v. 1802 tuli Kuopion triviaalikouluun, väännettiin nimi ajan tavan mukaan muukalaiseksi. Hasselin oli naimisissa ensin Maria Karttusen (s. $29/8$ 1792, vih. $31/10$ 1809, k. $28/3$ 1832), sitten Briitta Kaisa Degermanin kera (s. 1798, vih. $1/10$ 1832). Lapsia kuusi. Antti Vilho, Liperin nykyisten Hassisien esi-isä. Aleksanteri (s. $19/8$ 1819, k. $27/2$ 1892), v. t. koulumestarina Liperissä äitinsä saaman armovuoden aikana. Muutti Pietariin v. 1833. Suuri roisto, kuljetettiin linnasta linnan.

²⁾ Pit. kok. pk. $13/7$ 1806, LKA; Konsist. pk. $21/9$ 1806 § 8 ja $22/10$ 1806 § 9.

mutta siitä huolimatta he kannattivat valtiopäivämiesten anomusta.¹⁾

Tästä ei luonnollisesti tullut mitään, kun kerran ei löydetty päteviä perusteita. Hasselinkin sai pitää virkansa. Häntä kiitetään »siivoksi, hiljaiseksi ja toimeensa kykeneväksi henkilöksi». Ja kun hän vuosikymmeniä, aina kuolemaansa saakka ²⁸/₃ 1843 uskollisesti oli hoitanut tehtävänsä, ei enää kukaan väittänyt, ettei koulumestari tuottanut mitään hyötyä. Siinä on Hasselinin suuri merkitys pitäjämme kouluhistoriassa. Hänen toimintansa tukahutti Alopaeuksen aikana kehittyneen vihamielisyyden, vakaannutti ajatuksen opin tarpeellisuudesta ja sillä valmisti maaperää kansakoululaitokselle.²⁾ Yksi ikävä puoli oli sentään Hasselinissakin: taipumus ryypiskelyyn. Se kai vaikutti, että hän joutui huonoihin väleihin Henrik Renqvistin kera, joka, kuten tunnetaan, oli ankara raittiusmies.³⁾

Verratessa lopuksi toisiinsa Liperin ja naapuripitäjien kansanopetuksen historiaa nähdään, että Liperissä kyllä opetuksen muodot kehittyivät hyvin, mutta etteivät opetustulokset parantuneet samassa suhteessa. Ainakin tulee tähän huomioon asettamalla rinnan Liperin ja Tohmajärven.⁴⁾

Kuten kansanopetus, niin oli *köyhäin ja vaivaisten hoito* vanhastaan kirkon hoteissa. Liperissä kerättiin heille kirkossa joka juhla- ja pyhäpäivä kolehtia jälkimäisellä

¹⁾ *Salenius*, Koulumestareista etc. s. 47; Rov. tark. pk. ¹⁰/₂ 1810, LKA.

²⁾ Liperin vanhimmosta kansakoulusta kts. *Karjalatar* 1915 N:ot 68 A, 69 ja 70.

³⁾ Konsist. pk. ⁸/₅ 1811 § 16; Rov. tark. pk. ³/₃ 1821; Piisp. tark. pk. ²³/₂ 1823; LKA.

⁴⁾ *Saarenseppä*, Tohmajärven kirk. oloista s. 44—54.

haavilla. Päätös tästä tehtiin v. 1736 ja noudatettiin sitä sitten aikakauden loppuun ja etemmäksikin. Köyhiä var-
ten oli myös kirkon kuorissa vaivaistukki, johon kirkon-
kävijät mielensä mukaan saivat pistää ropojansa. Peru-
kirjoituksia pidettäessä luovutettiin niinikään köyhille $\frac{1}{2}$
prosenttia koko omaisuudesta. Häissä ja muissa pitotilai-
suuksissa heitä myöskin muistettiin.¹⁾

Näin kertyneet varat jaettiin määräaikoina kirkonisän-
nän, kirkkoherran ja muutamien kuudennusmiesten läsnä-
ollessa kirkon köyhille l. kirkon kerjäläisille (pitäjän köy-
hille, pitäjän kerjäläisille). Aluksi jokaiselle annettiin yhtä
suuri summa, mutta v:sta 1783 lähtien kullekin tarpeen
mukaan.²⁾

Raha-avun ohella on vielä mainittava ruoka-antimet,
joita pitäjäläiset toivat kirkolle. Tavallisesti ne olivat
viljaa, leipää ja särvintä. Köyhät, jotka tiesivät apua
säävansa, kokoontuivat joka lauantai- ja pyhäpäivä kir-
kon edustalle, usein kellotapuliiin odottamaan. V. 1786
valitetaan, että he tapulissa tekivät taikoja ja harjoittivat
muuta pahaa.³⁾

Paljon taikauskoa näkyy muuten sisältyneen juuri tähän
almujen kirkolle tuontiin eikä ihmekään: olihan tapa näh-
tävästi johtunut entisestä kalmoilla käynnistä, jolloin
vainajain lepyttelemiseksi vietiin heille kaikenlaisia lyylejä,
etupäässä ruokaa. Tarkastuksessa v. 1815 piispakin saa
viihiä tavan taiallisesta luonteesta. Läsnäolevat seurakun-
talaiset eivät tahdo sentään asiaa myöntää.⁴⁾

1) Pit. kok. pk. $\frac{5}{12}$ 1736; Piisp. tark. pk. $\frac{13}{2}$ 1748, $\frac{11}{2}$ 1797, LKA; *Wilskman*, *Ecclesiastique Werk*, s. 195; *Forsman*, *Suomen kirk.*
olojen uudistus etc. s. 234.

2) Pit. kok. pk. $\frac{25}{5}$ 1783, LKA.

3) Rov. tark. pk. $\frac{5}{3}$ 1780; Piisp. tark. pk. $\frac{10}{2}$ 1797; Pit. kok. pk.
 $\frac{12}{3}$ 1786, LKA.

4) Piisp. tark. pk. $\frac{3}{2}$ 1815, LKA. — Olen kuullut vanhain jutte-
levan, että heidän nuorina ollessaan ruumista hautaan vietäessä

Yleistä oli, että köyhät kiersivät ympäri pitäjää asetumatta mihinkään vakituisesti. Jos ken oli vähävoimainen tai jos oli pieniä lapsia mukana, kyydittiin talosta toiseen. Tähän järjestykseen liperiläiset olivat niin tottuneet, etteivät he siitä tahtoneet luopua. Samoin näyttää olleen laita muissakin seurakunnissa. Piispa Daniel Juslenius sai kyllä, kun hän tarkastusmatkoillaan nosti kysymyksen köyhäin ruoduttamisesta, ainakin toiset seurakunnat siihen suostumaan, niinpä Liperinkin.¹⁾ Mutta kun talonpojat asiaa enemmän ajattelivat, alkoi se heitä pelottaa. Vanha järjestys oli tunnettu, ja vaikkakin sitä noudattamalla joutui usein omien lisäksi elättämään ulkopitäjien köyhiä, niin tuntui se sentään mieluisammalta kuin tuo aivan uusi, piispan tyrkyttämä ruotulaitos, jonka tuottamia rasituksia ei oltu koettu.

Syksyyn mennessä v. 1738 ei Liperin ruoduttamisesta vielä ollut tullut mitään. Kamreeri Karl Printzille, jonka läsnäolo pitäjänkokouksissa katsottiin välttämättömäksi, antoi karjalainen komissiooni niin paljon puuhaa, ettei hän joutanut ruoduttamista ajattelemaan. Ja »mikä pitkistyy, se lötkistyy», sanotaan Liperissä. Ainakin kysymyksessä olevaan asiaan nähden sananlasku piti paikkansa. Ruoduttamista ei pitäjässämme toimeenpantu koko aikakauden

annettiin »vaivasen kakkaroita» kirkon portilla köyhille. Keväällä emännät niinkään kunkin lehmän poijittua tekivät juustomaitoon »vaivasen kakkaran». Vihdoin »jos Kellä oli mikä tahansa vaiva», tehtiin kakkara ja sairas meni tai vietiin kirkolle, missä omin käsin antoi kakkaran köyhälle ja siten parani. Mutta kerrotaan, että nämä köyhät olivat taikureita: kerran niistä muuan oli jäänyt ilman almua ja suuttuneena pannut yhden emännän lehmät juoksemaan kirkolle. Emäntä siitä närkästynyt, heittänyt pois kakkarain tuonnin. Vähitellen se jäänyt muiltakin käytännöstä, kun oli nähty, ettei tuosta tuon kummempaa tullut.

¹⁾ Piisp. tark. pk. 8/6 1737, LKA; *Saarensellä*, Tohmajärven kirk. oloista s. 80 ja 81.

kuluessa. Välistä vīsitaattorit tarkastuksillaan kyllä siihen velvoittivat, mutta toisen kerran he päinvastoin antoivat pitäjäläisille luvan entiseen tapaan elättää köyhänsä, koska niiden luku ei ollut suuri. Kun v. 1816 asia, tiesi miten monennen kerran, otettiin pohdittavaksi, ei se vieläkään saanut kannatusta. Ainoastaan yksi pitäjänkokouksessa läsnäolevista puolusti sitä. Muut vastustivat seuraavien kahden syyn nojalla, jotka aikoinaan ovat mahtaneet tuntua hyvinkin painavilta:

1) Tilanomistajien joukossa oli niin köyhiä, etteivät he voisi mitään apua antaa niille ruotilaisille, jotka heidän osalleen määrätäisiin. Tästä seuraisi, että nämä menehtyisivät nälkään ja kurjuuteen, siihen sijaan kuin köyhät ympärikuljeksiessaan ainakin säilyttivät henkensä. Varakkaat ihmiset nimittäin antoivat heille heidän välttämättömimmät tarpeensa, varattomilta he eivät voineet mitään vaatia.

2) Jos ruoduttaminen pantaisiin toimeen, heittäytyisivät monet työkykyiset henkilöt köyhiksi ja kykenemättömiksi voidakseen elää huolettomasti toisten kustannuksella.¹⁾

V. 1818 vihdoinkin viimein suostuttiin köyhäin ruodulle panoon, kun ei muuta keinoa nähty, jolla olisi voitu kiertää keisarillinen asetus, mikä kielsi kerjuun.²⁾

¹⁾ Rov. tark. pk. $\frac{8}{9}$ 1738; Pit. kok. pk. $\frac{31}{3}$ 1816, LKA. — Ho-
mantsissa (pit. kok. $\frac{28}{10}$ 1792) talonpojat perustelivat ruotujaon
vastustustaan pääasiassa samalla syyllä kuin liperiläisten § 1.

²⁾ Pit. kok. pk. $\frac{22}{3}$ 1818. Senkin perästä kuljeskelua ympäri pitä-
jää yhä jatkui. Ruotujako pian unohtui. V. 1834 taas vakavasti
siitä muistutettiin. Nytkin suurin osa seurakuntaa pani vastaan.
Jotkut kannattivat työhuoneen (arbetshus) perustamista pitäjään
yleisillä varoilla. Tässä tapaamme siis ensimmäisiä ääniä vaivastalon
hankkimiseksi pitäjäämme. Siitä ei tietenkään mitään sukeutunut.
Ruodutukseen sensijaan kuvernöörin päätöksen velvoituksesta täy-
tyi alistua. (Pit. kok. pk. $\frac{23}{3}$ ja $\frac{16}{11}$ 1834 sekä $\frac{1}{2}$ 1835. — Kerjä-
läisten ympärikuljeskelusta sen jälkeen kts. Maamiehen Ystävä
1846, N:o 25: »Kerjäläisten paisumus», sekä Suometar 1858, N:o
28: »Matkamietteitä.»)

IV. Papit ja lukkarit.

Yhtä hyvällä syyllä kuin lähes näihin saakka kansain historia suurimmaksi osaksi on sisällytetty hallitsijain elämäkertoihin, voisi pitäjain vaiheiden kuvauksen sovit-
taa niiden papiston historian puitteisiin, siksi tärkeä on ollut papiston merkitys paikallisessa seurakuntaelämässä entisinä aikoina. 18-vuosisadan papeilla oli vielä todellinen johtaja-asema pitäjissään. Eikä se rajoittunut yksinomaan hengellisen elämän alalle — siinähe he näihin asti ovat pitäneet paikkansa — vaan myös maallisissa harrastuk-
sissa ja riennoissa tuntui selvään heidän vaikutuksensa. He ensimmäisinä kiinnittivät rahvaan huomion moniin hyö-
dyllisiin uudistuksiin, he olivat seurakuntalaistensa uskot-
tuja miehiä, joiden puoleen nämä mielellään ja luottamuk-
sella kääntyivät sekä sydämen asioissa että aineellisissa
ahdingoissa. Kun veronkantaja oli tehnyt liiallisia vaati-
muksia, halla turmellut viljaa, kun vihollisen hyökkäystä
pelättiin, silloin teki mieli kuulla kirkkoherralta tai kapp-
alaiselta joku painava sana. Ja siihen luotettiin horjahta-
matta.

Kirkkoherroille kuuluu kuvauksessamme tietysti taas
ensi sija.

Aikakauden koko alkupuoliskon oli kirkkoherruus kah-
della miehellä, *Andreas Posseniuksella* (1715—1721 ja 1725
—1740) ja hänen pojallaan Petterillä. Sukua mainitaan
Liperissä ensi kerran v. 1669, jolloin joku dominus frater
Possenius kiivastelee Kuhasalon ja Komperon hautaus-
maita vastaan (vrt. s. 21). Andreas Possenius ei kuiten-
kaan ollut syntynyt Liperissä vaan Rantasalmella, kuole-
man yhteydessä ilmoitetun iän avulla laskien maaliskuussa
v. 1670. Isä oli nimeltään Petter Posse.¹⁾

¹⁾ Kirkonark. pappiluettelo; *Könönen*, Joensuun kaupunki, s.
20. — V. 1664 mainitaan Rantasalmella muuan Pässe Kolkontai-

Kun Liperin vanha kappalainen Yrjö Schytténius yhä enemmän ja enemmän rapistui, alkoi pitäjässä vuosisatain vaihteessa tuntua pappisvoimain puute. Sen vuoksi kirkkoherra Sidensnöre v. 1704 (ei 1700) otti Andreas Posseniuksen apulaisekseen sekä samalla suuren lapsilaumansa opettajaksi. Sidensnören kuoltua määrättiin hänet armo vuoden saarnaajaksi. Tuli sitten iso viha. Silloinen kirkkoherra Dannenberg ja Yrjö Schytténius-vainajan poika Henrik, joka omin lupineen oli papinaskareita suorittellut, raastettiin kodeistaan vihollismaahan. Pitäjän hengellinen hoito jäi yksinomaan Posseniuksen huoleksi. Hän oli välillä ollut kirkkoherran apulaisena, mutta nyt seurakunta pyysi hänen rupeamaan väliaikaiseksi kirkkoherraksi. Siihen hän suostuikin ja sai valtakirjan v. 1715 Käkisalmen venäläiseltä linnanpäälliköltä Inglitziltä sekä v. 1717 kreivi Feodor Apraxinilta, Venäjän armeijan ylipäälliköltä. Työtaakka laajassa seurakunnassa kävi sentään kohta liian raskaaksi yhdelle miehelle. Senvuoksi Possenius v. 1716 pyynnöstään sai avukseen Matias Pardanus, Rantasalmen kappalaisen. V:n 1720 paikkeilla Pardanus kuoli ja silloin jäi Possenius taas yksikseen.¹⁾

paleen kylässä. V. 1561 samalla paikalla oli asunut Anders Korp (Korpilan rustholli). *Pelkonen*, Entisajan muistoja Rantasalmen kihlakunnasta. (Suomen Muinaismuistoyhdist. aik. k. XXII s. 341.) — Akiander mainitsee Pose, Posse- ja Posseen-nimisiä henkilöitä.

¹⁾ Kirkonark. pappiluettelo; And. Possenius konsistorille ¹¹/₈ 1724, PTA. Porvoon tk. arkistossa on (Alop. papp. Handl. 1622—1720, A. 1064) Viipurin konsistorin pöytäkirjoissa v:ltä 1711 (?) kovin hämärä tiedonanto: »Bleff slutit at D:s Johannes Possenius skall förfoga sig til Liebelitz, at därstädes som en medhielpare för-rätta Gudztiensten och lefwerera til förre Pastoris Enkia, hwad som med en användt flijt kan incessera som om bem. bleff tillskrifwit ad ms Prest.» Kuka on tämä Johannes Possenius? Määrättiinkö hänet apulaiseksi vankeuteen viedyn Dannenbergin »leskelle»?

Sen aikaa kuin Dännenberg rauhan tultua vankeudesta palanneena hoiti virkaansa, oli Possenius kappalaisena. Dannenbergin kuoltua pyysivät liperiläiset konsistorilta saada Posseniuksen uudelleen kirkkoherraksi. Hän oli muka »kaikella väsymättömyydellä sekä Venäjän vallan aikana että senjälkeen kuin korkeasti toivottu rauha solmittiin, toimittanut heille jumalanpalvelusta.» Konsistori asetti ehdolle kolme miestä, niiden joukossa Posseniuksen, jonka pitäjäläiset luonnollisesti huusivat. Tämä tapahtui alkupuolella vuotta 1725. Vielä saman vuoden aikana kuningas antoi hänelle valtakirjan.¹⁾

Anders Possenius

Utterasti, huomiota herättämättä hän virkansa hoiti. Vasta kun vanhuus alkoi painaa, jätti hän työnsä nuorempiin käsiin. Maaliskuussa v. 1739 hän pyytää saada poikansa apulaisekseen. Eikä se ollutkaan liian aikaista, sillä jo saman vuoden elokuussa halttautui hänen ruumiinsa oikealta puolelta. Seuraavan vuoden helmikuun 2 päivänä »suvaitsi armorikas Jumala hiljaisen kuoleman kautta siirtää hänen sielunsa ikuiseen ja autuaaseen valtakuntaansa». Hänet haudattiin toukokuun lopulla kirkkoon saman saarnastuolin edustalle, mistä itse niin monesti oli julistanut jumalansanaa.²⁾

Selvimmän kuvan Posseniuksesta antaa hänen menettelynsä sodan aikana. Niinkuin isä lastaan suojelee, niin koetti Possenius kykynsä mukaan varjella seurakuntaa

¹⁾ Lorentz Freese konsistorille $\frac{11}{8}$ 1724 (Handl. 1724); Konsist. pk. $\frac{13}{1}$ 1725 § 13; Kirkonark. pappiluettelo.

²⁾ Kirkonark. pappiluettelo; Konsist. pk. $\frac{31}{3}$ 1739 § 1; Kuolleiden kirja.

sodan hävitykseltä. Tuiki tukalaan tilaan hän joutui, kun venäläiset panivat hänet auttamaan voutejaan rahvaalta veroa kannettaessa. Mutta ei niin pahaa, ettei mitään hyvää. Kirkkoherra päätti käyttää asemaansa rahvaan hyödyksi. Käydessään Käkisalmessa ja Venäjän uudessa pääkaupungissa, »niinsanotussa Pietarissa», tekemässä tiliä veroista hän myös esitti rahvaan tarpeita ja valituksia valtaherroille kokien kaikin tavoin vaikuttaa kansan kärsimysten lieventämiseksi. Toisinaan hän hyväsydämyksessään sattui menemään liian pitkälle, niin ainakin venäläisten mielestä. Moisioiekkä Johan Grot syyttää hänen olleen tottelemattoman kruunun käskyille ja vehkeilleen talonpoikain kanssa venäläisiä vastaan. Tämän tähden häntä kerran sakotettiin 30 ruplaa ja siinä tapauksessa, ettei hän niitä maksaisi, uhattiin karkoittaa pitäjistä.¹⁾

Monta kertaa ryöstettiin kirkkoherralta hänen pieni omaisuutensa. Putipuhaaksi riistetystä pitäjästä tuli saatavia kovin vähän. Nämä syyt sekä kirkkoherran anteliaisuus ja uhrautuvaisuus saattoivat hänet kovaan taloudelliseen ahdinkoon, niin että pappilassa joskus täytyi syödä pettuleipää (»barck och mössia»)²⁾

Rauhan tultua ei Posseniuksen toimeliaisuus laimentunut. Alati koetti hän edistää seurakunnan aineellista ja henkistä elämää. Hänen opetuksensa, jota hän jakeli kirkossa, pitäjänkokouksissa ja pitäjämatkoilla, ei voikaan sanoa menneen hukkaan. Kirkon viinitalouden hän oli ottanut huostaansa seurakunnan eduksi. Sodan aikana oli hän vaaroja ja vastuksia pelkäämättä hankkinut viiniä, niin että niinä vuosina, jolloin naapuripitäjissä viinin puutteessa ei voitu ehtoollista nauttia, se Liperissä kaiken aikaa kävi päinsä.

¹⁾ Khra Dannenbergin kirje konsistorille ²⁷/₆ 1722, PTA. Handl. A. 353; Kirkonark. pappiluettelo; Johan Grootin kuulutus ¹⁷/₅ 1719, LKA.

²⁾ Kirkonark. pappiluettelo; Lrin kär. ¹⁸/₁₀ 1725, SVA.

Rauhan kotiuduttua kirkkoherra mitään korvausta vaatimatta haetti viiniä Oulusta, saipa sitä hiukan halvemmalla kuin muut.¹⁾

Pitkä ja vaikea oli ollut Andreas Posseniuksen työpäivä, mutta lannistumattomalla harrastuksella ja rakkaudella hän oli tehtävänsä tehnyt. Kirkkaana loistaa hänen muistonsa läpi vuosisatain, vasten sodan pimeää taustaa. Ellei ota lukuun hänen poikaansa, oli hän epäilemättä ansiollisin Liperin papeista.

Yleensä ei pojan arvostelua isästään pidetä pätevänä, mutta Petter Posseniuksen suhteen voitaneen tehdä poikkeus. Hänen sanojaan ovat seuraavat: »Andreas Possenius oli hurskas ja hiljainen mies, joka eli sovussa ja ystävyudessa kaikkien kanssa, niin etteivät edes hänen vihollisensakaan voineet kieltää sen olevan totta.»²⁾

Vihdoin eräs sana Andreas Posseniuksen perhesuhteista! Hänen »rakkaimpansa lähinnä Jumalaa» oli Birgitta Mikontytär Trana (eli ainakin vielä v. 1725). Lapsia oli kaksi poikaa: Johan ja Petter. Edellisestä tuli v:n 1726 jälkeen kauppias Ouluun, jälkimäisestä isänsä seuraaja.³⁾

Petter Possenius (1741—1764) syntyi Liperissä ¹⁵/₅ 1702, kävi Porvoon kymnaasin, pääsi ylioppilaaksi Turussa v. 1727, mutta opiskeli myös Upsalassa. Porvoon tuomio-kapitulin arkistossa säilytetään Posseniuksen ylioppilasajoilta (v:lta 1728) latinankielinen anomus, jossa hän pyytää avustusta n. s. ylioppilasrahoista. Konsistori päätti, mikäli rahoja riittää, muistaa häntä.⁴⁾

1) Lrin kär. ¹²/₁ 1741, SVA; Piisp. tark. pk. ⁸/₆ 1737, LKA.

2) Kirkonark. pappiluettelo.

3) Johan Posseniuksen poika oli todennäköisesti se Andreas Possenius, jonka mainitaan tulleen ylioppilaaksi Upsalassa v. 1768 ja opiskelleen myös Turussa. Kutsuttiin maakuntanimellä »ostrobot-niensis». Syntynyt v. 1748 (*Lagus*, Studentmatrikel II s. 187).

4) Posseniuksen anomus ¹⁰/₆ 1728 (Handl. 1728); Kons. pk. ¹⁷/₆

On jo kerrottu, miten Petter v. 1739 (4 p. huhtik.) tuli isänsä apulaiseksi, aikaisemmin myös se, miten hän jo silloin tarmokkaasti esiintyi taikauskon vastustajana. Andreas Posseniuksen kuoltua liperiläiset aivan yksimielisesti tahtoivat Petteriä kirkkoherrakseen. Valtiopäivämies Matti Härkänen lähetettiin Porvooseen ilmoittamaan tuomiokapitulille pitäjäläisten harras toivomus. Mutta tuomiokapitulissa ei oltukaan siihen suostuvaisia.¹⁾ Nuorta Posseniusta luultavasti pidettiin liian ansiottomana näin arvokkaaseen ja vastuunalaiseen virkaan. Ja kun Possenius näihin aikoihin, tosin aivan viattomasti, oli ollut sotkeutuneena erääseen pitkälliseen juttuun, näyttää siitä paremman puutteessa tehdyn veruke.²⁾

Avonaiseksi julistettuun paikkaan ei aluksi ilmestynyt yhtään hakijaa. Pitiköhän yleinen mielipide sitä niin ehdottomasti Posseniukselle kuuluvana? Vihdoin saatiin sentään haalituiksi kolme miestä, kaksi kirkkoherraa ja yksi kappalainen, jotka lupautuivat vaalia saarnaamaan. Kun kirkkoherrat kuitenkin molemmat peräytyivät, täytyi virka julistaa uudelleen haettavaksi. Nyt ei ollut tarjolla enää kirkkoherroja, ainoastaan kappalaisia ja muuan koulunrehtori. Siksi tuomiokapituli viimein katsoi voivansa hyväksyä Posseniuksen ehdolle. Hänet asetettiin neljännelle vaalisijalle.³⁾

Tuloksen arvaa sanomattakin. ²⁵/₆ 1741 Petter Possenius sai valtakirjan virkaan.⁴⁾

1728 § 7. — Possenius kirjoittaa anomuksessaan m. m. seuraavat kauniit sanat: »Sanctissime polliceor me omnes ingenii nervos contendere velle, ut dignus tanto beneficio vestro esse videar.»

¹⁾ *Lagus* Studentmatrikel I s. 390 ja 391; Konsist. pk. ²⁰/₃ 1740 § 7.

²⁾ *Lrin* kär. ¹⁸/₁ 1737 ja ²⁹/₁ 1739, SVA; Konsist. pk. ¹¹/₂ 1741 § 16.

³⁾ Konsist. pk. ³⁰/₄ 1740, ¹⁰/₉ 1740 § 20, ¹¹/₂ 1741 § 16, ²⁸/₁ 1741 § 10 ja ¹¹/₂ 1741 § 16.

⁴⁾ Konsist. pk. ²⁵/₆ 1741.

Luottamus, jolla liperiläiset olivat häneen kiintyneet, ei jäänyt palkitsematta. Hänestä saivat he sen, mitä toivoivat. Virkaansa hän ryhtyi vakaassa aikomuksessa uhrata kaikki voimansa sille. »Minä en toivo mitään korkeampaa», hän tähän aikaan kirjoittaa, »kuin voida menetellä tässä (virassani) niin, että minä aina etsin Jumalan kunniaa, korkeiden esimiesteni tyytyväisyyttä ja minulle uskottujen sielujen autuutta.»¹⁾

On jo kerrottu, miten hyvää huolta Possenius piti lasten opetuksesta. Katovuosina hän antoi tarvitseville lainaa ja pelasti siten monta turmioon joutumasta. Tautien raivotessa hän auttoi kärsiviä neuvoillaan. Niinpä syksyllä 1740, kun punatauti oli päässyt pitäjässä leviämään ja surmasi pal-

Petrus Possenius

jon ihmisiä, hän ahkerasti kulki ripittämässä sairaita, mutta samalla neuvoi heille »kotihuusauksia» (»huus curer»), joiden kautta, Jumalan avulla, osa todella toipui. Saata- viensa kannossa hän ei ollut ankara, vakuutetaan. Vain harvoin hän oikeuden kautta peri rästejä. Monet muut kirkkoherrat ja virkamiehet sensijaan olivat siihen hyvin halukkaita. Ahkeruudessa Possenius myös oli esimerkiksi kelpaava. Kappalaisen Långin syyskuussa v. 1746 melkein kokonaan kadotettua näkönsä joutui hän aivan yksin hoitamaan koko suurta emäkirkkokuntaa aina toukokuuhun v. 1749.²⁾

Vielä on kerrottava yhdestä miellyttävästä piirteestä Posseniuksessa, piirteestä, joka sekin selvästi todistaa hä-

¹⁾ Possenius konsistorille ²¹/₈ 1741 (Handl. 1741).

²⁾ Konsist. pk. ²⁸/₄ 1773 § 1; Possenius konsistorille ²²/₈ ja ²²/₉ 1740 (Handl. 1740); Lrin kär. ¹²/₁ 1741, SVA; Konsist. pk. ¹⁴/₃ 1747 § 15 ja ⁴/₁ 1749 § 4; Pit. kok. pk. ¹¹/₅ 1747.

nen kansanomaisuuttaan. Hän kannatti innokkaasti pitäjäläisiä heidän koettaessaan vapautua hovi-ikeestä. Tällä kansanmielisyydellään hankki hän hovilaisten vihat niskoilleen. Häntä syytettiin kansan yllyttäjäksi, väitettiin, että hän oli kieltänyt rahvasta suorittamasta hovin päivätoita. Pikku vihan aikana oli hän muka vehkeillyt venäläisten kanssa. Tarvinneeko sanoa, että nämä kaikki olivat turhia parjauksia.¹⁾

Parempaa nimeä eivät ansaitse nekään hyökkäykset, jotka suntio Matti Ruuska teki Posseniusta vastaan. Kirkkoherra oli laiminlyöntien ja sopimattoman käytöksen vuoksi erottanut hänet virasta, ja nyt hän kuvitteli kärsivänsä viattomasti sekä punoi kaikenlaisia valheita kirkkoherrasta. Omasta päästään keksimällä, joutavia huhuja uskomalla sekä suurentelemalla hän saikin melkoisen kokoelman. Possenius oli muka monessa paikassa pitäjällä esiintynyt juopuneena, kirkossa kerran lyönyt muuatta miestä raamatulla päähän niin, että mies oli saanut suuren verihaavan ja maannut sairaana 3 viikkoa. Ja monta muuta syytöstä, joko kokonaan perättömiä tai sellaisia, että ne liioittelujen tultua poistetuiksi vain todistivat Posseniuksen virkainnostusta eivätkä suinkaan olleet mitään rikoksia. Ruuska saikin joutavanpäiväisistä jutuistaan maksaa hyvät sakot ja sitäpaitsi kirkkoherran oikeuskulut.²⁾

Opillisessa suhteessa Possenius myös on mainittava. Hänen saarnojaan kehutaan sujuviksi.³⁾ Näkyypä hän runohevosenkin selässä pysyneen, sen todistavat pari kirkonkir-

¹⁾ Lrin kär. ²⁹/₁ ja ²⁹/₉ 1750, VHA; Cederberg, Eräs kirje »pikku vihan» päiviltä (Suomen Kirkkohist. Seuran pk. liitteineen VII s. 306—309): Printzien asianajaja tuo esiin yhtä ja toista ja näyttää muka toteen, »kuinka ruotsalainen (s.t.s. venäläinen) sydän herra kirkkoherralla on».

²⁾ Lrin kär. ¹⁹/₁₀ 1761, (ylim.) ⁸/₆ 1763, VHA.

³⁾ Konsist. pk. ¹¹/₂ 1741 § 16.

jan lehdillä säilynyttä ruotsinkielistä runoa, joissa loppusoinnut sopivat hyvin ja jotka muutenkin tekevät eheän vaikutuksen.

Mutta kirkkoherran toiminta ei rajoittunut yksistään henkisel-
le alalle. Myös aineellisissa harrastuksissa hän oli seurakuntalaisil-
leen esikuvana. Sekä pappilan maat että oman Konttilansalmen
kylässä olevan tilansa hän piti hyvässä kunnossa. Suoviljelystä,
joka näillä seuduilla vasta oli vähäisellä alulla, hän kuulun
pielisjärveläisen virkaveljensä esimerkin mukaan ryhtyi
innokkaasti harjoittamaan. Ainakin suurilla Nevan- ja
Pilkonsoilla oli hänellä raateensa. Viimeksimainitun
suon kirkkoherra sanoo ulottuneen pitkinpäin Utranpohjasta
Siilaiselle, poikkipäin Lehmonahosta Joensuuhun. Tämä
alue oli metsätöntä, autiota ja hedelmätöntä. Kun
Possenius ei itselleen sanonut tahtovansa koko sitä suurta
hyötyä, minkä saisi, kun se kuivattaisiin viljantai
ruohonkasvulle kelpolliseksi, lupasi hän ottaa pitäjäläi-
siä työtovereikseen. Ja vaikka rahvaasta näyttikin kum-
malliselta ryhtyä tuohon kuulumattomaan maanviljelyk-
seen, perkaamaan suota, joka »kaikkina maailman aikoina»
oli ollut veden alla, niin tarttui tuumaan sentään 13 talon-
poikaa. Näille sekä itselleen kirkkoherra hankki 50 vuoden
verovapauden, alkaen v:sta 1754.¹⁾

Petter Possenius kuoli 23 p. syyskuuta v. 1764. Arvostel-
lessamme häntä emme tahdo sanoa, että hän hyvin hoiti
virkansa ja tunnollisesti täytti kaikki siihen kuuluvat
tehtävät. Se on liian tavallista. Sanomme: hän teki hyvin
muutakin kuin virkatehtävänsä. Pystytämme hänelle
muistomerkin aatoksissamme.

Aikalaisensakin ymmärsivät häntä. Ne siteet, joilla hä-
nen isänsä oli ymmärtänyt kiinnittää kansan itseensä, oli-
vat hänen aikanaan lujittuneet. Ei voi sanoa, että pitäjä-

¹⁾ *Saarenseppä*, Kuvauksia etc. s. 137; *Könönen*, Joensuun kau-
punki, s. 19; *Lrin kär.* 17/9 1753, 7/1 1754 ja 9/10 1760, VHA.

läisten tarkoituksena, silloinkin he olivat Petteriä kirkkoherrakseen tahtoneet, olisi ollut yksistään veriin piintynyt kuolinpesän säilyttämisen halu. Yhtä vähän voi väittää sen olleen vaikuttimena, kun Petterin kuoltua sittemmin koetettiin pelastaa kirkkoherruus hänen pojalleen, maisteri Andreas Posseniukselle.¹⁾ Liperiläisten toiminnan määräsi kiitollisuus, ja se kohdistui heidän rakastamansa papin jälkeläiseen, kun ei luullut voineensa hänelle itselleen kyllin tuntuvasti osoittautua. Ei välitetty siitä, ansaitsiko jälkeläinen tätä. Andreas Possenius junior (=nuorempi) esimerkiksi oli tuollainen keskinkertainen ihminen, joita on niin paljon maailmassa. Mitään hyvää hän ei juuri ollut tehnyt liperiläisille, jos ei liioin pahaakaan.

Naimisissa Petter Possenius oli Kaavin kappalaisen Klemens Fabritiuksen tyttären Elisabetin (s. $\frac{20}{11}$ 1708, k. $\frac{19}{2}$ 1776) kanssa. Tämä oli ollut sisäneitsyenä pappilassa, mutta pääsi ruustinnaksi $\frac{20}{7}$ 1738. Lapsista mainittakoon: Andreas (maisteri, apulaisena Liperissä), Petter (kappalaisena kotipitäjässään), Kristiina Sofia (s. $\frac{11}{6}$ 1745, naimisissa kruununvouti Gabriel Walleniuksen kera, k. $\frac{2}{8}$ 1807) ja Klemens (s. $\frac{30}{8}$ 1746, yliopp. 1762, vänrikki, k. $\frac{26}{4}$ 1821 naimattomana).²⁾

¹⁾ Vrt. *Pietilä*, Daniel Juslenius s. 89.

²⁾ Lrin kär. $\frac{18}{1}$ 1737, SVA; *Akiander*, Herdaminne I s. 337, II s. 13 ja 14.

Petter Posseniuksen kuoltua hänen leskensä v. 1765 anoi toista armovuotta. Paikkakunnalla oli muka ollut katovuosia peräkkäin 4 kappaletta, minkä vuoksi ei opettajilla eikä sanankuulijoilla ollut puhdasta leipää läpi vuoden. Suru ja monet muut seikat olivat vieneet leskiparalta hänen näkönsä niin, ettei hän ilman apua voinut liikkua mihinkään. Sitä peitsi hänellä oli 3 turvatonta poikaa, joista nuorin vielä oli alaikäinen. Lesken anomukseen suostuttiin (Konsist. pk. $\frac{10}{7}$ 1765 § 6).

Petter Posseniuksella oli muitakin lapsia kuin yllämainitut, mutta nämä kuolivat nuorina.

Seuraavasta kirkkoherrasta *Gabriel Melartopaeuksesta* (1768—1771) on hyvin niukat tiedot. Sinä lyhyenä aikana, minkä hän eli Liperissä, hän ei ennättänyt jättää paljoa jälkiä itsestään. Rovastintarkastuksessa v. 1775 sanotaan, ettei hänen ajoiltaan ole pitäjänkokousten pöytäkirjoja. Sivulla 88 olemme antaneet näytteen hänen kirjallisesta esitystavastaan. Se tekee tarmokkaan ja miellyttävän vaikutuksen, samoin kuin hänen nimikirjoituksensakin. Koulu-mestari Alopaeusta kohtaan hän osoitti suopeutta ja puolusti tätä nurisevia pitäjäläisiä vastaan.

Gabriel Melartopaeus?

Gabriel Melartopaeus oli Sääksmäen kihlakunnan kruunuvoudin poika. Hän syntyi $27/5$ 1721, tuli ylioppilaaksi v. 1736, ponnisteli luku-uralla maisteriksi asti (v. 1745), pääsi v. 1747 Helsingin triviaalikouluun konrehtoriksi, v. 1760 rehtoriksi. Vaalissa Liperissä hän sai pienimmän äänimäärän, enemmistö kannatti rykmentinpastori Paldaniusta. Siitä huolimatta hän pääsi Liperiin kuninkaan an-

Klemens Possenius ei näy oikein kuudennesta käskystä piitaneen. Niinpä hän $16/6$ 1775 lahjoitti pojan äitinsä taloudenhoitajattarelle, oululaisen kauppiaan Yrjö Kiljanderin tyttarelle Liisa Kiljanderille (Lrin talvikär. 1775; Kastekirja). Eikä tämä ollut ainoa, vaan muitakin lehtolapsia hänellä näkyy olleen. V. 1775 ($18/8$) kuoli eräs hänen pojistaan $2\frac{1}{2}$ v:n ikäisenä (Kuolleiden kirja). Rovastintarkastuksessa $10/9$ 1775 khra Stenfeldt huomauttaa, että pitäisi Klemensin huonosta käytöksestä ilmoittaa Turkuun yliopiston konsistorille, jotta hän menettäisi yliopistolliset etuoikeutensa.

taman valtakirjan nojalla $\frac{30}{8}$ 1768.¹⁾ Tästä lähtien kuninkaan sekaantuminen Liperin kirkkoherran nimittämiseen tuli hyvin tavalliseksi.

Näyttää siltä kuin Melartopaeus ei olisi ollut aivan tyytyväinen liperiläisiin. Hän puhuu halveksien »tästä uppiniskaisesta seurakunnasta». Nähtävästi eivät liperiläiset taas puolestaan olleet häneen mieltyneitä, koska hän tuli pitäään ohitse vaalin.

Vain kolme vuotta Melartopaeus sai olla seurakunnan paimenena. Jo v. 1771, 24 p. syyskuuta hän kuoli.

Perheoloista sanottakoon, että hän oli naimisissa kahdesti. Jälkimäisen vaimon nimi oli Kristiina Katariina Löfman (s. $\frac{25}{1}$ 1734, k. 1795). Lapsia oli suuri liuta.

Hänen seuraajakseen tuli *Aadolf Fredrik Stenfeldt* (1774—1781). Tämä oli Rautalammin nimismiehen Tuomas Stenfeldtin poika, syntynyt $\frac{25}{6}$ 1742, toisen ilmoituksen mukaan $\frac{21}{6}$ 1745. Opiskeltuaan Porvoon kymnaasissa hän v. 1764 pääsi Turussa ylioppilaaksi, 5 vuoden perästä maisteriksi. Sitä ennen oli hänet helmikuussa v. 1767 vihitty papiksi. Tämän uuden uransa hän alkoi kotipitäjässään Rautalammillja. Parin vuoden perästä tapaamme hänet Kangasniemellä. Vielä mainitaan hänen palvelleen Porin rykmentin saarnaajana Viaporissa, sen jälkeen leskikuninkattaren henkirykmentin saarnaajana. Liperin kirkkoherranpaikan sai hän kuninkaalta $\frac{13}{4}$ 1774.¹⁾

Stenfeldtkään ei siis päässyt pitäjäämme vaalin kautta. Liperiläiset olisivat mieluummin ottaneet maisteri Andreas

¹⁾ *Akiander*, Herdaminne II s. 14 ja 15; *Lagus*, Studentmatrikel I s. 452; Konsist. pk. $\frac{23}{4}$ 1768 § 1 ja $\frac{5}{11}$ 1768 § 1; *Suolahti*, Apulaisen mainetodistus esimiehestään (Hist. Aikakausk. 1916, s. 201—202).

²⁾ *Akiander*, Herdaminne II s. 15; *Lagus*, Studentmatrikel II s. 157 ja 158.

Posseniuksen, jolle he olivat anoneet neljättä vaalisijaa. Tämä anomus oli käynyt kuninkaissa asti, mutta oli hylätty. Senjälkeen toimitetussa vaalissa useimmat olivat antaneet äänensä Joroisten kirkkoherralle Paldaniukselle, jonka äsken näimme jo Petter Posseniuksen jälkeen virkaan pyrkineen.¹⁾

Tarkkaavainen lukija on siitä, mitä edellisessä siellä täällä on tullut mainituksi, varmaan huomannut, että kirkkoherra Stenfeldt teki monta hyödyllistä aloitetta pitäjässään. Hän teetti sakaristoon suoraan ulosvievän oven voidakseen pitää silmällä, miten kansa käyttäytyi kirkkomäellä. Sille, joka voisi näyttää toteen jonkun pyhäpäivänä harjoittaneen väkijuomain kauppaa, hän lupasi antaa palkinnon. Muistettaneen myös, miten hän kiivasteli niitä vanhempia vastaan, jotka tarpeettoman kauan pitivät lapsensa kastamattomina. Hän teki ehdotuksen taikauskon temmelyskentäksi muuttuneen vanhan kirkon repimisestä (kts. siv. 149). Hän niinikään herätti kysymyksen kirjain hankkimisesta vangeille, joita pidettiin Liperissä olevassa koko Karjalan vankihuoneessa. Jonkun verran järjestyshalua huomaa hänessä myös. Kirkon paperien säilyttämistä varten hän omalla kustannuksellaan teetti virkahuoneeseensa monilokeroisen kaapin.²⁾

¹⁾ Konsist. pk. ²⁸/₄ 1773 § 1, ⁸/₁₂ 1773 § 2 ja ¹⁷/₄ 1774 § 1; Vaalipöytäkirja ³⁰/₁ 1774, LKA.

²⁾ Kons. pk. ³¹/₈ § 1 ja ⁸/₁₀ § 5, v. 1774; Rov. tark. pk. ¹⁰/₈ 1775, LKA.

Painavampia ovat kuitenkin ne todistukset, jotka viittaavat päinvastaiseen suuntaan. Stenfeldtin aikaiset kirkonkirjat ovat vaillinaisia ja epätarkkoja. Samasta henkilöstä esimerkiksi voidaan eri kirjoihin merkitä erilaisia vuosilukutietoja. Etenkin palvelusväestä ja loisista annetaan niukkoja, sekavia ilmoituksia. »Tällaisten henkilöiden liikkuvaisuudesta johtuu», näin kirkkoherra itse tunnustaa, »ettei kirkonkirjoihin voida saada mitään selvyyttä ja että papisto joutuu neuvottomaksi.»¹⁾ Yhdestä Stenfeldtin aikana tehdystä rippikirjasta puuttuvat synnyin- ja kuolinaikain ilmoitukset tykkänään. Pitäjänkokousten pöytäkirjat on kirjoitettu huolimattomalla käsialalla, tavallisesti ilman konseptia päättäen monista korjauksista, joita on täytynyt tehdä.

Hyvä olisi, jos ei Stenfeldtistä enää muuta pahaa tiedettäisi. Silloin olisi yleisarvostelu kiittävä. Mutta nyt täytyy meidän valmistautua kuulemaan seikkoja, jotka paljoa paremmin olisivat sopineet edelliselle vuosisadalle kuin hienostuneen kustavilaisen aikakauden papille, joka on vuosia elänyt valistuneen kuningashovin liepeillä.

Silmiinpistävin Stenfeldtin pahoista puolista on hänen pikavihaisuutensa. Ellei hänen vihjaustaan toteltu, joutui hän vimmoihinsa. Mistään välittämättä hän hyökkäsi niskottelijan kimppuun ja »bastioneerasi» hänet usein veriin tai mustelmille. Ellei ollut asetta, kirkkoherra säännöllisesti tarttui uhrinsa tukkaan, kaatoi hänet maahan ja siinä pehmitteli potkimalla. Tätä paitsi kirkkoherra oli törkeä- ja raakapuheinen, juopotteli uutтерasti, kiroili sitäkin uutтерammin. Eri tahoilta saatujen tietojen nojalla täytyy uskoa, ettei apulainen Henrik Alopaeus paljoa liioittele sanoessaan: »Aamurukouksen asemesta kirkkoherra alkaa

¹⁾ Loppuosa muutamasta pitäjänkokouksesta Stenfeldtin ajoilta. Aika tarkemmin tuntematon, LKA.

päivänsä noituen, jatkaa sitä ryypiskellen ja lopettaa sen vihdoin samoilla harjoituksilla.» Väitetäänpä Stenfeldtin tehneen itsensä syypääksi epäsiiveellisyyteenkin.¹⁾

Kävisi pitkälliseksi ruveta yksityiskohtaisesti kuvailemaan Stenfeldtin monia mielenpurkauksia. Jätettäköön ne toiseen tilaisuuteen. Jotain täytyy sentään tässäkin lisätä kuvan täydellisentämiseksi. Jo ennen Liperiin tuloaan hän oli joutunut rettelöihin, joista saapui tieto tuomiokapituliinkin. Kun Kangasniemen kappalainen toistaiseksi oli erotettu virastaan ja Stenfeldt määrätty sen väliaikaiseksi hoitajaksi, rupesi jälkimäinen juonittelemaan saadakseen palkkansa nousemaan puoleen kappalaisen tuloista. Stenfeldtin tässä asiassa konsistorille antama selitys sisältää joukon sopimattomia sanoja, jopa syrjäletkauksia konsistorillekin. Tästä sai hän vakavan varoituksen.²⁾

Hänen urotekojensa huippu varmaan tuli saavutetuksi vasta Liperissä, kun hän erästä miestä kertoman mukaan piteli niin armottomasti, että tämä joidenkuiden päivien kuluttua kuoli. Hätääntyneenä hän silloin turvautui maa-kirurgi Geisseen ja saikin tämän jollain tavalla taivutetuksi antamaan todistuksen, että mies muka oli kuollut luonnollisen kuoleman.³⁾

¹⁾ Rov. tark. pk. $\frac{1}{3}$ 1781, LKA.

²⁾ Konsist. pk. $\frac{2}{3}$ § 5, $\frac{27}{4}$ § 8 ja $\frac{1}{7}$ § 9, v. 1771. — Stenfeldtin mainittu selityskirjoitus loppuu hausalla pyynnöllä: »Lopuksi anon minä Korkeasti Kunnioitettavalta Konsistorilta syvässä nöyryydessä, ettei minua vast'edes sotkettaisi näin ikäviin oikeudenkäynteihin.» Kuitenkin hän selvästi itse oli aiheena rettelöön (Handl. 1771).

³⁾ *Lagus*, Bref från Henrik Gabriel Porthan till samtida s. 52. Kirje C. F. Mennanderille $\frac{3}{5}$ 1782 (Skrifter utgifna af Sv. Literatursällskapet i Finland XXXVIII). — Samassa kirjeessä kerrötaan, että Geisse antamansa väärän todistuksen vuoksi joutui omantunnonvaivoihin ja surmasi itsensä sekä 2 pientä lastansa. Omantunnonvaivoistaan ja aikeistaan oli Geisse muka kirjoittanut

Tämä tapaus ei tainnut tulla tunnetuksi Stenfeldtin virassa ollessa. Ainakaan en tiedä, että häntä siitä olisi vaadittu edesvastuuseen. Syy, joka syöksi hänet asemastaan, oli riita kappalaisen Henrik Alopaeuksen ja tämän pojan kanssa.

Edellinen oli Stenfeldtin Liperiin tullessa jo 62-vuotias. Ei voi kieltää, että hän, itsenäinen ja juro vanhus, toisinaan osoitti tottelemattomuutta nuorelle esimiehelleen. Lisäksi tuli pelko, että kirkkoherra hillittömyydessään voisi ryhtyä pahoinpitelyyn. Siksi tapahtui monta kertaa, että kappalainen kieltäytyi lähtemästä kinkereille yhdessä kirkkoherran kanssa. Nuorempi Alopaeus taas — niin ainakin Stenfeldt väitti — piti itseään yksistään isänsä apulaisena, eikä siis luullut olevansa kuuliaisuuden velassa kirkkoheralle.

Sydäntyneenä Stenfeldt päätti lannistaa itsepäiset Alopaeukset. Vanhempi heistä muka niskotteli vain suuressa ylpeydessään, kun oli vasta saanut nimipastorin arvon.¹⁾ Useilla käräjillä ja parissa tarkastustilaisuudessa Stenfeldt kävi heidän kimppuunsa. Täytyy myöntää, ettei hän yleensä ampunut vasamilla. Hänen syytöksensä olivat tavallisesti erittäin hyvin punottuja. Erinomainen kynäkäyttäjä hän myös oli, ja jos hän suullisessa esitystaidossa osoittautui yhtä eteväksi, niin ei voi kummastella, että asian tutkijoille kävi vaikeaksi päästä totuuden perille.

Vyyhti sotkeutui nimittäin pian, kun Alopaeukset puolestaan rupesivat paljastelemaan kirkkoherran rikkomuksia. Rovastintarkastuksessa maaliskuussa v. 1781 pantiin molemmiin puolin parhaat liikkeelle. Turhaan taivutteli rovasti sovintoon. Turhaan hän kuvaili, »kuinka vähän

eräälle tuttavalleen. Pitäjänkokouksessa Liperissä ⁸/₁₀ 1796 sensijaan otaksutaan, että syynä kamalaan tekoon olisi ollut niukka toimeentulo.

¹⁾ Rov. tark. pk. ¹/₃ 1781, LKA.

vaikutusta oli heidän esityksillään keskinäisestä ja veljellisestä rakkaudesta uskon ja kristillisyyden tuntomerkkeinä», kun he itse eivät elämässään toteuttaneet opetuksiaan. Katkeruus oli noussut jo niin suureen määrään, ettei sovintoa voinut syntyä.

Tulos tarkastuksesta oli, että Stenfeldt pyysi väliaikaisen eron virastaan. Hän ei muka hyvällä omallatunnolla saattanut papillisia askareita toimittaa, ennenkuin kaikki häntä vastaan tehdyt syytökset saataisiin tutkituiksi. Hän oli suostutellut apulaisensa Petter Posseniuksen (khra Posseniuksen poika) kuuliaiseksi kätyriksen ja luuli nyt saavansa hänet sijaisekseen. Kun näin ei käynyt, pyrki hän virkaansa takaisin, kuitenkin onnistumatta.¹⁾

Merkkillisen viatonta kieltä julkeaa Stenfeldt vielä näihin aikoihin käyttää, vaikka häntä vastaan oli ilmennyt kovin paljon raskauttavaa. Näytteeksi hänen tyylistään otamme tähän osan hänen konsistorille lähettämästään kirjeestä. Ellei tietäisi, mikä kirjoittaja on miehiään, voisi tuskin pälkähtää päähän epäillä hänen syyttömyyttään:

»Minulla on virka, joka kaukana syyttäjän usein epäinhimillisistä aikeista tarkoittaa ainoastaan syntisen sovittamista Jumalan kanssa. Tämä kallis, tämä pyhä virka, jossa Aaron niin usein saa kantaa kansan synnit, tämä virka on opettanut minua, niin etten ole karkäs tekemään ilmiantoja. Nyt täytyy minun kuitenkin valittavasti tehdä se. Sukulaisuus ja lempeys käskevät minua vaikeemaan. Totuus, virka ja nykyiset olosuhteeni vaativat minulta avosydämisyyttä.

Tämä tosin surettaa sieluani; mutta minulla ei ole enää valinnan varaa. Totuus voittakoon siis hellyyden; ja kun minä nyt ilmaisen sen, tapahtuu se totisesti kaikella sillä suoruudella, johon totuuden tukema ja vihamiesten alhaisten yritysten ärsyttämä viattomuus totuuden avomieliseksi paljastamiseksi voi katsoa olevansa velvoitettu.»

¹⁾ Konsist. pk. ³/₉ 1781 § 9 ja ¹²/₉ 1781 § 4.

Sitten seuraa 7 syytöstä nuorempaa Alopaeusta vastaan, joka tähän asti oli jäänyt vähemmälle kuin isänsä.¹⁾

Kihlakunnanoikeudessa oli Stenfeldtin ja Alopaeusten asiaa tutkittu vuosikausia. Vihdoin $10/3$ 1781 tehtiin lopullinen päätös. Kirkkoherra todettiin rikolliseksi, jopa siinä määrin, ettei häntä katsottu voitavan jättää vapaalle jalalle. Siihen asti kunnes hovioikeus antaisi päätöksensä, vietiin hänet talteen Kuopion linnaan. Hovioikeuden päätös, joka oli 13 päivältä marrask. 1782, julisti hänet lopullisesti virasta erotetuksi sekä langetti maksamaan sakkoja yhteensä 130 specieriksiä. Muutosta tuomioon ei tullut, vaikka sekä Stenfeldt itse että hänen vaimonsa kuninkaalta anoivat lievennystä.²⁾

Nyt alkoi salaperäisin vaihe Stenfeldtin elämässä. Heinäkuun lopulla tai aivan elokuun alussa v. 1783 hän — Henrik Gabriel Porthanin arvelun mukaan välttääkseen linnoitustyötä ja kirkkorangaistusta — pakeni Kuopion linnasta. Eräänä yönä saapui hän Liperiin vaimonsa ja lastensa luo, seuraavana yönä yhtä hiljaisesti ja salaperäisesti poistui. Huhu kertoi hänen kulkeneen rajan yli Venäjälle.³⁾

Jo ylioppilasaikanaan Stenfeldt oli mennyt naimisiin Jämsän kirkkoherran tyttären Maria Mallénin (s. 1744 tai 1746, muutt. pois Liperistä 1793, k. $24/6$ 1800) kanssa. Lapsista viisi pääsi täysi-ikäisiksi.⁴⁾

¹⁾ Stenfeldtin päiväamäton kirje konsistorille, prod. $28/4$ 1781, PTA, Handl. A 412.

²⁾ Vaasan hovioikeuden päätös $13/11$ 1782, PTA; Konsist. pk. $8/7$ 1783 § 1.

³⁾ *Lagus*, Bref från Henrik Gabriel Porthan till samtida s. 86. Kirje C. F. Mennanderille $10/10$ 1783 (Skifter utg. af Svenska Literatursällskapet i Finland XXXVIII); Niilo Aschanin kirje Liperin nimismiehelle $24/8$ 1783, Ilomantsin kr. voudin ark. »Nimismiesten kirjeitä 18:lta vuosisadalta.»

⁴⁾ *Akiander*, Herdaminne II s. 16. — Vanhin lapsista oli Kaarle,

Niin joutuivat liperiläiset uutta kirkkoherraa valitsemaan. Taas oli Elias Paldanius ehdolla ja sai vaalissa valtavan äänienemmistön.¹⁾ Taas tuli hän syrjäytetyksi. Mies, joka nyt löi hänet laudalta, oli *Henrik Montin* (1784—1801).

Tämä syntyi v. 1744 tai 1745 Piikkiössä, missä isä oli kappalaisena. V. 1762 hän tuli ylioppilaaksi, vihittiin papiksi v. 1767, pääsi maisteriksi v. 1775, palveli sen jälkeen Piikkiössä apulaispappina sekä vihdoin pataljoonansaarnaajana Turun läänin jalkaväkirykmentissä.²⁾ Kuten Melartopaeus ja Stenfeldt, niin Montinkin tuli Liperiin »Tukholman tietä». Italian matkallaan Kustaa-kuningas teetti hänelle valtakirjan Roomassa ²⁸/₁ 1784. Se kävi sentään kalliiksi Montinille — sanotaan sen maksaneen hänelle 2000 riikintalaria — mutta mukavaa se oli, kun ei mitään tutkintoja tai vaaleja tarvinnut suorittaa. Eikähän Montin ollut aivan köyhä. Pöytyän pitäjässä hän omisti yhden manttaalin rälsstitilan (Lilljuva frälsehemman), nähtävästi naimisen kautta saadun, jolle hän kaupitessaan määräsi hinnaksi tuhannen specieriksiä.³⁾

s. 1766 tai 1767, ensin kirjuri, sitten nimismies, v. 1789 mainitaan kersantiksi (Kirkon rippikirjat; Lrin talvikär. 1789).

¹⁾ Konsist. pk. ⁸/₇ 1783 § 11 ja ¹/₁₁ 1783 § 3.

²⁾ *Lagus*, Studentmatrikel II s. 146 ja 147; *Lagus*, Bref från Henrik Gabriel Porthan till samtida s. 86 ja 100; *Strandberg*, Herdaminne I s. 82; Konsist. pk. ¹⁹/₅ 1784 § 7.

Porthan kirjoittaa C. F. Mennanderille ¹⁰/₁₀ 1783: »... Montin, som sidst var Adjunctus Pastoris i Pikis, skall fått Libelitz Pastorat ...» Seuraavana vuonna ¹⁶/₄ samalle: »han (Montin) är Määnpää gubbens andre son, och var förut Adjunctus sacellani.» (Porthans Bref till samt. s. 86 ja 100). Määnpää l. Mäenpää on Piikkiön kapalaispuustellin nimi (*Neovius*, Suomen evankelis-lutherilaisen kirkon matrikkeli. Tilastollinen osasto s. 3).

³⁾ *Lagus*, Studentmatrikel II s. 146; *Lagus*, Bref från Henrik Gabriel Porthan till samtida s. 86 ja 100; Montinin ja rahastonhoitaja

Akiander antaa Montinista hyvin kauniin kuvan. »Montin oli jumalinen mies ja uuttera, väsymätön seurakunnan opettaja», sanoo hän.¹⁾ Tätä arvostelua näyttää kuitenkin pitävän käyttää hyvin varovaisesti. On otettava huomioon, ettei Montinilla yksistään hänen fyysillisiin ominaisuuksiinsa katsoen ollut parhaimpia edellytyksiä virkansa oivalliseen hoitamiseen. Hän oli vähäkuuloinen ja lihava haitaksi asti. Valitetaankin, että hän senvuoksi vastahakoisesti läksi sairaiden luo ja kinkerien pitoon. Kaikkein vähimmän hän itse kiersi pitäjällä saataviansa kantamassa.

Akiander Montin

Sen toimen hän jätti syrjäisille henkilöille, jotka eivät kyenneet suorittamaan niitä papillisia askareita, mitä rahvas saatavien kannon aikana oli tottunut suorittamaan. Sitä paitsi kirkkoherraa syytetään siitä, että hän toisinaan apulaisen Petter Posseniuksen poissaollessa oli jättänyt haudat siunaamatta ja ettei hän useinkaan pitäjällä viitsinyt kastaa lapsia. Avioliittokuulutuksen hän kerran kielsi parilta henkilöltä, vaikkei näillä ollut mitään laillista es-

Lorentz Mörtengrenin tilankauppakirja (heinäk. 1782), päivämää-
tön, allekirjoittamaton, LKA.

Liperin kirkkoherranpaikkaa kuuluu ostatelleen myös »Karjalan kuningas». Porthan kirjoittaa tästä Mennanderille ²⁸/₁₁ 1783: »Nu säges Montins dyrtköpte försäkran om Libelitz pastorat, begynna se tvifvelaktig ut; sedan Befalln. Wallenius, den bekante karelska kungen, som reste i Stockholm, bjuder tusende plåtar mera för bemålte pastorat, för endera af sine mågars räkning, så skal man begynt erinra sig, at Montin icke stått Pastoralexamen (E. m. t. s. 93).

¹⁾ *Akiander*, Herdaminne II s. 16; kts. myös *Akiander*, Historiska upplysningar etc. VII s. 61. — Kun Akiander jälkimäisessä teoksessaan vertaa Henrik Renqvistiä Montiniin sanoen, että Renqvist toiminnassaan koetti seurata Montinin jälkiä, niin on se varmasti väärä rinnastus. Renqvistillä oli parempia esikuvia.

tettä: teki siis virkavirheen.¹⁾ Kirkonkirjat hän piti huonossa kunnossa. Vuosien 1799 ja 1805 välille jäi täydellinen aukko. V. 1793 kirjoitettu rippikirja on ikävästi töherretty ja niin epätäydellinen, ettei siinä ole edes Montinia itseään.

Huonoon käsitykseen on Porthankin päässyt Montinista. »Ei tiedetä sanoa», hän kirjoittaa, »että hän (Montin) olisi irstas niinkuin Stenfeldt, mutta kovin kelvoton hän on.»²⁾

Tapaa silti päinvastaisiakin ilmoituksia. Rovastintarkastuksessa v. 1798 vakuutetaan, että Montin olisi ollut huolekas toimissaan. Oli miten oli, miellyttävältä henkilöltä hän ei tunnu. Jo se tapa, millä hän sai viran, herättää kylmyyttä. Kiintyminen maailman mammonaan ei myöskään kaunista häntä, yhtä vähän kuin joutavanpäiväiset oikeuskiistat. Saataviansa oikeuden kautta perimään oli hän ututterampi kuin kukaan edeltäjistään. Talvikäräjillä v. 1792 hän karhuu noin sataa henkilöä, niiden joukossa »Karjalan kuningastakin», joka koko Montinin virka-aikana ei ollut maksanut eräästä Viinirannalla olevasta torpastaan.³⁾ Parisen esimerkkiä Montinin »jutuista»! Kaavin kappalaiselta Martti Kiljanderilta, joka oli ollut kirkkoherranviran väliaikaisena hoitajana, hän koetti vähentää palkkaa omaksi hyödykseen. Ja toinen palkka-asia! Liperin talvikäräjillä v. 1787 ja 1788 hän vaati, että sellaisten kreikanuskoisten, jotka olivat tulleet entisten luterilaisten tilain

1) Piisp. tark. pk. 10/2 1797; Kons. pk 25/7 1798 § 9.

2) *Lagus*, Bref från Henrik Gabriel Porthan till samtida s. 86.

3) Rov. tark. pk. 11/9 1798, LKA; Lrin talvik. 1788 ja 1792, SVA.
— Syyskäräjillä v. 1786 Montin valitteli, että rahvas kalasteli puustellin yksityisillä vesillä, talvella suuntasi kirkkotienensä Matosärkan uudispellon poikki, aiheutti vahinkoa Taavetinsaaren niitylle keväällä kuljeksimalla ympäri sen rantoja ja kuivaamalla siellä kalanpyydyksiään, sitoi hevosensa pappilan aitaan, joka siitä vahingoittui j. n. e.

haltijoiksi, olisi maksettava palkkaa luterilaiselle papistolle.¹⁾ Ensi sijassa hän kai tässä ajatteli itseään.

Naimisissa Montin lieene ollut kahdesti. Ensi kerralla näyttää hän ottaneen vanhan kappalaisenlesken Pöytyältä ja saaneen tämän kuoltua perinnöksi ison maatilan, josta jo äsken mainittiin. Toisiin naimisiin hän meni Liperissä ollessaan Maria Katarina Grönbergin (s. 1773) kanssa. Liitosta syntyi yksi poika.²⁾

Montin kuoli 20 p. tammik. v. 1801 rovastina, minkä arvon oli saanut v. 1796.

Sitten oli pitkä aika, ennenkuin seuraava kirkkoherra astui virkaan. Kaavilaiset, jotka puuhailivat eroamista Liperistä, anoiivat konsistorilta, ettei valittaisi uutta kirkkoherraa, ennenkuin kuningas antaisi päätöksen eroasiassa. Vasta kun se tapahtui (v. 1803), julistettiin virka haettavaksi. Nytkään eivät liperiläiset saaneet sitä pappia, jonka olisivat tahtoneet. Neljännen kerran peräkkäin kuningas sotkeutui asiaan ja antoi $14\frac{1}{2}$ 1805 valtakirjan

¹⁾ Kons. pk. $11\frac{1}{6}$ § 5 ja $10\frac{1}{9}$ § 1 v. 1788; Kuopion maakanslian päätös saatava-asiassa $10\frac{1}{2}$ 1797 (Handl. 1799, I osa).

Tämän saatavaseikan kuningas lopullisesti ratkaisi niin, että kysymyksessä olevain kreikanuskoisten oli maksettava luterilaiselle papistolle palkkaa. Liperissä nämä silloin kieltäytyivät maksamasta omalle papilleen, etteivät joutuisi kantamaan kaksinkertaista maksurasitusta. Tästä johtui sellainen ikävyys, ettei kreikkalainen pappi ottanut heitä ehtoolliselle, ei ristinyt heidän lapsiaan eikä kirkotellut heidän vaimojaan, vielä vähemmän läksi sairaskäynneille heidän luokseen (kreikk. talonp. valitus konsistorille. Handl. 1805, I osa). Konsistori päätti (pöytäk. $13\frac{1}{3}$ 1805 § 11), että kreikkalaisen papin oli suoritettava tehtävänsä, mutta hänellä oli myös valta laillista tietä, oikeuden kautta, periä saatavansa näiltä talonpojilta, elleivät muuten maksaneet. Siis kaksinkertainen maksurasitus.

²⁾ *Akiander*, Herdaminne II s. 16; *Lagus*, Bref från Henrik Gabriel Porthan till samtida s. 100. Kirje Mennanderille $16\frac{1}{4}$ 1784: »et frälsehemman som han (Montin) fick efter Capell. Salinii änka i Pöytis, och som han etc.»

Henrik Winterille (1805—1808), joka kyllä oli ollut vaalissa, mutta jäänyt vähimmälle ääniosalle.¹⁾

Henrik Winter syntyi ¹⁹/₁ 1752 Kiteellä, missä isä oli kappalaisena, luki yksityisopettajan johdolla 4 vuotta, kävi Porvoon kymnaasia 6 vuotta, tuli ylioppilaaksi Turussa keväällä 1771, jatkoi opintojaan Turussa vuoteen 1775, jolloin vihittiin papiksi ja määrättiin ¹⁴/₃ apulaiseksi Loviisan kaupunki- ja maaseurakuntaan. Siinä virassa hän oli vuoteen 1778, jolloin ⁸/₈ sai määräyksen Loviisan triviaalikoulun konrehtorin virkaan, missä palveli 2 vuotta. Sitten hän oli jonkun aikaa armovuoden saarnaajana Kiteen kappalaisella, kunnes ¹⁹/₄ 1787 pääsi kolleegaksi Loviisan kouluun ja siitä ³/₉ 1787 alemman kolleegan (kollega inferior) virkaan Kuopiossa.²⁾

Henr. Winter

Winter oli pitäjässämme vain vähän aikaa, eikä ennättänyt paljoa toimittaa. Ennestään jo tiedämme, kuinka hän pitäjäläisten niskoittelussa yksinään suoritti koulumestarin vaalin v. 1806.

Tunnetuksi on hän tullut sen kovan kohtalon vuoksi, minkä uhriksi hän sotavuonna 1808 joutui. Venäläiset, jotka olivat harmistuneet rahvaan tekemästä sitkeästä vastustuksesta, kysyivät kirkkoherralta syytä siihen. Kun tämä ei tyydyttävästi voinut selittää, luulivat venäläiset hänen olevan yhteydessä »kapinoitsijain» kanssa, niinkuin he nimittivät kotejansa urhokkaasti puolustavia asukkaita. Vanha kirkkoherra pantiin köysiin kahden kasakkahevosen väliin ja laahattiin kohti Venäjän aluetta. Viipuriin asti onneton vanhus pääsi, siellä hän arvattavasti julman koh-

1) Konsist. pk. ²⁹/₄ 1804 § 7 ja ¹⁰/₄ 1805 § 10.

2) Henr. Winterin omakätinen ansioluettelo, PTA. Alop. papp r. Biogr. A. 1064.

telun murtamana sairastui, vietiin kenttäsairaalaan, missä kuoli 25 p. syysk. v. 1808.¹⁾

Winteriltä jäi Liperiin leski Anna Pasanen (s. ²¹/₅ 1775, k. ³⁰/₃ 1810) sekä pienoinen tytär.

Vaikka Winterin kuolemasta jo on toista sataa vuotta, on hänestä pitäjässä vielä suullisia muisteloja. Erään nykyisin elävän liperiläisen isä oli kertonut pikku poikana nähneensä hänet. Hampaaton ukko muka ollut. Saarnatessaan kirkossa usein toistanut: »tschuuri Jumala, tsschuuri Jumala!»

Onpa suullinen tarina kirkkoherran vangitsemisestakin. Venäläiset olivat tulleet ja kysyneet, että: »Tietääkö rovasti, sotiiko Suomen kansa omasta tahdostaan vai keisarin käskystä?» Pappi oli vanhuuttaan hätäinen, sanoa tokasi: »Ka omasta tahdostaan!» Mutta lukkari oli sukkela lampi ja hyppäsi kirjat pappilasta kirkkoon. Niistä nähtiin, että oli keisarin käsky lähteä mies talosta taisteluun. Kansalle ei silloin tullutkaan mitään, mutta pappi otettiin kiinni ja talutettiin hevosten välissä pois pitäjästä. Pälkjärvellä pää retkahti...

Siirrymme sitten *kappalaisiin*.

Aikakauden ensimmäiseksi tuli *Martti Lång* (1725—1749). Hän oli Joroisten kirkkoherran poika, oman kertomuksensa mukaan »syntynyt Jumalan armon kautta 26 p. marraskuuta» — vuoden hän unohtaa sanomatta. Ylioppilaaksi hän pääsi v. 1703, oleskeli Turussa opintopuhissa vielä seuraavanakin vuonna, vihittiin papiksi ²⁸/₁ 1709, sai ²⁸/₉ 1711 valtakirjan kruunun hospitaalin saarnaajavirkaan Viipurissa. Siinä virassa hän palkkaa nauttien palveli v:n 1714 alkuun, palkatta saman vuoden loppuun. Vihollisen tähden rupesi olo silloin tuntumaan tukalalta. »Kun

¹⁾ *Kivinen*, *Anteckningar* etc. s. 54 ja 55; Kons. pk. ²⁶/₁₁ 1808 § 5 ja ¹⁸/₂ 1809 § 7.

minä ja kruunun hospitaalın köyhät — näin kertoo Lång itse — näimme, ettemme millään tavalla enää voineet olla yhdessä, täytyi meidän erota.» Martti ei tahtonut vanna Venäjän tsaarille uskollisuutta, siksi hän pakeni. Vuoteen 1723 asti hän sai olla viratta, palkatta, suuressa kurjuudessa. Mielessään hautoi hän ajatusta, miten Venäjän alamaaisena kenties olisi päässyt papiksi johonkin itä-Suomen seurakuntaan, saanut riittävän palkan ja voinut olla huoleti toimeentulostaan.¹⁾

Tuli sitten rauha. Auttaakseen miesparkaa jaloilleen konsistori määräsi hänet Mikkeliin armovuoden saarnaajaksi kirkkoherran leskelle Anna Brotheralle. Mutta Lång ei alunpitäen ollut tähän paikkaan tyytyväinen. Pian hän rupesi valittelevaan konsistorille »tuiki kurjaa, köyhää tilaansa.» Hän kertoi, miten hän oli joutunut suuriin velkoihin niin ettei enää tiennyt, mihin ryhtyä saadakseen vaatetta ja ruokaa itselleen ja omaisilleen. »Entiset vaatteet, mitä on ollut, ovat lopen kuluneet, niin että minä puolestani omaisineni olen aivan vaatteitta; eikä pappismiehen, jolla on vaimo, lapsia, renki, piika, ole mahdollista

¹⁾ *Akiander*, *Herdaminne* etc. II s. 18; Lång konsistorille 1741 (prod. ¹⁸/₃ 41), PTA. Handl. 1741. — Viipurista pakoon lähtiessään Lång mukanaan pelasti hospitaalille kuuluvan hopeakannun ja kalinkin. Rauhaan asti sai hän ne säilytetyiksi, mutta sitten täytyi hänen suureen köyhyyteen jouduttuaan pantata ne omiksi tarpeikseen. Niitä takaisin lunastamaan hän ei kuitenkaan kohtakaan kyennyt. V. 1739 maaherra v. Ditmar velvoitti hänet vuosittain palkastaan lyhentämään 3 tynnyriä tähän tarkoitukseen (Kons. pk. ¹⁷/₈ 1737 § 12 ja ²⁶/₉ 1739).

armovuoden saarnaajan virassa elättää ja pukea itseään ja omiaan.» Ettei tämä ollut syytöntä vaikerrusta, siitä saamme todistuksia muualta. Rovasti von der Heide nimittäin kertoo: »Siihen määrään on alastomuus sen miesraukan tykönä vallan ottanut, ettei hän enää jaksaa olla papin kaltainen ja pitää mustaa takkia, vaan kaikkea, mitä voipi itselleen hankkia, ja se saattaa olla sangen halpaa.»¹⁾

Eipä niinollen ihme, että Lång ilolla siirtyi pois Mikkelistä, kun hänelle tarjottiin edullisempaa paikkaa Juvan kirkkoherran apulaisena. Siinäkään hän ei sentään ollut kuin vuosikauden, kun konsistori lähetti hänelle käskyn mennä viipymättä Liperiin armovuoden saarnaajaksi kirkkoherra Dannenbergin leskelle (kts. s. 35). Tästä virasta suoriuduttuaan piti hänen tarjoutua seurakuntaan kappalaiseksi.²⁾ Niin hän tekikin. Käräjätilaisuudessa hän kysyi rahvaalta, tokko huolisivat hänet kappalaisekseen, ja kun kellään ei ollut häntä vastaan muistuttamista, oli asia selvä.³⁾

Toistakymmentä vuotta kului. Kesällä 1739 »armorikas Jumala pani Långin päälle vaikeita sairauksia.» Kun hän itsekin sitä paitsi tiesi, että vanhuus ja näön huononeminen haittasivat hänen virantoimitustaan, suostui hän pyytämään itselleen apulaista. Ehdokkaana hänellä oli muuan

¹⁾ Lång konsistorille $10/3$ 1724 ja $3/1$ 1724 (Handl. 1724); von der Heide konsistorille $16/3$ 1725 (Handl. 1725). — Akiander mainitsee Mikkelissä vain Sigfrid Brotheruksen ja hänellä vaimon nimeltä Katariina. B. olisi kuollut v. 1697. Onkohan tämä oikein? (II, 289).

²⁾ Lång Anna Brottheralle $21/6$ 1724, Kr. von d. Heidelle $23/6$ 1724, PTA. Handl. 1724; Kons. pk. $11/8$ 1725 § 4.

Lång kirjoittaa Brottheralle muutostaan Juvalle (ortografia tavallista vanhanaikaisempaa): »Gudi Looft, Ingen Illgiärningsman är jag, så att Ingen kan Binda mig fast i Band och Boijor, uti denna (Mikkeli) sochn, men ded (!) fljiter aff Naturen, att hwar och en, få see sitt Bästa.»

³⁾ Lrin kär. $18/10$ 1725, SVA.

ylioppilas, vaatimaton, siivo käyttökseltään ja jumalinen. Syystä tai toisesta konsistori ei tätä ottanut huomioon, vaan lähetti Liperiin Henrik Alopaeuksen, joka saapui Marian ilmestyspäivänä v. 1740.¹⁾

Nyt Lång piti itseään petettynä. Hän oli halunnut vaatimatonta poikamiestä, mutta lähetettiin suuriperheinen, isokarjainen Alopaeus. Pian alkaa konsistoriin saapua toinen toisensa perään pitkiä »ulosvuodatuksia» Långin kynästä. Melkoisen annoksen kärsivällisyyttä vaatii, ennenkuin ne kaikki on lukenut. Surkea sävy niissä on jokaisessa, uhmaa myös monesti ja itsepäisyyttä. Samojen lauseparsien ja vertausten tiheä käyttäminen tuntuu typerältä.

Antakaamme puheliaalle kappalaiselle pieni sanavuoro: ²⁾

»Kun Alopaeus tuli Marian ilmestyspäivänä 1740, asettautui hän heti kappalaispuustellille, pani 3 hevostaan talliin, meidän kahden hevosemme täytyi seista paljaan taivaan alla koko kevät kesään asti; tuomitsi minut erotettavaksi papin virasta kutsuen minua inkapaabeliksi, rahjukseksi, kelvottomaksi suorittamaan papin tointa.»

»Minulla oli 15 lehmää, niistä täytyi minun myydä muutamia hankkiakseni rahoja herrainpäivärahoiksi ja mitä kalleimpaan suolaan, ja toisia tapattaa, ainoastaan pitää 3 lehmää jälellä. Ja 12 lammasta minulla oli, yhden niistä tappoi hänen koiransa; villan, nahkan ja lihan vahinkoa hän ei ole maksanut; muut täytyi meidän teurastuttaa ja pitää vain 3 kapp. Kolme lehmää ja kolme lammasta kai kuolevat nälkään, koska hän on omistanut itselleen heinämaan.» Alopaeus kerää pitäjältä saatavia, Lång ei saa mitään. A:n väki kehrää ja kutoo pitäjältä saaduista aineksista, mutta Långin lapset istuvat kädet ristissä jouten, ei ole kehräämistä eikä kutomista.

»Voipi korkea-arvoisin Herra Isä ja Kork. Kunn. Konsist. kyllä huomata, että hän on tullut seurakuntaan ei minun apulaisekseni, vaan pikemmin minun nylkijäkseni, tuomarikseni, viskaalikseni,

¹⁾ Lång konsistorille 1741 (prod. $\frac{18}{3}$ 41), PTA. Handl. 1741; samoin $\frac{4}{1}$ 1740 (Handl. 1740).

²⁾ Lång konsistorille 1741 (prod. $\frac{18}{3}$ 41), PTA. Handl. 1741.

kettämään, sortamaan, hävittämään, kaikilla viekkeilla keinoilla laittautumaan kappalaiseksi minun paikalleni ja tunkemaan minut syrjään.»

Siinä vähäinen osa yhdestä Långin kirjeestä.

Vuoden alettua mennä umpeen Alopaeuksen tulosta, kirjoitti Lång hänelle erokirjan. Ei yhtään päivää yli vuoden hän sallisi Alopaeuksen olla apulaisenaan.¹⁾ Kun Lång teki näin kovan tenän, päätti konsistori pahempien selkausten välttämiseksi toimittaa Alopaeuksen muuanne. Mutta mihin? Kontiolahden vastaperustettu kappeli ehkä haluaisi oman papin? Kun Lång sai tästä aiheesta tiedon, tuumi hän: menköön, minä kannan joka tapauksessa kaikki kappalaisen saatavat. Hän kierteli Kontiolahtella ja pelotteli asukkaita kaksinkertaisilla saatavamaksuilla. Kontiolahtelaiset säikähtivät, aikoivat luopua papinhommas- taan. Mutta kun heille sitten vakuutettiin, etteivät he jou- tuisi maksamaan entistä enemmän, suostuivat he ilolla ot- tamaan Alopaeuksen. Pitäjänkokous tästä asiasta pidettiin Kontiolahtella maaliskuussa (v. 1741).²⁾

Lång valitteli. Hän kirjoitti kontrahtirovasti Kyande- rille Tohmajärvelle ja kysyi, miltä rovastista ja korkean-

¹⁾ Kirje kuuluu: Emedan Her Alopaeus, alt stadigt försmäder, utskåmer, migh, nyligen i sin skrifwelse, kallar, mig af sig komen Bräakliger Long; monga gongor förbudet, mig, alla Prästa sysslors förrettande, omöjeligen kan uppehållas 2:ne gifta Prästemän, med monga Personer och Boskap, med fattiga Sacellanens Inkomster, Jag har intet bortsalt Sacellans tiensten, och hemanet, men en grym, hård, samweteslöös, med all. öwörwäld oret tilägnat sig, hwad Her Alopaeus menar sig ha at få af allmogen, så må han taga ut nogå Richtigt altsamans, i höst och winter, ifrån d. 25 Martii 1741 skal han wara min medhielpare Ingen dag mehra, men här med afsäijer Iag helt och hollit, och det i kraft med mitt Namns underskrifwande Bekräftar: d. 19 octobris 1740. Martinus Långh.

²⁾ Lång rov. Kyanderille ¹⁸/₃ 1741; Pit. kok. Kontiolahtella ²³/₃ 1741, PTA. Handl. 1741.

ylhäisestä ruustinnasta tuntuisi, jos Kiihtelysvaaran kappeliin tahtoisi joku syrjäinen tunkeutua.

Ei mikään auttanut. Långin oli tyydyttävä. Valituksillaan hän vain hankki itselleen vihamiehiä, kun ei älynnyt kirjoittaa niitä sileämpään muotoon.

Yhä enemmän hänessä varmistui käsitys, että hän oli oikeassa, muut väärässä, että hän kärsi viattomasti. Usein hän ajatteli, miten papin kuoltua armovuoden saarnaaja pääsi osalliseksi viran etuuksiin; siinä ei ollut mitään väärää; mutta tämä Alopaeus, tämä kun tuli häntä elävää miestä syömään!

Vihdoin Lång vihan puuskassa lähetti konsistorille seuraavan julistuksen: »Korkeasti kunnioitettava Konsistori kirjoittakoon minulle niin vastahakoisia kirjoituksia kuin tahtoo, minä en ole enää velvollinen tottelemaan, koska minä tiedän, että se sotii asetuksia vastaan, eikä minun ole mahdollista enää olla vailla tulojani.»¹⁾

Jonkun verran niskotteleva kappalainen lannistui, kun hän syyskuussa 1746 melkein kokonaan kadotti näkönsä, joka jo kauan oli ollut heikko. Koska hänessä senjälkeen ei ollut minkään tekijää, erotettiin hänet virasta aivan vuoden 1747 lopulla tai seuraavan vuoden alussa ja Alopaeusta käskettiin tulemaan Kontiolahdelta takaisin. Tämä vitkasteli kuitenkin pitkän aikaa. Mitään jälleennäkemisen halua ei tunnettu kumminkaan puolin. Lång ei sanonut huolivansa Alopaeusta emäkirkolle, Alopaeus puolestaan tuumi paljoa paremmin viihtyvänsä Kontiolahdella kuin Långin kanssa samassa pappilassa. Vihdoin kuitenkin, kun liperiläiset häntä hartaasti halusivat, Alopaeus taipui ja tuli $\frac{1}{5}$ 1749. Pitkään keskustelujen ja sovittelujen jälkeen saatiin aikaan kontrahti, jonka mukaan Alopaeus

¹⁾ 18/8 1746 (?), PTA. Handl. 1746.

suoritti Långille tämän kuolemaan asti (v. 1759) vuotuisen eläkkeen.¹⁾

Lång oli vainoajan kasvatti. Parhaan nuoruutensa hän oli elänyt sodan rauhattomina vuosina. Ne olivat varmaan jättäneet jälkensä hänen luonteeseensa. Niistäkö lienee ollut peräisin tuo verraton juonitteluhalu ja tava-ton itsepäisyys? Niistäkö lienee johtunut hänen karkeapuheisuutensa, jonka jo tunnemme? Olipa kuinka tahansa, nämä ominaisuudet eivät tuota hänelle kunniaa, yhtä vähän kuin perättömien juorujen levittäminen, mihin hän myös teki itsensä syypääksi. Miellyttävää ei niinkään ole hänen saatava-ahneutensa — se ei kuitenkaan vedä vertoja Montinille — kaikkein vähimmin hänen juopottelunsa, josta häntä kerran sakotettiin 7 talaria 16 äyriä kuparia.²⁾ Mutta, kuitenkin kaikitenkin, vaikka hänessä tällaisia vikoja on, tunnemme osanottoa hänen kohtaloonsa. Pahoin tehtiin häntä kohtaan, kun lähetettiin Alopaeus apulaiseksi. Eikä hän sano kitsailevansa niin paljoa itsensä kuin perheensä vuoksi, ettei sen tarvitsisi hänen kuoltuaan kerjuusauvaan tarttua ja armopalaa lähteä anomaan.

Långin perhesuhteista on muuten vähän tietoja. Naimisissa hän oli jo ennen Mikkeliin tuloaan. Lapsia oli ainakin kaksi tytärtä.³⁾

Långin apulainen ja seuraaja *Henrik Alopaeus* (1749—1787), Pohjois-Karjalan Alopaeusten kantaisä, oli kirkkoherran poika Porvoosta, syntynyt $17/3$ 1712. Käytyään kotikaupunkinsa kymnaasissa ja päästyään v. 1730 Turussa

¹⁾ Konsist. pk. $11/3$ 1741 § 6, $14/3$ § 15 ja $16/12$ § 6 v. 1747, $16/4$ § 1 ja $27/8$ § 4 v. 1748 sekä $7/1$ 1749 § 4.

²⁾ Rov. tark. pk. $24/3$ 1745; Pit. kok. pk. $10/2$ 1740, LKA.

³⁾ Långin tyttäret olivat nimeltä Eeva Briitta (s. 1730, meni 18-vuotiaana naimisiin lukkari Petter Fabritiuksen kanssa, k. $8/1$ 1810) ja Greetta Elisabet. Viimeksimainittuko lienee ollut se sokea tytär, joka Långilla mainitaan olleen ja jonka kappalainen Alopaeus otti hoitaakseen? (Konsist. pk. $30/5$ 1768 § 2).

yliöppilaaksi hänet vihittiin papiksi. Ensin hän oli kirkkoherran apulaisena Virolahdella, sitten Säkkijärven kappalaisen apulaisena, armovuoden saarnaajana Vehkalahdella ja nimitettiin vihdoinkin, kuten jo sanottiin, v. 1740 Långille avuksi. Kontiolahdelle siirryttyään hän hankki oman pienen maatilan, ja sekin pidätti häntä sitten sillä puolen.¹⁾ Toukokuusta lähtien v. 1749 hän toimi emäseurakunnan ja kappelin yhteisenä kappalaisena.

Henrich Alopæus

Alkuaikoinaan Alopæus oli seurakuntalaisten — sekä emäkirkkolaisten että kappelilaisten — suuressa suosiossa. Hän oli, vakuutettiin, »uuttera ja vaikuttava sanansaarnaaja sekä oli näyttänyt elämässään kuuliijoille ylösrakentavaista esimerkkiä». Sentähden hänestä pidettiin. Eikä pitäjäläisten mieltymys pitkään aikaan kylmennyt. Kun Petter Possenius v. 1764 kuoli, halusivat he Alopæusta kirkkoherraksi, kehenkään muuhun eivät sanoneet suostuvansa. Tuomiokapitulin taholta ei olisikaan vastustusta syntynyt, jos 'Alopæus pidetyssä tutkinnossa vain olisi' kyennyt täydellisemmin vastaamaan teologisiin ja muihin opillisiin kysymyksiin. Koska hän kuitenkin niissä osoittautui liian vähätietoiseksi, nousi tie pystyyn. Tuomiokapituli ei sanonut uskaltavansa jättää suuren seurakunnan johtoa hänelle ja koetti siihen sijaan hyvitellä häntä nimipastorin arvonimellä (v. 1768).²⁾ Asia ei parannut, vaikka kuninkaallekin valitettiin.

Näistä lähtien alkoi sitten pitäjäläisten kiintymys Alo-

¹⁾ *Bergholm*, Sukukirja I s. 59; *Neovius*, Ur Finlands historia etc. s. 506; *Saarenseppä*, Pohjois-Karjalan vierasnimiset suvut s. 9; Konsist. pk. ²⁶/₉ 1739 ja ²⁹/₇ 1747 § 6.

²⁾ Lrin kär. ²⁹/₂ 1748, SVA; Konsist. pk. ²⁰/₂ 1768 § 15 ja ²⁴/₂ 1768 § 2.

paeukseen vähitellen laimentua. Stenfeldtin aikana suhde muuttui penseäksi. Lieneekö sen vaikuttanut se seikka, että Stenfeldt paljasti Alopaeuksen heikkoudet, vai olisiko Alopaeus entisestään huonontunut?

Sama hovioikeuden päätös, joka kirkkoherra Stenfeldtin tuomitsi, erotti Alopaeuksenkin puoleksi vuodeksi, koska hän oli esimiehelleen kirkkoherralle osoittanut tottelemattomuutta sekä käyttäytynyt toimitissaan sopimattomasti. Sijaiskappalaiseksi määrättiin Alopaeuksen poika Henrik. ¹⁾

Muuan sana perheoloista! Virolahdella apulaisena ollessaan Alopaeus oli tutustunut kirkkoherra Fornaeuksen sisäneitsyyeen Gertrud Byströmiin (s. 1713, k. ²⁸/₃ 1786 kirkonkirj. muk.), joka oli vänrikin tytär Hämeestä. Kun neitonen miellytti, vei Henrik hänet v. 1738 vihille. Heidän lapsistaan kolme pääsi täyteen ikään: Arvid (Liperin koulumestari), Aadam (s. 1744, yliopp. 1765, maanvilj., Joensuu, kruununpolttimon hoitaja, valtiopäivämies, k. ⁷/₇ 1815) ja Henrik (isänsä apulainen y. m.) ²⁾

30 p. elok. v. 1787 Alopaeus muutti manan majoille.

Hänen seuraajansa *Petter Possenius* (1789—1805), sammannimisen kirkkoherran poika, syntyi Liperissä ²⁹/₁₁ 1740, tuli ylioppilaaksi v. 1762 ja vihittiin papiksi v. 1770. Aluksi Petter hyvin levottomasti siirtelehti paikasta toiseen. Milloin hän oli kotipitäjässään, milloin Tohmajärvellä, Rantasalmella, Kiteellä. Viimeksimainitusta paikasta hän vihdoin haki synnyinpitäjänsä kappalaiseksi. ³⁾

Vaalitilaisuudessa kirkkoherra Montin puhui pitäjäläisille, miten Petter Posseniuksen isä ja isoisä olivat olleet pappeina seurakunnassa. Myötätunto heräsi, valitsijat näkivät toisiaan kylestä. Tulos oli Posseniukselle edullinen.

¹⁾ Vaasan hovioikeuden päätös ¹³/₁₁ 1782, PTA.

²⁾ *Bergholm*, Sukukirja I s. 59.

³⁾ *Akiander*, Herdaminne II s. 19; Konsist. pk. ²⁵/₄ 1770 § 7, ¹⁶/₁₀ 1771 § 6, ²⁸/₃ 1772 § 8, ¹⁸/₁₀ 1775 § 2, ⁵/₃ 1788 § 4.

Muutamat tyytymättömät koettivat kyllä kumota sen ja saattoivat valituksensa kuninkaalle asti, mutta turhaan. Päätöksensä kautta ¹⁰/₁₁ 1789. kuningas määräsi Petter Posseniuksen kappalaiseksi. ¹⁾

Siihen hän lopullisesti talttui ja kehutaan hänen ahkerasti ja säännöllisesti hoitaneen virkaansa. V. 1796 hän sai nimipastorin arvon, oli v. t. kirkkoherrana v. 1801—05 ja kuoli ²⁹/₉ 1805. ²⁾

Petrus Possenius

Naimisissa Petter oli Katariina Margareetta Kyanderin (s. 1759, k. ⁵/₄ 1824) kanssa. Heidän lastensa mukana hävisi Liperistä varsinainen Possenius-nimellinen suku. Mutta siitä versoi vielä muuan rönsyhaara. Petter Posseniuksella, jonka siveellinen ryhti ei näy olleen moitteeton, oli äpärälapsi, minkä hän oli hankkinut eräälle piialle, Anna Härkäselle. Lapsi, joka oli syntynyt ¹⁰/₆ 1783, kastettiin isän mukaan Petteriksi. Kun Petter vaurastui, rupesi hän käyttämään Posseniusta nimenään. Se oli kuitenkin suomalaisen korvaan liiaksi muukalaiselta kajahtava, jonka vuoksi se vähitellen väännettiin Pusaksi. Hänen jälkeläisiään ovat nykyiset liperiläiset Pusat. ³⁾

¹⁾ Konsist. pk. ¹⁰/₇ 1788 § 1, ²⁰/₂ 1790 § 1.

²⁾ Konsist. pk. ²/₄ 1796 § 6; Piisp. tark. pk. ¹⁰/₂ 1797, LKA.

³⁾ Tämä kolmas Petter Possenius eli ikänsä kaiken köyhissä oloissa, muutteli kotipitäjässään paikasta toiseen ollen milloin loisena, milloin torpparina. Rippikirjassa v. 1813—23 on hänestä lyhyt muistiinpano: »juo ja kiroilee, hirveitä kirouksia yli koko kylänväen.»

Pusa-nimi esiintyy pitäjässämme jo ennen tätä Petter Posseniusta. V. 1728 muutti Liperiin Anna Maria Posa. Mikkelin pappilassa ¹⁸/₉. päivätyn muuttokirjansa mukaan hän oli entisen nimismiehen Niels Posan »hyvinsiveä neitsyt tytär».

. Aikakauden viimeinen kappalainen oli *Stefan Björnholm*. (1806—1813). Hän syntyi $\frac{6}{10}$ 1782 jossain Pohjanmaalla. Perimätiedon mukaan olisi hänen isänsä ollut joku maanviljelijä Karhu, äitinsä nimeltään Saarela. Näistä kahdesta nimestä olisi muka tekaistu pojalle ruotsalainen nimi Björnholm, silloinkuin hänet ($\frac{2}{5}$ 1772) kirjoitettiin Kokkolan koulun oppilasluetteloihin. Ylioppilaaksi hän pääsi $\frac{6}{10}$ 1779, papiksi vihittiin $\frac{6}{7}$ 1782, määrättiin $\frac{1}{11}$ samana vuonna Padasjoen kappalaisen nimipastori Joh. Molinin apulaiseksi, $\frac{2}{2}$ 1784 Karttulan kappalaisen armovuoden saarnaajaksi, seuraavana vuonna Askolan kappalaisen apulaiseksi, v. 1806 virkaatekeväksi saarnaajaksi siellä. Liperiin hän pääsi vaalin kautta, saaden valtakirjan $\frac{15}{10}$ 1806. Kauan

Steph: Bjoernholm.

ei hänen kuitenkaan sallittu tässäkään virassa olla, sillä ju $\frac{15}{7}$ 1813 hänet tuoni korjasi. Leski Eeva Sofia Invenius (s. $\frac{6}{6}$ 1776) muutti Pohjanmaalle (kuoli Enossa $\frac{11}{3}$ 1840). ¹⁾

Sitten lienee lueteltava *apulaispapi*t, ensin kirkkoherrain apulaiset.

Andreas Posseniuksen aikaan toimi tässä virassa hänen poikansa *Petter Possenius* $\frac{4}{4}$ 1739— $\frac{5}{2}$ 1740.

Tällä taas ei koko kirkkoherruusaikanaan ollut apulaista. Vasta hänen seuraajansa Melartopaeus huomasi, että seurakunta oli liian laaja kahden miehen hoidettavaksi. Senvuoksi hän palkkasi ylioppilas *Petter Posseniuksen*, äsken mainitun Petter Posseniuksen pojan, apulaisekseen (vrt. siv. 138). Tuomiokapituli, joka huomasi, mitkä vaikeudet Li-

¹⁾ Björnholmin omakätinen ansioluettelo, PTA. Alop. pappr. Biogr. A. 1064; *Colliander*, Suomen kirkon papisto, palsta 429. — Akiander ja Colliander mainitsevat B:n syntyneen 8 p:nä. Hän itse sanoo 6:ntena.

perin papistolla oli kulkiessaan pitäjämatoilla, useimmiten jalkaisin, kautta tietttömiä metsäin ja soiden, antoi hankkeelle kannatuksensa. Lyhyeksi muodostui kuitenkin Peterin ensimmäinen apulaisvirka. Se kesti ainoastaan $\frac{9}{5}$ 1770— $\frac{24}{9}$ 1771. Toinen erä oli pitempi: 1775— $\frac{23}{5}$ 1787. ¹⁾

Rovasti Montinilla oli v. 1798—99 apunaan ylioppilas *Anders Ambrosius Rosberg* sekä vuodesta 1799 rovastin kuolemaan saakka veljenpoika *Samuel Fredrik Montin*, syntynyt Prunkkalassa $\frac{29}{4}$ 1771. Muistettaneen vielä, miten rovasti koetti auttaa sukulaisensa koulumestarin virkaan, kuitenkin onnistumatta. Rovastin kuoltua nuori Montin pääsi armovuoden saarnaajaksi, kappalaisen Peter Posseniuksen kuoltua samoin. Viimein hän sai Pielisjärvellä kappalaisen paikan, missä kuoli vanhana poikana $\frac{7}{1}$ 1823. ²⁾

Kirkkoherra Winterillä, joka oli vanha ja sairaaloinen, oli myös kaksi apulaista, ensin *Johan Meklin*, sitten *Karl Siljander*. ³⁾

Kappalaisten apulaisia oli koko aikakauden kuluessa vain kaksi, molemmat *Henrik Alopaeuksia*. Vanhempi heistä palveli Långia $\frac{20}{9}$ 1739— $\frac{1}{5}$ 1741. Hänen elämänvaiheensa jo tunnemme. Nuorempi, edellisen poika, syntynyt Kontiolahdella v. 1745, päässyt ylioppilaaksi v. 1765, vihittiin papiksi valtiopäiväin aikana Tukholmassa v. 1772 ja tuli heti isänsä apulaiseksi. Puolen vuoden aikana, jolloin hänen isänsä hovioikeuden päätöksen mukaan $\frac{13}{11}$ 1782 oli virasta erossa, hän toimi v. t. kappalaisena. V:n 1790 alkupuolella hänet määrättiin armovuoden saarnaajaksi Kesälahdelle,

¹⁾ Konsist. pk. $\frac{25}{4}$ § 7 ja $\frac{5}{5}$ v. 1770, $\frac{18}{10}$ 1775 § 2.

²⁾ Konsist. pk. $\frac{9}{11}$ 1796 § 5, $\frac{19}{12}$ 1798 § 1, $\frac{20}{3}$ 1799 ja $\frac{29}{4}$ 1801 § 7 sekä $\frac{5}{2}$ 1806; *Akiander*, Herdaminne I s. 269, II s. 179.

³⁾ Siljanderin ansioluettelo on Porvoon tk. arkistossa: Alop. papp. Biographica A 1064.

sai saman vuoden lopulla ($^{20}/_{11}$) siellä kappalaisviran, jossa kuoli $^{18}/_6$ 1803. ¹⁾

Vieläkin on mainitsematta muutamia pitäjässämme toimineita *pappismiehiä*.

Kirkkoherra Petter Posseniuksen kuoltua pyysi hänen leskensä armovuoden saarnaajaksi poikaansa Andreas Posseniusta. Kun tämä ei kuitenkaan ennättänyt tuomiokapituliin tutkittavaksi ennen piispan lähtöä valtiopäiville, määrättiin armovuoden saarnaajaksi maisteri *Samuel Norrgren* Ilomantsista. Hän oli sikäläisen kirkkoherran Anders Norrgrenin poika, ja vaikutti suurimman osan elämänsä Tohmajärvellä kirkkoherrana. ²⁾

Melartopaeus, joka sai valtakirjan $^{30}/_8$ 1768, ei voinut sinä vuonna vielä tulla Liperiin. Tällöin oli *Andreas Possenius* seuraavaan toukokuuhun asti hänen sijaisenaan. Tämä monesti mainitsemamme pappismies, kirkkoherra Petter Posseniuksen vanhin poika, syntyi Liperissä $^{21}/_{10}$ 1738, tuli ylioppilaaksi Upsalassa v. 1756, jatkoi opintojansa Turussa, missä pääsi maisteriksi v. 1763. Papiksi hänet vihittiin Tukholmassa valtiopäiväin kestäessä v. 1765. Kun hänen sijaisvirkansa Liperissä loppui, määrättiin hänet pian Tohmajärvelle kirkkoherran apulaiseksi. Kauan ei hän sieläkään saanut viipyä, kun jo kutsuttiin takaisin kotipitäjäänsä Melartopaeuksen armovuoden saarnaajaksi. Siitä vapauduttuaan hän tuskin lienee enää missään virassa ollut. Liperiläiset kyllä olisivat mielellään ottaneet hänet kirkkoherrakseen, mutta kun hänellä oli liian vähän virkavuosia, ei hän päässyt vaaliin. Hänen terveytensä, joka jo kauan oli ollut heikko, murtui pian kokonaan. V. 1780 sanotaan hänen jo muutamia vuosia maanseen tilassa.

¹⁾ Konsist. pk. $^{13}/_5$ 1772 § 2, $^{29}/_3$ 1783 § 17 ja $^{20}/_3$ 1790 § 7; *Akiander*, Herdaminne I s. 364.

²⁾ *Akiander*, Herdaminne I s. 247, II s. 358; *Saarenseppä*, Tohmajärven kirk. oloista s. 101—103; Konsist. pk. $^{20}/_{10}$ 1764 § 3.

Kolmen vuoden perästä kuolema hänet kirvoitti $\frac{9}{2}$ 1783. Kuolinsairaudeksi on merkitty norsutauti.¹⁾

Kun kirkkoherra Stenfeldt rovestintarkastuksessa v. 1781 pyysi väliaikaisen eron, hankittiin hänen sijaisekseen ensin *Karl Stenius* ($\frac{5}{7}$ 1781 — $\frac{26}{8}$ 1781) ja tämän pian poislähdettyä Kaavin kappalainen *Martti Kiljander*.

Lopuksi puhuttakoon vähän *lukkareistakin*. Vaikka heidän työnsä ei ole ollut niin suurimerkityksinen kuin pappien, on sillekin toki annettava arvo. Ennen lukkarien toiminta suuntautui useammalle haaralle kuin nykyisin. He olivat varsinaisen lauluvirkansa ohella kellonsoittajia, kolehtikukkaron kantajia, papiston postinkuljettajia, lasten opettajia y. m. Jopa lopulta ruvettiin lukkareilta vaatimaan rokotus- ja välskärिताoa.²⁾

Aikakauden ensimmäinen lukkari oli *Tuomas Siljander*. Jo ennen isoa vihaa hän oli ollut virassaan. V. 1727 pitäjäläiset tunnustivat hänen sitä hoitaneen kunniallisesti ja hyvästi kaiken aikaa. Mutta kun hän jo oli ikälikäs, eivät pitäjäläiset enää tahtoneet häntä rasittaa, vaan pyysivät lukkarikseen hänen poikansa Tuomaan, joka oli tunnettu raittiiksi ja kunnialliseksi mieheksi ja hyvin kykeni kysymyksessä olevaan toimeen.³⁾ Vanha lukkari eli tämän jälkeen vielä pitkän aikaa. Vasta v. 1736 hän muutti manalle ja haudattiin kirkkoon »kunniallisen ja hyvän väen läsnäollessa». Ruumissaarnan piti ylioppilas Petter Possenius.⁴⁾

¹⁾ Konsist. pk. $\frac{8}{5}$ 1765 § 3, $\frac{13}{11}$ 1765 § 7, $\frac{2}{8}$ 1769 § 19, $\frac{16}{10}$ 1771 § 6 ja $\frac{24}{2}$ 1773 § 3; *Saarenseppä*, Tohmajärven kirk. oloista s. 120; Rov. tark. pk. $\frac{5}{3}$ 1780, LKA; Akianderin (II s. 13) ilmoittama kuolinvuosi 1782 on siis väärä.

²⁾ *Salenius*, Lukkareista Karjalassa ja Savossa etc. s. 323 (Hist. Ark. XVII).

³⁾ Rov. tark. pk. $\frac{9}{4}$ 1727, LKA.

⁴⁾ *Neoviuksen* tieto (Ur Finlands historia etc. 3. 506), että lukkari olis kuollut 1735, on väärä.

Siljanderin vaimo Helena Carlberg (s. 1666) oli jo aikaisemmin hänet jättänyt. Se oli tapahtunut v. 1728. Hautaus oli toimitettu $^{11}/_8$. Lapsista ainakin kolme eli aikuisiksi: Tuomas, Sakarias (s. 1704, k. $^{12}/_3$ 1742) ja Niilo (s. 1706, k. $^{24}/_5$ 1759, maanvilj., v:mo Kaarin Wäderhorn, varsinkin 6 lasta).

Vanhin poika, *Tuomas Siljander*, seurasi isäänsä virassa, niinkuin jo näimme. Mitään valitusta en hänestä ole tavannut, joten se arvostelu, minkä hän virkauransa alkaessa sai, pitäneek paikkansa hänen myöhäisempäänkin elämäänsä nähden. Siljanderin kuolema oli tapaturmainen. Kun hän $^{20}/_{10}$ 1746 oli Lamminniemen hovissa, käsittelee hovin vouti pistoolia niin huolimattomasti, että se laukesi ja heti tappoi lukkarin.¹⁾

Siljanderilta jäi leski Kristiina Ström l. Iström (s. 1690, k. $^{10}/_3$ 1768) ja pari kolme lasta.

Näistä *Kaarle Siljander* tuli lukkariksi isänsä jälkeen. Hän oli syntynyt v. 1720. Nyt jo pojasta polvi muuttui. Kaarle oli pahasti väkeviin menevä, eikä muutenkaan isänsä veroinen. V. 1751 kihlakunnanoikeus tuomitsi hänet väliaikaiseen virkaeroon, kun oli tullut ilmi, että hän syksyllä 1748 oli ottanut osaa erääseen suureen rahavarkauteen. Hovioikeus muutti $^{14}/_2$ 1752 päätöksen siten, että Siljander erotettiin ainaiseksi.²⁾

Kaarle Siljander kuoli $^{21}/_2$ 1794. Naimisissa hän oli ollut Anna Sahlmanin (s. 1720) kera. Lapsista yksi tytär saavutti kypsyneen iän.

Rovastintarkastuksessa v. 1752 ehdotti kirkkoherra Possenius, että erotetun Siljanderin sijaan otettaisiin Kaavin

¹⁾ Lrin kär. $^{21}/_2$ 1747. — *Saarenseppä* (Pohjois-Karjalan vierasnimiset suvut s. 29) sotkee toisiinsa molemmat Tuomas Siljanderit, käsittäen ne yhdeksi henkilöksi; vrt. *Neovius*, Ur Finlands historia etc. s. 506.

²⁾ Rov. tark. pk. $^6/_3$ 1752; Possenius konsistorille $^4/_4$ 1752 (Handl. 1752).

entisen kappalaisen poika *Petter Fabritius*. Niin kävikin. Petteriä kehuittiin virkaan ruvetessa kunnialliseksi, kykeneväksi, käytökseltään raittiiksi ja siveäksi. Eikä hänestä mitään pahaa kuulu sittemminkään. Päinvastoin todistetaan v. 1774 hänen aina uskollisella ahkeruudella palvelleen seurakuntaa. Kun hän kuitenkin näihin aikoihin korkean ikänsä vuoksi oli tullut kivuloiseksi, pyysi hän saada poikansa Martin apulaisekseen. Siihen suostuivat sekä pitäjäläiset että tuomiokapituli, jälkimäinen ^{24/9} 1774. ¹⁾

Petter Fabritius oli syntynyt Kaavilla v. 1715, kuoli Liperissä Kurkelansalmella olevalla maatilallaan ^{12/9} 1788. Naimisissa hän oli kappalaisen Långin tyttären Eeva Briitan (s. 1730, kuulutettu avioliittoon ^{20/3} 1748, k. ^{8/1} 1810) kanssa. Lapsista vanhin oli Martti.

Tämä *Martti Fabritius*, josta jo äsken sananensanottiin, oli ennen isänsä apulaiseksi tuloa kotvan aikaa opettanut pitäjäläisten lapsia. Samoin kuin isänsä käyttäytyi hänkin siivosti ja saavutti seurakuntalaisten rakkauden. Kun nämä v. 1783 pelkäsivät hänen muuttautuvan lukkariksi Kontiolahdelle, panivat he siihen ankaran vastalauseen. He eivät sanoneet tahtovansa luopua hänestä, koska hän oli »kaikella näppäryydellä» hoitanut virkaansa ja aina käyttäytynyt heitä kohtaan sävyisästi. Myöhemmin pysyi arvostelu samana. Jollakin tavalla kiitollisuutta osoittaakseen pitäjäläiset Martin kuoltua puolsivat hänen leskelleen ja lapsilleen kaksinkertaista armovuotta. ²⁾

Martti Fabritius oli syntynyt ^{10/2} 1750. ³⁾ Pitkä oli hänen

¹⁾ Rov. tark. pk. ^{6/3} 1752; Pit. kok. pk. ^{21/8} 1774, LKA; *Salenius*, Lukkareista etc. s. 347 (Hist. Ark. XVII).

²⁾ Pit. kok. pk. ^{21/8} 1774, ^{25/5} 1783 ja ^{22/4} 1822, LKA.

³⁾ *Blomberg* mainitsee (Satavuotinen muistelmä etc. s. 53) synnyinajaksi ^{2/10}, niinkuin onkin toisissa kirkonkirjoissa. Nyt on otettava huomioon, että ennen usein käytettiin kuukausinumeroa murtoviivan yläpuolella, päivänumeroa alapuolella. Niin tässäkin ta-

työpäivänsä. Vasta $\frac{6}{4}$ 1822 sen kuolema lopetti. ¹⁾ Naimisissa hän oli ensin Briitta Katariina Cairenian (s. $\frac{10}{2}$ 1750, vih. $\frac{31}{1}$ 1778, k. $\frac{13}{2}$ 1805), sitten Anna Margareetta Flomanin (s. 1781, vih. $\frac{6}{1}$ 1807, k. $\frac{8}{4}$ 1812) ja vihdoin Katariina Elisabet Ingermanin (s. $\frac{12}{11}$ 1792, vih. $\frac{2}{3}$ 1813, k. $\frac{25}{7}$ 1823 uusissa naimisissa) kanssa. ²⁾

V. Kirkolliset rakennukset.

Monta kirkkoa oli iso viha polttanut. Liperiläisten tempeli oli säästynyt, mutta pitkällinen vaino aika, joka katkaisi kokonaan elämän säännöllisen kulun, vaikutti, ettei siitä pidetty mitään huolta. Se jäi omiin oloihinsa ja rapistui aikaa myöten. Sitä kirkkoherra Dänneberg surkuttele v. 1722. »Kun minä Kristuksen arvoton palvelija», hän sanoo, »taas pääsin saapumaan tänne pitäjään vihollismaasta, ei mikään ollut mielestäni surullisempaa katsella

pauksessa. Sen huomaa naapurimerkinnöistä, joissa monessa on 12:sta suurempi numero viivan alapuolella.

¹⁾ Tuntiessaan lähdön tulevan hän pojalleen Martti Henrikille luovutti Liperinsalossa olevan maatilansa, samoin kuin hopeisen taskukellonsa, parin hopeaneppareita y. m. (Perukirja, LKA.).

²⁾ *Akiander*, jonka ainakin Liperiä koskevat tiedot usein ovat vääriä, on sotkenut Fabritiusten suku suhteet aivan sekaisin (Herdaminne I s. 337). Petter-nimisestä lukkarinpojasta esim. sanotaan, että hän tuli lukkariksi Liperiin ja hänellä oli poika Martti. Vanhalla Petterillä (Liperin lukkarilla) oli kyllä Petter-niminen poika, joka aivan oikein syntyi $\frac{25}{8}$ 1757, mutta hänestä ei tullut isänsä virkaveljeä. Yhtä vähän oli tällä v. 1757 syntyneellä Petterillä Martti-nimistä poikaa, sillä hän kuoli v. 1780 naimattomana. Muitakin virheitä on samassa kappaleessa.

Ohimennen mainittakoon tässä, että $\frac{16}{5}$ 1744 kuoli Liperissä Anna Fabritia 65-vuotisena. Hänen sanotaan olleen Mäntyharjun kirkkoherran tytär (Akiander ei tunne Fabritius-nimistä kirkkoherraa), vääpeli Slangin puoliso, paenneen Lappeenrannasta, asuneen Riilahildella (Kuolleiden kirja).

kuin että hautausmaa oli peräti hävitetty, itse kirkko kallellaan ja kattolistat osaksi alas pudonneet.» Saman vuoden talvikäräjillä toukokuussa kirkkoherra esitti asian kihlakunnanoikeudelle ja pyysi, että rahvas velvoitettaisiin rakentamaan hautausmaan ympärille aita, »jotteivät pedot häiritsisi ja hävittäisi kuolleiden hautoja.» Kirkko olisi myös korjattava. Rahvas lupasikin ryhtyä töihin. Muuttamat jo hetimiten kuljettivat paikalle lautoja ja hirsiä. Arveltiin, että jos Jumala tahtoo, niin voidaan korjaustyöt alkaa syksyllä.¹⁾

Kysymyksessä oleva kirkko oli rakennettu v. 1669. Edellisen aikakauden kuvauksessa siitä jo vähän puhuttiin. Sanottakoon nyt joitakin sanoja lisää.

Kirkon sisustukseen kuului, paitsi ennen sanottuja, v:n 1733 omaisuusluettelon mukaan kolme puista kynttiläkruunua, joitakin kynttiläjalkoja, tunti-lasi y. m. Saarnastuolin verhosi ympäriinsä punainen vaate. Ehtoolliskalkki oli tinasta v:teen 1746 asti, jolloin päätettiin hankkia hopeinen, koska siitä metallista tehty kalkki oli »sekä terveellinen että soma». Alttaritaulu esitti Kristuksen ehtoollista asettamassa.²⁾ Sen lisäksi oli muita tauluja: 3 Kristuksen kuvaa, muuan Kaarle XI:n hautausta esittävä ja 3 muuta pientä taulua.³⁾

Sakaristossa, johon valo pääsi vain yhden rautaristikolla ja luukulla varustetun akkunan kautta, mainitaan v. 1733 kalustona ainoastaan yksi pöytä ja puinen kirkonkirstu.⁴⁾

¹⁾ Khra Dannenbergin kirje konsistorille 27/6 1722, PTA. Handl. A. 353; Lrin kär. 18/5 1722, SVA.

²⁾ Se on varmaan sama taulu, jota vielä säilytetään sakariston kalustohuoneessa. Taulu on kovin pieni: leveydeltään noin metrin, korkeudeltaan ei sitäkään.

³⁾ Pit. kok. pk. 27/7 1746, LKA; Petter Possenius konsistorille 15/8 1746 (Handl. 1746).

⁴⁾ Pit. kok. pk. 27/7 1746 sanoo kyllä: »Sacristiga med dörr och

Kirkon kivijalka oli suurista kivistä, mutta sakariston pienistä liuskoista, jotka helposti voi irroittaa. V. 1738 päätettiin senvuoksi lyöttää sakariston sisään seinäviereen muutamia hirsii, etteivät varkaat voisi ryömiä lattian kautta sisään anastamaan kirkon varoja.¹⁾

Verrattain kauan vastasi tämä kirkko tarkoitustaan. Mutta vielä kauemmin se olisi kestänyt, jos siitä olisi pidetty hyvää huolta, jos sen ulkokaton ei olisi annettu ränksistä, niin että vesi ja lumi suoraan pääsivät tunkeutumaan välikatolle. V. 1757 ilmoitetaan välikaton jo lahonneen niin, jottei kirkossa voitu vaaratta olla.²⁾

Syksyllä 1751 oli ensi kerran nostettu kysymys uuden kirkon rakentamisesta. Lopullinen päätös tehtiin v. 1757. Pian ryhdyttiin toimiin. Rakennusmestariksi hankittiin muuan Collenius, pieniä puutöitä suorittamaan puuseppä Tegman ja akkunoita asettelemaan lasimestari Strickert. V. 1760 oli temppelel valmis, ¹¹/₁₁ 1761 Tohmajärven kirkkoherra Johan Fabritius sen vihki.³⁾

Se oli taaskin ristikirkko, lehtereillä varustettu. Kooltaan se oli pieni, ainoastaan noin 1300 hengelle varattu. Valoisuuteen oli pantu suurempaa huomiota kuin edellistä kirkkoa tehtäessä, sillä nyt mainitaan kirkossa 32 akkunaa (= ruutua?), sakaristossa 4. Myöhemmin sakariston akkunat taas varustettiin ristikoilla. Kirkon ulkoseinät, jopa kerran kattokin, hivuttiin punamaalilla.

Toista vuosikymmentä seiso i vanha kirkko vielä uuden vierellä. Jumalanpalvelusta siellä ei pidetty, sitä käytettiin ainoastaan hautausmaana. Hauskana pikkuseikkana

lääs samt 2 små fönster, utj hwilcka befans 2 söndriga rutor», mutta tässä fönster ei merkinne akkunaa, vaan akkunan raamia. V. 1737 esim. puhutaan om gallret »för fönstret» (siis singul.). Piisp. tark. pk. ⁸/₆ 1737.

¹⁾ Pit. kok. pk. ²²/₁₀ 1738, LKA.

²⁾ Pit. kok. pk. ⁵/₆ 1757, LKA.

³⁾ Pit. kok. pk. ¹/₉ 1751 ja ²⁵/₆ 1757, LKA; Konsist. pk. ¹⁸/₁₂ 1761.

ja lasin silloisen arvon todistuksena mainittakoon, että liperiläiset v. 1763 lahjoittivat vanhasta kirkostaan Kontiolahden kappelikirkolle kaksi lasiruutua («glasföns-ter»). Näiden sijalle lyötiin lautoja.

Kun vanha kirkko muuttui taikuuden harjoituspaikaksi, nosti kirkkoherra Stenfeldt pitäjänkokouksessa kysymyksen sen repimisestä. Tähän pitäjäläiset suostuivat (v. 1774).¹⁾

Aina vuoteen 1839 saakka oli käytännössä v. 1760 rakennettu kirkko. Silloin se revittiin ja uusi rakennettiin sijalle. Tämä paloi ukkosen tulesta v. 1842, jonka jälkeen käytettiin väliaikaista lautakirkkoa vuoteen 1858. Silloin valmistui nykyinen tiilikirkko, järjestyksessään siis kuudes Liperin kirkoista.

Kaikissa aikakauden kirkoissa oli *kellotapuli* erikseen. Siinä oli kaksi kelloa, suurempi ja pienempi. Ne tilattiin Ruotsista.

Sitäpaitsi oli kirkkomaalla muuan rakennus, joka nykyajan ihmisestä tuntuu omituiselta. Se oli n. s. *luuhuone* («been huset»). Kun hautaa kaivaessa kohosi esille luita, kerättiin nämä ja vietiin luuhuoneeseen. Rovastintarkastuksessa $\frac{9}{4}$ 1727 mainitaan, että liperiläisten luuhuone oli rapistuneessa tilassa, ja määrätään se korjattavaksi. Sen enempää tästä rakennuksesta ei enää ilmoiteta ainakaan tällä nimellä. Kiertokirjeellä $\frac{5}{5}$ 1736 tuomiokapituli muuten jo vapauttikin hiippakunnan seurakunnat luuhuoneiden ylläpidosta. Esiin tulevat luut — sanotaan kiertokirjeessä — voidaan vallon hyvin kuopata kaivetun haudan pohjalle.

Mutta sitten puhutaan aikakirjoissa Liperin kirkkomaalla olevasta rakennuksesta nimeltä »*wäkenhus*». Mitä sillä tarkoitetaan? Ruotsalaisen historioitsijan Hildebrandin mukaan on Ruotsissa tämä sana murteellinen muoto kirja-

¹⁾ Pit. kok. pk. $\frac{21}{8}$ 1774, LKA. — Vrt myös *M(anninen,)* Liperin kirkkojen vaiheista (Karjalatar 1912 N:ot 12 ja 13).

kielen sanasta 'vapenhus' (= asehuone, kirkon eteinen). Niin näkyy olleen 17-vuosisadalla myös Ahvenanmaalla.¹⁾ Mutta Liperissä oli toisin. Täällä ei »wåkenhus», joka oli rakennettu erilleen kirkosta, voi tarkoittaa kirkon eteistä, asehuonetta. Tuomiokirjassa talvikäräjiltä 1729 ilmoitetaan se samaksi kuin äskeinen »beenhus». Siihen kerätään ja siellä säilytetään kaivaessa ylösnousseet luut.²⁾ Samassa tuomiokirjassa sanotaan, ettei pitäjässä silloin ollelkaan ollut wåkenhus'ia! Äsken, kun luuhuoneesta puhuttiin nimellä 'benhus', mainitaan sen v. 1727 olevan olemassa, tosin rapistuneessa tilassa. Nyt rakennettiin uusi, koskapa nimi (wåkenhus) vielä esiintyy 1760-luvulla. Silloin oli kahdessa pitäjänkokouksessa puhetta rakennuksen korjauksesta, mutta lykättiin toimeenpano toistaiseksi.

Paarihuonetta ja leikkaushuonetta ei näihin aikoihin vielä ollut.

Vihdoin muutamia sanoja pappiloista.

Kirkkoherran pappila oli ison vihan aikana kyllä säilynyt polttamatta, mutta oli niinkuin kirkkokin rappeutunut. Ei katsottu siitä enää korjaamalla hyvää tulevan, vaan ruvettiin uutta rakentamaan. V. 1728 olivat seinät pystyssä. Pitäjäläisiä kiirehdiin tekemään kattokin, etteivät seinät pääsisi mätänemään. Itse asuinrakennus lieneekin pian sen jälkeen valmistunut, mutta sivurakennuksia kuntoon panemaan pitäjäläiset olivat tuiki leväperäisiä. Monen monta kertaa heitä siitä pitäjänkokouksissa muistutettiin, aina he lupasivat, mutta eivät lupauksiaan täytäneet.

¹⁾ *Hildebrand*, Sveriges Medeltid III s. 384—86; *Österbladh*, Boëtius Murenius' Acta Visitatoria 1637—1666, s. 20, 33, 425 y. m.

²⁾ Ahvenanmaalla mainitaan »Beenkammaren» ja »wåkenhus» erikseen samassa pitäjässä: *Österbladh*, s. 185.

Aikakauden alkupuolella meikäläisissä oloissa harvoin tehtiin ulkorakennuksille kivijalkaa. Eräässä pitäjänkokouksessa v. 1736 pitäjäläiset kyllä lupasivat rakennettaviksi päätetyille huoneille — lamponavetalle, riihelle ja tallille — hankkia kiviä »puolen kyynärän muuriksi», mutta kun kiviä ei kuulunut ja seuraavassa pitäjänkokouksessa lupauksesta muistutettiin, olivat pitäjäläiset jo toista mieltä. Ei muka koskaan sellaista oltu pidetty paikkakunnalla tapoina, vaan oli aina rakennettu paljaalle maalle. Senvuoksi nyt voitaisiin tehdä samalla tavalla. Eivät auttaneet kirkkoherran selitykset kivijalalle rakennettujen huoneiden kestävyydestä. Pitäjäläiset sanoivat kyllä saavansa uusia huoneita niiden sijaan, mitkä mätänisivät. Ja niin jäivät pappilan ulkosuojat »alusmuuritta». ¹⁾

Kaikkia tarpeellisia rakennuksia ei rahvas hankkinut pappilaan. Vuodesta 1730 lähtien uusi asuinrakennuskin joutui melkein hylkiöksi. Siinä asuttiin ainoastaan toisinaan kesäaikaan. Enimmäkseen se oli autiona, sillä kirkkoherra Andreas Possenius oli siirtynyt omalle maatilalleen. Vaikka seurakuntalaisia piispan- ja rövastintarkastuksissa käskettiin panemaan pappila kuntoon, niin ei se kotvilleen tapahtunut. Taloudellisia katselmuksia kyllä pidettiin, nähtiin, miten päärakennus mitään hyötyä tuottamatta vähitellen rapistui, mutta tosi toimiin ei ryhdytty. Petter Posseniuskin oli koko aikansa pakotettu asumaan omalla tilallaan. ²⁾

Mutta hänen kuoltuaan pitäjäläisten täytyi ruveta rakennuspuuhiin. Ne kävivät nyt rasittaviksi, kun yht'äkkiä oli

¹⁾ Pit. kok. ²⁶/₄ ja ¹⁵/₆ 1736, LKA. — Linnamaisen leiman tavallaan silloiselle pappilalle antoi se jyrävä hirsiaita, joka ympäröi kartanoa. V. 1736 päätettiin rappeutuneitten huoneitten vahvistamista hirsistä tehdä tällainen aita (planck) ympäri pihan (Pit. kok. ²⁶/₄ 1736). — Kts. *Suolahti*, Suomen pappilat 1700-luvulla s. 113: kuva hirsiaidasta Hauhon kappalaistilalla.

²⁾ Piisp. tark. pk. ¹³/₂ 1748; Pit. kok. pk. ⁵/₆ 1755, LKA.

laitettava kuntoon sekä ulkosuojat että pääkartano. Viimeksimainittu piti tehdä aivan uusi, entisestä ei korjailemalla luultu tulevan kelvollista. Vuoden 1766 alussa pappila valmistui. Se oli komea, kaksikerroksinen rakennus. Mutta työ oli tehty huonosti, sillä — kirkkoherra Melartopaeuksen valituksen mukaan — talo ei yhtään kyennyt pitämään vettä eikä lunta, kun milloin sade tai pyryilma sattui. »Jonka vuoksi minun», jatkaa kirkkoherra, »keskellä yötäkin hyvin usein täytyy lapsineni siirtyä yhdestä paikasta toiseen, ja pahinta on, etten minä voi säilyttää vähäisiä vaatteitani sekä kirjojani kastumasta ja vahingoittumasta.» Oli se pappila ja uusi vielä!

Koeteltiin jonkun verran korjailla. Kirkkoherra Stenfeldtin aikaan rakennusta lisäksi korotettiin 7 hirsikerralla, joten yläkerrokseen voitiin sijoittaa yhtä monta huonetta kuin alaallakin oli. V. 1785 pappilaa vähän muutettiin, joten se tuli sille paikalle, missä nykyinenkin on.

Seuraava, nykyinen pappila, rakennettiin v. 1835.¹⁾

Kappalaisten pappiloista on myös tietoja, jopa yksityiskohtaisia. Ison vihan aikana ei sitäkään vihollisen käsi pahasti kohdellut. Pahemmin nakersi ajan hammas. Korjailemalla saatiin pappila jotenkuten kestäämään vuosisadan puoliväliin saakka. Silloin näyttäytyi välttämättömäksi uuden rakentaminen. Kuten kirkkoherra, niin kappalainenkin saa monta kertaa valittaa pitäjäläisten vitkastelusta. Syksyllä 1751 kappalainen Alopaeus esimerkiksi nureksii sitä, että hän koko virka-aikansa Liperissä oli ollut pakotettu asumaan savupirtissä — se oli aiottu perheentuvaksi — kun varsinaisen asuinrakennuksen laittamista viivyteltiin. Kappalainen ei sanonut tässä tuvassa, missä hänen koko joukkokuntansa palvelijoiheen kaikkineen täytyi oles-

¹⁾ Pit. kok. pk. $\frac{20}{10}$ 1765, $\frac{1}{6}$ 1766 ja $\frac{12}{12}$ 1784; Rov. tark. pk. $\frac{5}{3}$ 1780, LKA. Vrt. myös *Blomberg*, Satavuotinen muistelmä, s. 23.

kella, kykenevänsä kunnolla tekemään työtään ja harjoittamaan kirjallisia opintojaan.¹⁾

Tästä vanhasta kappalaispappilasta on meillä käytettävinemme eräässä taloudellisessa katselmuksessa muistiinmerkityt tiedot. Niiden mukaan kuului pappilarakennukseen 3-sylinen kaakeliuunitupa, sen päätyseinällä pienoinen kamari (5 kyyn. leveä, 9 pitkä). Rakennuksen toisessa päässä oli samoin 3-sylinen leivintupa, jonka mainitusta kaakeliuunituvasta erotti läpikäyvä porstua. Koko rakennus oli 30 kyynärää pitkä, 9 leveä. Tässä oli muu kaikki rahvaan rakentamaa, paitsi kaakeliuuni ja akkunat, jotka kappalainen Lång oli kustantanut. Sauna kotineen oli myös Långin. — Karjapihassa mainitaan seuraavat rakennukset: vanha talli ylisineen; kaksi navettaa, niiden välissä vaja; vielä eräs vanha navetta. Ulkorakennuksina luetellaan: uusi lautakattoinen aitta, 3 syltä joka taholle; 3 vanhaa, aivan kelvotonta aittaa; riihi. — Pelloista sanotaan, että ne olivat vallan kelvotonta savimaata, josta harvoin sai satoa tyydyttävästi. Vuotuinen kylvös oli 3 tynnyriä. Niityt antoivat yhteensä maa- ja luhtaheinää 7 $\frac{1}{2}$ kuormaa. Kuitenkin niitä lukumäärältään oli 6, niistä kaukaisin kahden silloisen peninkulman päässä. Suurin niitty oli kotipihan luona oleva kovamaaniitty, josta korjattiin heiniä kaikkiaan kaksi kuormallista!²⁾

Kiinnitämme jälleen huomiomme uuden kappalaispappilan rakentamiseen. Alopaeuksen alituisesti hoputellessa näytään vihdoin v. 1752 saadun valmiiksi uusi päärakennus. Se oli käytännössä verrattain kauan, nimittäin vuo-

¹⁾ Pit. kok. pk. $\frac{1}{9}$ 1751, LKA. — Vielä 19-vuosisadalla näkyy kappalaisten pappilan perheentupa olleen sisäänlämpiävä. V. 1817 kappalainen Kekoni kertoo, »att både Röktugan eller Folkes Pörte och Sädeshodan voro odugliga, och borde den förre repareras samt den sednare anskaffas ny». (Pit. kok. pk. $\frac{14}{9}$ 1817).

²⁾ Petter Possenius konsistorille $\frac{24}{3}$ 1740, PTA.

teen 1840 asti, jolloin se paloi. Vahinkoa ei tullut suurtaakaan, sillä rakennus oli silloin toki perin ränstynyt. Oli jo kymmeniä vuosia keskusteltu uuden pappilan rakennuksesta ja v. 1840 vihdoinkin päästy niin pitkälle, että hirssiä sekä muita rakennusaineita oli kuljetettu paikalle.¹⁾

VI. Kreikanuskoisen seurakunnan kirkolliset olot.

1.

Kreikanuskoista asutusta jäi Liperiin niin paljon, että voimme sikäläisten kirkollisten olojen kuvaukselle omistaa eri luvun. Tuo kreikanuskoinen aines, itseensä sulkeutuneena, muodostaa oman erillisen kulttuuri- ja kirkkopiirinsä. Se on toinen lammashuone ja sillä on toinen paimen.²⁾

Kreikanuskoisia oli Pohjois-Karjalassa Ilomantsin, Suojärven, Liperin, Tohmajärven, Kiteen, Pälkjärven ja Pielisjärven pitäjissä. Ennen isoa vihaa he olivat kuuluneet Ilomantsin ja Liperin kreikanuskoiisiin seurakuntiin. Mutta kun ison vihan aikana Ilomantsin kreikkalaiset vähenivät ja köyhtyivät, eivätkä rauhan tultua kohtakaan päässeet tointumaan ennalleen, tuli Ilomantsista Liperin venäjänuskoisen seurakunnan kappeli. Liperin pappi kävi siellä joitakuita kertoja vuodessa jumalanpalvelusta pitämässä ja suorittamassa tärkeimpiä papillisia tehtäviä.

Karjalan kreikanuskoisten ylimpänä johtajana oli pyhä synodi Pietarissa. Oli tapana, että se ensin antoi papille

¹⁾ Pit. kok. pk. 17/2 ja 8/12 1839, 19/4 1840, LKA.

²⁾ Runsaimmin saa myös kreikk. seurakuntaa koskevia tietoja Porvoon tuomiokapitulin arkistosta. Kreikk. kirkkojen omat arkistot eivät ulotu 1700-luvulle. Taipaleenkin alkaa vasta Venäjän vallan alussa. Ei ole edes kirkonkirjoja vanhemmilta ajoilta, sillä kukin pappi piti tekemiään kirjoja yksityisomaisuutenaan, eikä säilytellyt niitä. Jos hän muutti seurakunnasta pois, vei hän kirjat mukanaan (Kons. pk. 11/1 1790 § 13).

valtakirjan virkaan Ruotsin Karjalassa, mutta sen jälkeen oli tarjokkaan saavuttava Porvooseen hakemaan valtakirjaa myös luterilaiselta tuomiokapitulilta. Samalla kuulus telttiin hänen tietojansa ja suomenkielen taitoaan. Kun hän tästä kokeesta, mikä yleensä ei suuria vaatimuksia asettanut, oli selvinnyt, tuli hänen virkaanasettajaisissa vihdoin vannon uskollisuuden vala kuninkaalle. Pyhä synodi antoi monesti rahvaan itsensä esittää, jos se toivoi papikseen jotakuta tiettyä henkilöä. Nämä rahvaan toivomukset saapuivat synodille tuomiokapitulin ja Ruotsin Pietarissa olevan lähettilään välityksellä.

Samalla kuin synodi nimitti papin virkaan, se antoi hänelle, ainakin toisinaan, toimintaohjeita. Mahdollisesti se joskus muutenkin sekaantui Karjalán kreikanuskoisten oloihin. Missään tapauksessa ei sen vaikutus sentään ollut suuriarvoinen.

Että Venäjälläkin jonkun verran huolehdittiin naapuriin uskonveljistä, sitä todistaa myös se seikka, että Venäjän valtio silloin tällöin lahjoitteli heidän kirkkoilleen rahaa ja koruja sekä maksoi palkkaa heidän papeilleen, joilla muuten oli pienemmät tulot kuin luterilaisilla virkaveljillään. Niinpä pappi Sophronoff sai vuosittain Venäjän valtiolta 60 ruplaa. Hän oli valitellut, ettei hän muuten tullut toimeen »tällä niukalla ja laihalla paikkakunnalla». Ilomantsin pappi Smoliankoff sai tämän palkan kohoamaan 100 ruplaan sekä itselleen että Liperin papille; tiakoille maksettiin 50 ruplaa molemmille. Toisinaan tapahtui, että venäläiset viranomaiset kuljettivat huolimattomia kirkonpalvelijoita rajan taakse vastaamaan tekemistään hairahduksista. Siten kävi m.m. virkavirheen vuoksi Liperin papille Sophronoffille.¹⁾

¹⁾ *Salenius*, Kreikanusko Suomessa s. 52, 58, 63, 64 ja 67; And. Norrgren konsistorille ¹¹/₁₁ 1746, PTA. Handl. 1746; Samuel Norrgren konsistorille ²/₁₂ 1765. (Handl. 1765).

Suurempi merkitys Karjalan kreikanuskoisten hengellisessä hoidossa ja johdossa oli sentään luterilaisen kirkon johtajilla: tuomiokapitulilla ja luterilaisella papistolla. Niillä oli parempi tilaisuus ottaa vaarin kreikkalaisten asioista. Porvoon piispat koettivat pitää silmällä myös heidän tilaansa ja tarkastuksissaan tutkivat myös heitä. Pappien hai-rahduksia rangaistessa oli Porvoon konsistorillakin painava sanansa sanottavanaan. Kun konsistori kuitenkin älysi, ettei se vielä tällä tavalla pääsisi tarpeeksi perehtymään venäjänuskoisten tilaan, määräsi se v. 1756, että kontrahtirovastin tuli vuorottain Liperin ja Pielisjärven kirkkoher-rain kanssa joka vuosi pitää tarkastus kreikan seurakun-nassa ja ilmoittaa tarkastuksen tulokset konsistorille; siitä oli myös tehtävä selkoa, miten kirkonpalvelijat käyttäytyi-vät. Valitettavasti tätä määräystä huonosti noudatettiin.¹⁾

Kauniita eivät ole ne todistukset, mitä aikakirjat anta-vat meille Karjalan kreikanuskoisten henkisestä tilasta. He olivat niin tietämättömiä, etteivät tunteneet kirjaimia, eivät osanneet edes isämeitä eikä uskonkappaleita. Näin kerrotaan heistä v. 1748. Kruununvouti Wallenius menee vielä pitemmälle. »He eivät tiedä», sanoo hän, »onko heillä Luojaa, vai ovatko he vain jonkun sattuman kautta syn-tyneet.» Vielä vähemmän he ovat perillä siitä, onko hei-dän sielunsa kuolematon, vai muuttuuko se ruumiin kanssa mullaksi. Jos joku sentään luterilaisilta sattuu saamaan vihiä sielunsa kuolematomuudesta, niin luulee hän autuaaksi päästävän vain hyvillä töillä, joihin kuuluu kirkon sään-töjen noudattaminen. Jos hän näistä ei pidä vaaria, on autuus iäksi menetetty, ja silloin ei tuollaisen ihmisen elämää hallitse mikään muu, kuin maallisen rangaistuksen pelko.²⁾ Näin »Karjalan kuningas». Ymmärtää hyvin,

¹⁾ Kons. pk. ¹⁹/₆ 1756 § 3 ja ⁴/₆ 1765 § 8.

²⁾ *Pietilä*, Daniel Juslenius s. 135; *Råberg*h, Den evang.-luth. kyr-

että tällaisessa maaperässä mielellään viihtyivät kaikenlaiset paheet ja pahat tavat. Etenkin taikauskolla tiedetään kreikanuskoisten keskuudessa vielä olleen loistokautensa. »Talonväkineen he harjoittavat — näin kertoo Martti Lång — venäläisiä uskontomenoja sanomattoman monien epäjumalankuvien rukoilemisella ja palvelemisella, niin kotona taloissa kuin kirkoissaankin; erinäisille paikoin pelloilleen ja metsiin he ovat pystyttäneet ristejä, joita he rukoilevat ja joille he uhraavat kaiken laistaruoka-ainetta vuodentulostaan.» Tämä vain yhtenä esimerkkinä useampien joukosta!

Vähän koitui hyötyä niistä neuvoista ja »manauksista», joilla venäjänuskoisia koeteltiin taivuttaa pitämään huolta sielunsa menestyksestä sekä »noudattamaan oikeamielisen Jumalan tahtoa niin kauan kuin armonaikaa riitti». Melkein joka tarkastuksessa uudistuvat samat synkät kuvaukset.

Kun tällaista kerrotaan meille emäseurakunnasta Liperistä, niin arvaamme hyvin, ettei syrjäisemmillä seuduilla liioin hengen valo loistanut.¹⁾ Yleensä olivat papit mieluummin paikoillaan emäkirkolla tai tekivät palkankantomatkoja Viipuriin, kuin että olisivat lähteneet vaivaloille kiertelyille seurakunnassaan. Niinpä Kiteeltä ilmoitetaan v. 1751, miten kreikanuskoisten lapset saivat olla kauan kastamatta, kun pappi harvoin kävi siellä: välistä kerran vuodessa, välistä ei sitäkään. Seuraavana vuonna saapuu konsistorille Pielisjärven kreikanuskoisilta valitus, ettei silloinen pappi koko virka-aikanaan vielä ollut käynyt hei-

kostyrelsens förhållande etc. s. 62 ja 67. (Suomen Kirkkohist. Seuran pk. liitteinen II).

¹⁾ Verrattain laajan kuvauksen Ilomantsin puolen asukkaiden sääslynäpalveluksesta antaa rov. Norrgren konsistorille v. 1752. Konsistori lähetti kertomuksen hovioikeuteen, jonka vuoksi sitä ei ole tavattavissa konsistorin Handlingar-kokoelmissa. Pöytäkirjassa ^{22/2} 1752 § 5 referoidaan Norrgrenin kertomusta.

dän luonaan, siis ei 13 vuoteen. Ilomantsilaiset niinkään valittelevat. Pappi Sophronoff oli muka virkaan päästessään luvannut käydä 4 kertaa vuodessa Ilomantsissa, mutta ei nyt käynytäkään kuin kerran, korkeintaan kahdesti, silloinkin vain pikimmiltään pistäytyi, usein kaiken lisäksi sopimattomaan aikaan, jolloin ei ollut kirkon sääntöjen mukaan lupa vihkiä parikuntia. Lapsia ei papin tulolle tiedetty kaukaisista kylistä tuoda, ne jäivät siis kastamatta.¹⁾

Liperin pappi Sophronoff ei todellakaan välittänyt Ilomantsista. Se oli kovin syrjässä, eikä sieltä palkkaakaan paljoa kertynyt. Vihdoin hän ilmoitti luopuvansa kokonaan Ilomantsin hoidosta, jos vain konsistori siihen myöntyy. V. 1748 konsistori hänet vapauttikin. Ilomantsilaiset eivät olleet tähän tyytyväisiä, vaan valittelivat tuontuostakin. Kauan oli heillä myös oman papin hanketta. Vasta v. 1757 suostuivat he maksamaan palkkaa sen verran, että tästä hankkeesta olisi saattanut tosi tulla. Se raukesi kuitenkin vielä toistaiseksi, kun Liperin uusi pappi Feodoroff tarjoutui ottamaan Ilomantsinkin hoitoonsa. Vihdoin v. 1765 Ilomantsi sai oman papin ja pääsi siten erilleen Liperistä.

Syynä kreikanuskoisten, sekä kappelilaisten että emäkirkkolaisten henkiseen pimeyteen oli ensi sijassa se tuiki pieni opetus, minkä heidän pappinsa kykenivät heille antamaan. Papit olivat itse monesti vähätietoisia ja lahjattomia. Sen lisäksi useat eivät osanneet suomea, toiset taas, vaikka osasivatkin, eivät tahtoneet sitä käyttää, vaan pitivät jumalanpalveluksen venäjäksi. Tästä ei rahvas ymmärtänyt mitään. Visitaattorit velvoittivat kyllä papit

¹⁾ And. Winter konsistorille ¹⁷/₄ 1751; Kons. pk. ⁷/₉ 1752 § 8; And. Norrgren konsistorille ²⁵/₂ 1746, PTA.

¹⁾ And. Norrgren konsistorille ²⁵/₂ 1746 ja ²⁹/₁ 1749; Petr. Posse-nius konsistorille ¹⁸/₅ 1757; Kons. pk. ¹³/₁₁ 1765 § 3, PTA; Pit. kok. pk. Ilomantsissa ¹²/₁ 1757, IKA.

opettelemaan kansan kieltä ja sitä opetuksessa käyttämään, mutta nämä eivät totelleet. Taipaleen pappi Sophronoff esimerkiksi ei koko jumalanpalveluksen aikana muuta suomen sanaa virka kuin lauseen: »Avaa suusi hyvin», minkä hän lausuu jakaessaan ehtoollisvieraille leipää ja viiniä. Toinen pappi, Theodotoff, sinkauttaa visitaattorille äkäisen vastauksen, ettei hän ollenkaan tahdo opetella lukemaan suomea.¹⁾

Paitsi kirkonpalvelijain vieraskielisyyttä vaikutti venäjänuskoisten suureen tietämättömyyteen tämän kirkon jäsenilleen asettamain vaatimusten vähäisyys. Heidän ei tarvinnut vaivata itseään sisäluvun opiskelemisella, yhtä vähän ulkoluvun. Heille ei pidetty kinkerejä, ei katkesmuskuulusteluja. Ei ollut myöskään heille sopivaa kirjallisuutta, jota olisivat voineet käyttää hyväkseen, jos olisivat tahtoneetkin. Suomalaista katkesmusta heidän pappinsa eivät suostuneet käyttämään, vaikkakin lohduteltiin, ettei se muka sisältänyt yhtään pääkappaletta, mikä olisi ollut ristiriidassa kreikkalais-katolisen uskon kanssa. Vasta v. 1780 ilmestyi suomalaisilla kirjaimilla painettu kreikanuskoinen katkesmus.²⁾

¹⁾ *Räbergh*, Den evang.-luth. kyrkostyrelsens förhållande etc. s. 64, 65 ja 68; *Salenius*, Kreikanusko Suomessa s. 58—60 ja 64; Finlands minnesvärde män I s. 251 ja 252. — Vielä jälkeen 19-vuosisadan puolivälin käytettiin maamme kreikanuskoisten jumalanpalveluksissa yksinomaan kirkkovenäläistä kieltä. Liperiläiset olivat ensimmäisiä, jotka tekivät anomuksen suomenkielen käytäntöönottamisesta, v. 1858 (Oma maa IV s. 640 ja 641). V. 1862 kirjoitetaan silti vielä Liperistä: »Jos evankeliumin valo loistaa meidän seurakunnassamme (nim. luterilaisessa), niin sitä vastaan Taipaleen seurakunnan kreikkalaisessa seurakunnassa näyttää siltä, että kynttilät sammuu! Sen perästä kun heidän edesmennyt kirkkoherransa Michael Bolotinsky keväällä 1856 kuolemansa kautta heidät orvoiksi jätti, ei ole seurakunnan käytettävällä ja ymmärrettävällä kielellä mitään papillista virkaa siellä toimitettu.» (Tapio 1862 N:o 11).

²⁾ *Salenius*, Katkismuksen hankkiminen etc. (Suomen Museo II s.

Vähäiseksi syyksi kreikanuskoisten pimeyttä arvostellessa ei ole katsottava sitäkään, että he usein jäivät aivan vaille opettajaa, heidän pappinsa kun omin lupineen läksivät Venäjälle ja voivat viipyä siellä hyvät ajat.¹⁾

Yleensä seurakuntalaiset eivät parempaa opetusta kaihvanneetkaan. V. 1737 mainitaan Liperissä kuitenkin olleen joitakuita, jotka itse valittivat sitä surkeutta, mihin olivat jääneet, ja pyysivät kuolleen ummikkopappinsa sijalle uuden, suomentaitoisen. Mutta toisen kerran, v. 1752, puhutaan aivan päinvastaista. Vaikk'ei venäjää ymmärretty, selitettiin, ettei tahdottu opetella katkesmusta suomeksi. Lapsille oli uskontoa opetettava venäjäksi. Samantapainen vaatimus tehtiin kerran Ilomantsissa.²⁾ Joskin tässä voisi ajatella pappien suoranaista yllytystä, niin huomaa siitä kuitenkin tuon entisen kykenemättömyyden erottamaan uskontoa ja kansallisuutta toisistaan.

Samat aikeet, mitkä aikoinaan olivat olleet Olavi Elimaeuksella, itivät vielä 18-vuosisadalla luterilaisen papiston mielessä: kreikanuskoisia olisi mahdollisimman paljon käännytettävä luterilaisiksi. Edellisten alhainen sivistyskanta antoi kirkonmiesten tuumille kauniin naamarin. He tahtoivat esiintyä pelastajina, johtaa venäjänuskoiset pimeydestä valoon. Uskonvapauden aatetta ei näet tuona aikana vielä käsitetty. Paikallinen papisto lähetti silloin tällöin konsistorille suunnitelmiaan, joista toinen oli toistaan rajumpi. Martti Lång esimerkiksi, jonka edellisestä tunnemme itsepäiseksi ja jyrkkäluontoiseksi mieheksi,

4—6). — Liperin pappi Simon Gregorioff kertoi tilanneensa kys. olevia katkesmuksia, mutta valittaa, ettei hänen seurakuntansa eikä Ilomantsi tahdo lunastaa niitä lapsilleen (Kons. pk. 17/9 1785 § 4).

¹⁾ *Pietilä*, Daniel Juslenius s. 135.

²⁾ Piisp. tark. pk. 8/6 1737, LKA; *Räbergh*, Den evang.-luth. kyrkostyrelsens förhållande etc. s. 65; *Salenius*, Kreikanusko Suomessa s. 65.

antaa kovin arveluttavia neuvoja. Hän kertoo kuulleensa monen luotettavan henkilön 'suusta, että kreikanuskoisista monet itsekkin inhoavat jumalatonta elämäänsä ja korkeasti toivovat, että Ruotsin maallinen ja hengellinen esivalta menettelisi heidän suhteensa ankarammin: antaisi julistuksen, että niiden, jotka eivät kääntyisi pois epäjumalankuvien palveluksesta, pitäisi mennä matkoihinsa sekä jättää tilansa luterilaisille. »Ja ennenkuin venäjänuskaiset pakenisivat seurakunnasta ja jättäisivät vahvat tilansa, ennen tulisi moni ja ehkäpä jokahinen luterilaiseksi.»¹⁾

Piispa Jusleniuksen aikana haaveiltiin muuatta yritystä, jonka tarkoituksena oli »saada monta karpästä yhdellä iskulla». Silloin ehdotettiin v. 1738—39 valtiopäivillä, että Liperin kreikkalainen kirkko siirrettäisiin Ilomantsiin. Liperiläisiä ei luultu niin kiihkeiksi oikeauskoisiksi kuin heidän idempänä asuvia veljiään ja toivottiin, että jos heidän kirkollisen elämänsä sydän heiltä riistettäisiin, he kääntyisivät. Tietenkään ei tällaisesta ehdotuksesta tullut totta, yhtä vähän kuin kirkkoherra Petter Posseniuksen suunnitelmasta v. 1741, jonka mukaan Taipaleen Venäjälle läheneen papin sijaan ei enää pitäisi ottaa toista.²⁾

Omaan mahdottomuuteensa siis tukehtuivat tällaiset tuumat. Siihen sijaan harjoitettiin rauhallista käännöystoimintaa. Koetettiin siinä menetellä niin oikeudenmukaisesti kuin suinkin. Varsinkin pikku vihan jälkeen neuvoi tuomio-kapituli varovaisuuteen. Kreikanuskaisia ei saanut yhtään pakottaa.³⁾

¹⁾ Lång konsistorille 1726 (prod. $\frac{30}{3}$), PTA. Handl. 1726. — Vrt. *Manninen*, Eräs hyökkäys kreikanuskoa vastaan vuodelta 1725 (Suomen Kirkkohist. Seuran Vuosikirja V).

²⁾ *Pietilä*, Daniel Juslenius s. 137 ja 138; *Leinberg*, Handlingar etc. VI s. 330, 331 ja 367; *Råbergh*, Den evang.-luth. kyrkostyrelsens förhållande etc. s. 58.

³⁾ *Råbergh*, sama, s. 59; Rov. tark. pk. $\frac{6}{3}$ 1752, LKA.

Kansassa tuskin lienee ollut mitään varsinaista uskonkiihkoa eri kirkkokuntain jäsenten välillä. Luterilaiset kävivät, tosin taikauskoisista syistä, pari kertaa vuodessa kreikkalaisessa kirkossa, nämä taas etenkin rukouspäivinä saapuivat, entisiä asetuksia muistaen, luterilaiseen jumalanpalvelukseen. Kun kreikanuskoiset olivat papittomina, käyttivät he usein luterilaista papistoa muihin papillisiin toimiin paitsi lapsenkastantaan; vieläpä joskus siihenkin.

Kääntymisiä tapahtui sentään verrattain harvoin. Niitä tehtiin molemmin puolin, niin ettei voi sanoa kummankaan hyötynen. Haikealla mielellä huomasi luterilainenkin papisto laumassaan luopioita. Eri tahoilta valitetaan, että varsinkin ne, jotka olivat olleet palveluksessa tai loisina kreikkalaisissa taloissa, osoittivat taipumusta vieraantumaa pois luterilaisesta uskosta ja mieltymään kreikkalaiseen tahi ainakin unohtamaan oman kristinoppinsa. Liperin kirkkoherra Petter Possenius tuumii, ettei hän voi »hyvällä omalla-tunnolla laskea Herran pöytään niitä, jotka ovat palveluksessa venäläisissä taloissa, koska he ovat unohtaneet, mitä kristinopin pääkappaleista ovat oppineet». Kiusauksen välttämiseksi olikin parasta, että kokonaan pysyi kreikanuskoisista erillään. Siinä mielessä kirkkoherra Stenfeldt neuvo sanankuulijoitaan, jotteivät ollenkaan »antautuisi venäjänuskoisten kanssa puheeseen eikä keskusteluun meidän kaikkeinpyhimmästä uskostamme ja kristinopistamme.»¹⁾

2

Kerromme sitten *papeista*.

Aikakauden ensimmäinen oli *Gregori Feodoroff Luminski*. Hän tuli Liperiin vuoden 1725 alussa ja tarjoutui papiksi

¹⁾ And. Norrgren konsistorille ³⁰/₅ 1725 ja ⁶/₆ 1750; Petter Posseniusen memoriaali piispantarkastukseen, päivätty ¹³/₂ 1748 (Handl. 1748); Pit. kok. pk. ²¹/₈ 1774.

sikäläisille kreikanuskoisille, jotka häneen suostuivatkin mielellään.¹⁾ Luminski oli aivan ummikkovenäläinen, eikä siis voinut paljoa vaikuttaa seurakuntansa hyväksi. Hän kuoli vuoden 1736 tienoilla.

Tämän jälkeen pari kreikanuskoista talonpoikaa — »ymmärtäväisimpiä siinä lahkossa» — pyysi kontrahtirovasti Kyanderin toimittamaan heille sellaisen papin, joka osaisi suomea. Rovasti ilmoittikin tämän toivomuksen konsistorille, täältä kirjoitettiin maaherralle, maaherra ilmoitti asiasta Ruotsin lähettiläälle Pietariin ja tämä vihdoinkin esitti synodille, että raitis, siisti ja suomea taitava pappi lähetettäisiin Karjalaan. Lopulla vuotta 1738 tulikin Liperiin uusi pappi, *Feodor Sophronoff*. Hän oli talonpojan poika Suis-tamolta, opiskellut ensin Solowjetskin, sen jälkeen kuuden viikon ajan Pietarin monasterissa. Venäjää osasi hän sekä lukea että kirjoittaa, suomea kykeni puhumaan, mutta ei lukemaan suomalaisia kirjoja. Siihenkin hän sentään lupasi perehtyä, niin että voisi opettaa kansaa sen omalla kielellä. Tämän lupauksen hän kuitenkin heti virkaan päästyään unohti. Jumalanpalveluksessa hän ei ruvennut suomea käyttämään, vaikka hänet monta kertaa uhattiin erottaa. Kun hän lisäksi oli leväperäinen varsinaisessa kansanopetuksessa, aiottiin juuri panna erotusuhkaus täytäntöön, kun Sophronoff kuoli v. 1755.²⁾

Näihin aikoihin (v:sta 1752) oli seurakunnan tiakkana *Pedri Feodoroff Kätenski* (Magnitski?), kotoisin Kapriosta. Kirkkoherra Petter Possenius kertoo tästä »vieikkaasta;

¹⁾ Kons. pk. ²⁴/₃ 1725 § 6.

²⁾ Joh. Kyander konsistorille ⁷/₁₁ 1737, PTA. Handl. 1737; Kyanderin kiertokirje ⁹/₁₀ 1737, LKA; Kons. pk. ¹⁷/₈ 1737 § 3; *Salenius*, Kreikanusko etc. s. 57 ja 68; *Räbergh*, Den evang.-luth. kyrkostyrelsens förhållande etc. s. 63—66. — Sophronoffin kuolemasta ilmoittaa rov. Norrgren 3 p. huhtik. 1755 sanoen, että se on äsken tahtunut.

pahentavaisesta ja vahingollisesta henkilöstä», miten hän heti tultuaan »kaikella peräänajateltavalla tavalla koettaa kiinnittää venäläisen opin täällä maassa, onkin jo käännyt-tänyt joukon sieluja heidän entisestä rakkaudestaan mei-dän evankeelisesta uskostamme ja opistamme». Possenius arvelee, että »jos tämä Feodoroff, niinkuin hän mielessään toivoo, asetettaisiin ja määrättäisiin Sophronoff-vainajan sijalle tänne venäläisen seurakunnan kirkkoherr.ksi, niin ei enää koskaan olisi toivoa noiden sieluparkain parannuk-sesta kristillisyydessään, koska hän jo on herättänyt heissä inhoa meidän luterilaisiin katkesmuksiimme, ei itse käy eikä salli uskolaistensa rukouspäivinä käydä jumalanpalveluk- sessa meidän kirkossamme j. n. e.»¹⁾

Säikähtyneenä tästä kertomuksesta konsistööri turvautui maaherraan. Kun Feodoroff niihin aikoihin juonitteli Sophronoffin lesken kanssa, saatiin tästä hyvä syy, jonka no-jalla maaherranvirasto määräsi Feodoroffin mitä pikemmin sen parempi karkoitettavaksi Venäjän puolelle. Ennenkuin määräystä ennätettiin panna toimeen, oli karkoitettava itse jo lähtenyt. Mutta hän palasi takaisin taskussaan arkkipiispa Sylvesterin valtakirja (17/10 v. l.) papinvirkaan Taipaleella. Konsistööri oli hämmästynyt. Ei auttanut muu kuin kut-sua Feodoroff Porvooseen tavanmukaiseen kuulusteluun.²⁾

Siitä hän suoriutui menestyksellä. Hän kertoi käyneensä koulua Aleksanteri Newskin luostarissa 2 1/2 vuotta, luke-neensa siellä venäjää, mutta ei juuri latinaa eikä kreikkaa. Koulusta päästyään hän oli seurannut erästä piispaa tä-män käännytysmatkalla kalmukkien ja tatarien maahan sekä Persiaan, jolla matkalla tuhansia ihmisiä oli käännetty pakanuudesta kreikanuskoon. Mitä tulee Feodoroffin suo-menkielen taitoon, niin oli hän Liperiin tiakaksi tullessaan

¹⁾ Possenius konsistoorille 30/8 1755; Kons. pk. 8/8 1755 § 7.

²⁾ Gabr. Gylling konsistoorille 9/8 1755 (Handl. 1755); Kons. pk. 28/1 1756 § 3.

täydellinen ummikko. Venäjäksi sanotaan hänen silloin lapsia »opettaneen». Nyt hän oli jo hiukan oppinut suomea, niin että konsistorikin tuumi hänen »jotakin hyödytystä voivan matkaan saattaa». Niinpä saikin Feodoroff konsistorin valtakirjan, samalla kuin häntä kehoitettiin paremmin opettelemaan suomea sekä puheessa että kirjasta. Hän lupasi ahkeroida, mutta tietysti ei lupaustaan pitänyt.¹⁾

Feodoroffia huonompaa pappia Taipaleella tuskin lienee ollut. Hän joi ja tappeli eikä senkään vertaa kuin edeltäjänsä pitänyt huolta seurakuntansa opetuksesta. Kun muuan Kinnunen herjaa häntä kanaljaksi ja väittää, ettei hän ollut pappi muuten kuin partansa puolesta, niin ei siinä ole oikeastaan yhtään liikaa. Syyskäräjillä v. 1760 kihlakunnanoikeus erotti Feodoroffin virasta. Syitä oli paljon, niiden joukossa toiset virkavirheitä. Seuraavana vuonna (⁸/₇) kuningas vahvisti kihlakunnanoikeuden tuomion. — Feodoroff pääsi tämän jälkeen linnaväen papiksi Savonlinnaan.²⁾

Vuoden 1761 lopulla tai seuraavan aivan alussa synoodi määräsi Liperiin *Gregorius Theodotoffin*, joka sitä ennen oli Käkisalmen linnaväen pappina. Hänen suomenkielen taidostaan on sanottava samaa kuin Sophronoffin. Kuitenkaan hänkään ei taipunut sitä jumalanpalveluksessa käyttämään (vrt. s. 159). Lasiin ei tämäkään pappi sylkenyt. Väitetään, että hän kerran humalassa ollessaan antoi sairalle vettä rippiviinin sijasta. Pappi itse myönsi kyllä ajoittain olleensa humalassakin, mutta ei koskaan virkaansa toimittaessaan. Ja mitä tulee tuohon vesiasiaan, niin se oli muka luvallista oikeauskoisen kirkon sääntöjen mukaan.³⁾

¹⁾ Kons. pk. ²⁶/₂ 1756 § 1 ja ⁷/₉ 1752 § 9.

²⁾ Lrin kär. ¹⁵/₃ 1753, ¹⁶/₁₁ 1757 ja ⁹/₁₁ 1760, VHA; *Salenius*, Kreikanusko etc. s. 58; *Wilskman*, Ecclesiastique Werk s. 962 ja 963.

³⁾ Kons. pk. ⁶/₂ 1762 § 1; *Räbergh*, Den evang.-luth. kyrkostyrelsens förhållande etc. s. 66.

Theodotoff ei ollut tyytyväinen paikkaansa. Vastahakoisesti hän tänne tuli, väittäen entistä virkaansa Käkisalmissa edullisemmaksi. Pian hän alkoi pois pyrkiä. Vuoden 1765 alussa mainitaan hänen olevan Venäjällä paikanhaussa. Vihdoin alkuvuodesta 1770 hän äkkiarvaamatta läksi Sortavalaan vieden mukanaan kirkolle kuuluvia kirjoja, messuha'an y. m. omaisuutta, minkä hän katsoi omakseen nähtävästi sen perustalla, että hän oli ne Taipaleen kirkolle hankkinut Venäjän valtiolta. Seurakunta ei kuitenkaan pitkäksi aikaa jäänyt papittomaksi, sillä sijaansa Theodotoff lähetti Jeffim Gregorioffin, joka ilmoitti saaneensa myös synoodin määräyksen.¹⁾

Tähän pappiin eivät seurakuntalaiset tyytyneet. Etenkin herätti nurjamielisyyttä se seikka, ettei hän yhtään osannut suomea. Senvuoksi kreikanuskoiset käräjillä $27/3$ 1770 pyysivät hänen sijaansa pätevämpää miestä. Kuni oikeus ei katsonut asian kuuluvan toiminta-alaansa, kääntyivät tyytymättömät konsistoriin puoleen anoen, että Jeffim Gregorieffin asemasta saisivat Sortavalasta venäläisen ratsuväkirykmentin papin *Simon Gregorieff Saostrowskin*, jonka he tiesivät hyvin osaavan suomea ja jonka puhetta jo olivat olleet tilaisuudessa kuulemaan.²⁾

Synoodi suostui vaihtoon. Lokakuussa (v. 1770) Saostrowski ilmoittaa jo saapuneensa Liperiin. Vaikka hän suomea osasi, piti hänkin, ainakin aluksi, kirkonmenon venäjäksi. Kappalainen Henrik Alopaeus, joka marraskuussa v. 1770 toimitti tarkastuksen Taipaleella, kertoo ettei hän ymmärtänyt koko jumalanpalveluksesta mitään. Ainoastaan esirukous perintöprinssi Kaarlen puolesta oli luettu suomeksi, aivan selvästi kyllä.³⁾

¹⁾ Kons. pk. $6/2$ 1762 § 1, $6/2$ 1765 § 8 ja $17/4$ 1770 § 6.

²⁾ Kons. pk. $17/4$ 1770 § 6 ja $9/12$ 1770 § 2.

³⁾ Kons. pk. $20/3$ 1771 § 1; Alopaeus konsistorille $15/11$ 1770 (Handl. 1770). — Alopaeus kertoo, että tällä papilla oli suomalaisia kirjoja:

Näyttää siltä kuin Simon Gregorieff olisi ollut edeltäjiään hieman valistuneempi, että hänellä toki vähän — ei paljoa — olisi ollut halua »ylösrakentaa» seurakuntaansa. Hänen sanankuulijansa kuitenkin käyttäytyivät häntä kohtaan karsaasti. Kysyttyä mistä tämä johtui, he sanoivat olevansa tyytymättömiä hänen alituisiin matkoihinsa Venäjälle; siksi aikaa oli seurakunta jäänyt vaille hoitoa ja pappila autioksi. Vihdoin (v. 1776) sovittiin, että kaikki kannemielisyys molemmin puolin unohdettaisiin, pappi koettaisi parantaa itsensä, eikä matkustaisi seurakunnasta pois kuin kerran vuodessa korkeintaan 1 ½ kuukaudeksi.¹⁾ — Simon Gregorieff kuoli huhtikuussa v. 1790.

Häntä seurasi hänen poikansa *Petter Semenoff Saostrowski*. Tämä on jättänyt itsestään kauniin muiston, sitäkin kauniimman, kun sen näemme niin synkässä ympäristössä. Tuntuu todella mieluisalta, kun on toki yksi, josta saattaa kauniitakin sanoja lausua. Isänsä aikaan Petter oli ollut tiakkana Taipaleella, oppinut suomea, käynyt jonkun vuoden Käkisalmen luterilaisessa koulussa. Paitsi suomea ja venäjää, osasi hän »lukea ja ymmärtää» myös ruotsia ja saksaa, ollen siis ainakin kielitaidon puolesta harvinaisen sivistynyt. Virkaanasettajaisissa hän piti »rakentavaisen ja kiitettävän saarnan suomeksi». Kaunis todistus annetaan hänestä myös tarkastuksessa v. 1797. Hän oli, sanotaan, kykynsä ja voimainsa mukaan koettanut täyttää velvollisuutensa, saarnannut kauniisti suomenkielellä, joka vuosi pitänyt kinkerit kylissä ja mikäli mahdollista tehnyt mat-

suomalainen raamattu, Gerhardin »Pyhät Tutkistelemukset» sekä eräs suuri, Räävelissä painettu suomalainen tutkistelemuskirja (sitä Saostrowski hyvin kiitteli), johon ei ollut merkitty tekijän nimeä: »Kuinga yhden uscollisen Sielun pitä ioca päiwä oleman wacutettu yhdistyxtäns Jumalan cansa» (»huru en trogen Siäl bör dageligen wara förwissad om sin förening med Gud»).

1) Kons. pk. 28/10 1775 § 10 ja 10/4 1776 § 9.

koja myös seurakunnan ulkopuolella olevien kreikanuskoisten luo. Hänen kuollessaan oli Liperin kreikkalaisessa seurakunnassa jo monta, jotka osasivat lukea sisältä ja kykenivät selittämään, mitä olivat lukeneet.¹⁾

Huolimatta hyvistä tarkoituksistaan tai — oikeammin sanoen — juuri niiden tähden oli Petter Saostrowskillä joukko vihamiehiä. Nämä syyttivät häntä törkeästä epäsiiveellisyydestä sekä useista virkavirheistä. Totuus tuli kuitenkin ilmi, Saostrowskin maine pysyi tahrattomana.²⁾ — V. 1805, 18 p. joulukuuta hän jätti tämän maailman.

Aikakauden viimeinen pappi oli *Nikolai Petroff Saostrowski*, edellisen poika, tuli virkaan v. 1806. Sodan aikana v. 1808 ruotsalaiset veivät hänet mukanaan pois seurakunnasta.³⁾

3.

Lopuksi muutamia sanoja Liperin kreikkalaisen seurakunnan *kirkoista!*

Todennäköisesti säilyi Taipaleen kirkko polttamatta yli ison vihan. Vuosisadan puolivälissä se alkoi jo olla niin ränsistynyt, että pakostakin täytyi ruveta suunnittelemaan uuden rakentamista. Pitämässään kokouksessa $\frac{1}{10}$ 1765 kreikanuskoinen seurakunta päätti ryhtyä rakennustoimiin. Oli hankittava venäläinen rakennusmestari työtä johtamaan, ruotsalaiset kun eivät tunteneet venäläistä kirkonrakennustyyliä. Kun seurakunta oli vähäväkinen, eikä siis arvellut omin neuvojin oikein kykenevänsä kirkkoa saamaan, pyydettiin yleistä kolehtia. Tämän myöntäminen ei tuntunut mahdottomalta, kun muistettiin, miten ilo-

¹⁾ *Råbergh*, e. m. kirj. s. 73 ja 74; *Salenius*, Kreikanusko etc. s. 59 ja 60; Kons. pk. $\frac{9}{11}$ 1776 § 1.

²⁾ Porv. kons. tuomiokirja $\frac{28}{2}$ ja $\frac{16}{5}$ 1798.

³⁾ *Salenius*, Kreikanusko etc. s. 60.

mantsin kreikkalaisen seurakunnan aikaisemmin tekemään samanlaiseen anomukseen oli suhtauduttu suopeasti. Konsistori todella antoiakin kannatuslauseensa liperiläisille, mutta siitä huolimatta kuningas anomuksen hylkäsi, koska niihin aikoihin oli paljon luterilaisiakin kirkkoja rakennettavina ja näille kerättiin kolehtia; liperiläisten oli paras kääntyä Venäjän hallituksen puoleen.¹⁾

Tällä välin olivat taipalelaiset keväällä 1766 purkaneet vanhan kirkkonsa ja alkaneet uuden rakennuksen. Syksyllä se oli ulkopuolitse miltei valmis.²⁾

Paraiksi oli päästy kiintymään uuteen kirkkoon, kun sille jo tuho tuli. Lukkarin huolimattomuuden vuoksi se ³⁰/₇ 1774 paloi kelloineen, koruineen ja kirjoineen. Pappi Simon Gregorieff lähti heti Pietariin hankkien sieltä lahjana kaikki tarpeelliset kirkon ja papiston korut sekä papin tavallisen kirkkopuvun. Arkkipiispa lisäksi lahjoitti 50 ruplaa apurahaa uuden kirkon rakentamista varten.³⁾ Se kirkko lienee ollut nykyisen edellinen.

¹⁾ Kons. pk. ¹⁹/₄ 1766 § 6 ja ⁵/₈ 68 § 1; *Råbergh*, e. m. kirj. s. 60.

²⁾ Kons. pk. ²¹/₃ 1767 § 7.

³⁾ Kons. pk. ²⁴/₈ ja ¹⁷/₁₂ 1774.

Käytetty kirjallisuus.

- Akiander, Matthias*, Herdaminne för fordna Wiborgs och nuvarande Borgå stift I—II. Helsingfors 1868—69.
- » Historiska upplysningar om religiösa rörelserna i Finland VII. Helsingfors 1863.
- Alopæus, M. J.*, Borgå gymnasii historia. Åbo 1804—17.
- Bergholm, Arel*, Sukukirja Suomen aatelittomia sukuja I—II. Kuopio 1901.
- Blomberg, Evert*, Satavuotinen muistelmä Lipärin seurakunnasta 1801—1901. Joensuu 1901.
- Cederberg, A. R.*, Pohjois-Karjalan kauppaolot vuosina 1721—1775. Helsinki 1912.
- » Kuvauksia 1788—90 vuosien sodasta I—III (Hist. Aikakauskirja v. 1908 ja 1910).
 - » Eräs kirje »pikku vihan» päiviltä (Suomen Kirkkohist. Seuran pöytäk. liitteinen VII). Helsinki 1908.
 - » Pappisluettelo Käkisalmen läänistä vuodelta 1632 (Suomen Kirkkohist. Seuran Vuosikirja VI). Helsinki 1917.
- Colliander, O. I.*, Suomen kirkon paimenmuisto 19:n vuosisadan alusta nykyaikaan. Toinen osa I. Suomen kirkon papisto yhdeksännellätoista vuosisadalla. Helsinki 1911 ss.
- Finlands minnesvärda män I. Helsingfors 1853.
- Forsman, A. V.*, Tutkimuksia Suomen kansan persoonallisen nimistön alalla I. Helsinki 1894.
- » Suomalaisista kuntainnimistä (Suomen Museo 1902).
- Forsman, J. R.*, Suomen kirkollisten olojen uudistus ison vihan jälkeen. Turku 1899.
- Forsström, O. A.*, Tietoja eräästä Pohjois-Karjalassa v. 1697 tapahuneesta talonpoikaismetelistä (Hist. Ark. XI). Helsinki 1891.
- Groténfeli, Kustavi*, Suomenkielisiä historiallisia asiakirjoja Ruotsin vallan ajalta. Helsinki 1912.
- Gummerus, Jaakko*, Viipurin piispan Petrus Bjuggin kertomus hiipakuntansa tilasta 1643 (Suomen Kirkkohist. Seuran pöytäk. liitteinen II). Borgå 1902.
- Hertzberg, Rafaël*, Vidskepelsen i Finland på 1600-talet. Helsingfors 1889.
- Hildebrand, Hans*, Sveriges medeltid. Kulturhistorisk skildring III. Stockholm 1898—1903.
- Hornborg, A. J.*, Sammandrag af Domkapitlets i Borgå härförinnan otryckta circularämbref (1725—1829). Borgå 1872.

- Jalkanen, K. J.*, Lappeenrannan kaupungin historia 1649—1741. Jyväskylä 1913.
- Katsaus historiatieteellisten seurojen toimintaan. Hist. Aikakauskirja 1912.
- Kircko-Laki Ja Ordningi, Jonga Suuriwaldias Cuningas ja Herra, Herr CARL Yxitoistakymmenes Vuonna 1686 on andanut coconpanna.
- Kivinen, K. M.*, Anteckningar om nord-karelska frikorpsernas företag 1808. Helsingfors 1865.
- Kokkonen, Heikki*, Pielisen ympäristön asutus. Kuopio 1913.
- » Historiallisia tietoja vanhemmasta hautaamistavasta Juuan pitäjässä (Suomen Museo 1914).
- Koskinen, Yrjö*, Lähteitä ison vihan historiaan I. Helsinki 1865.
- Könönen, T.*, Joensuun kaupunki v. 1848—1898. Joensuu 1904.
- Lagus, Wilh.*, Åbo akademis studentmatrikel. Helsingfors 1891—95.
- » Bref från Henrik Gabriel Porthan till samtida (Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland XXXVIII). Helsingfors 1898.
- Leinberg, K. G.*, Finlands territoriala församlingars namn, ålder etc. Helsingfors 1886.
- » Handlingar rörande finska kyrkan och prästerskapet II ja VI. Jyväskylä 1893, Helsingfors 1902.
- » Handlingar rörande finska skolväsendets historia I—II. Jyväskylä 1884—87.
- Lindeqvist, K. O.*, Pikku vihan aika Suomessa. Hämeenlinna 1889.
- » Suomen oloista ison vihan aikana. Helsinki 1886.
- Manninen, Ilmari*, Eräs hyökkäys kreikanuskoa vastaan vuodelta 1725 (Suomen Kirkkohist. Seuran Vuosikirja V). Helsinki 1916.
- M(anninen), I.*, Lyhyt silmäys Liperin historiaan (Karjalatar 1915 n:o 68 B).
- » Liperin kirkkojen vaiheista (Karjalatar 1912 n:ot 12 ja 13).
- » Liperin vanhimmasta kansakoulusta (Karjalatar 1915 n:ot 68 A, 69 ja 70).
- Maukonen, J.*, Muinaisjäännöksiä Liperin kihlakunnassa (Suomen Muinaismuisto-Yhtiön Aikakauskirja IV) Helsinki 1879.
- Melander, K. R.*, Kuvaus Suomen oloista vuosina 1617—1634. I. Helsinki 1887.
- » Katovuosista 1630-luvun alkupuolella (Hist. Ark. XX). Helsinki 1906—08.
- Neovius, Ad.*, Chronographia Scandinaviae. Helsingfors 1902—06.
- » Suomen evankelis-lutherilaisen kirkon matrikkeli. Tilastollinen osasto. Kuopio 1898.
- » Ur Finlands historia. Publikationer ur de Alopaeiska pappren. Borgå 1890—95.
- Nordmann, Petrus*, Per Brahe. Illustrerad lefnadsteckning. Helsingfors 1904.
- Oma maa IV ja VI. Porvoo 1909 ja 1911
- Pelkonen, Antero*, Entisaajan muistoja Rantasalmen kihlakunnasta (Suomen Muinaismuistoyhdist. aikakauskirja XXII). Helsinki 1902.

- Pietilä, Antti J.*, Daniel Juslenius II. Porvoo 1910.
- P(iiipponen), V(eikko)*, Kuvauksia Käkisalmen läänin oloista vuosina 1695—97 (Karjalatar 1911).
- (Rinman, Carl)*, Berättelse, Ingifwen til Högl. Kgl. Bergs-Collegium Om en, Uppå Dess Befallning, Uti Sawolax och Carelen, Werkstald Förrättning, År 1792. Stockholm 1794.
- Ruuth, J. W.*, Viborgs stads historia. Helsingfors 1906.
- Råbergh, Herman*, Den evangeliskt-lutherska kyrkostyrelsens förhållande till de grekiska församlingarne i Karelén efter stora ofredens slut 1721 till 1809 års fredsslut i Fredrikshamn (Suomen Kirkkohist. Seuran pöytäk. liitteinen II). Borgå 1902.
- » Om vidskepelsen under förra delen af 18:de århundradet i Borgå stift (Suomen Kirkkohist. Seuran pöytäk. liitteinen IV). Porvoo 1905.
 - » Sedliga missförhållanden inom församlingarna under tiden efter stora ofreden (Suomen Kirkkohist. Seuran pöytäk. liitteinen V). Helsinki 1908.
 - » En sedebild ifrån 17:de århundradets senare hälft (Suomen Kirkkohist. Seuran pöytäk. liitteinen II). Borgå 1902.
- Saarenpää, A. R.*, Kuvauksia Pohjois-Karjalan maataloudellisista oloista I. Joensuu 1912.
- » Pohjois-Karjalan vierasnimiset suvut. Helsinki 1910.
 - » Piirteitä Tohmajärven seurakunnan kirkollisista oloista 1721—1809. Helsinki 1911.
- Salenius, J. M.*, Kreikanusko Suomessa. Porvoo 1873.
- » Menneellä vuosisadalla tehtyjä ehdotuksia pedagogiumin perustamiseksi Ruotsin Karjalaan (Hist. Ark. XIV). Helsinki 1895.
 - » Lukkareista Karjalassa ja Savossa menneillä vuosisadoilla (Hist. Ark. XVII). Helsinki 1902.
 - » Pohjois-Karjalan ja Pohjois-Savon ensimmäisiä koulumestareita (Hist. Ark. XVI, 2). Helsinki 1900.
 - » Katkismuksen hankkiminen Ruotsin Karjalan kreikanuskosille (Suomen Museo 1895).
- Sarén, Ralf*, Finlands kommuners namn i svensk skrift (Fennia 14 n:o 4). Helsingfors 1897.
- Schybergson, M. G.*, Anteckningar om försvarskrig i Savolaks och Karelén åren 1741—1742 (Svenska Litteratursällskapet i Finland förhandlingar och uppsatser I). Helsingfors 1886.
- » Bidrag till Finlands inre historia åren 1721—1731. Helsingfors 1875.
 - » Suomen historia II, Helsinki 1904.
- Simolin, Albin*, Petrus Bång. Biografisk studie. Helsingfors 1912.
- » Viborgs stifts historia. Helsingfors 1909.
- Suolahti, Gunnar*, Suomen pappilat 1700-luvulla. Porvoo 1912.
- » Elämää Suomessa 1700-luvulla. Porvoo 1909.
 - » Apulaisen mainetodistus esimiehestään (Hist. Aikakauskirja v. 1916).
- Strandberg, Carl Henric*, Åbo stifts herdaminne I—II. Åbo 1832—34.

T(igerstedt), K. K., Bidrag till Kexholms läns historia under drottning Kristinas regering (Turun ruots. klass. lyseon vuosikertomus 1877—87.)

Weman, Gösta G:son, Om slakten Weman och dem, som härstamma från denna 1590—1912. Uppsala 1912.

Wilskman, Sven, Svea Rikes Ecclesiastique Verk. Örebro 1781—82. (*Österbladh, Kaarlo*), Boëtius Murenus' Acta Visitatoria 1637—1666 (Suomen Kirkkohist. Seuran Toimituksia VI). Borgå 1908.

Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran

julkaisuista huomautamme seuraavia paikallistutkimukselle tärkeitä teoksia ja »Pöytäkirjoissa» olleiden kirjoitusten eripainoksia, jotka ovat Seuran sihteerin kautta saatavissa (osoitteella **Helsinki**, Suomen Kirkkohistoriallinen Seura):

- K. G. Leinberg**, Det odelade finska biskopsstiftets herdaminne. (Toimituksia I.) 1895. — 3 mk. 20 p.
- K. G. Leinberg**, Åbo stifts herdaminne 1554—1640. (Toimituksia V.) 1903. — 5 mk.
- K. G. Leinberg**, Finlands territoriala församlingar. Andra uppl. (Toimituksia VII.) 1903. — 3 mk.
- Antti J. Pietilä**, Piirteitä pohjoisen ja keskisen Pohjanmaan kirkollisista ja seurakunnallisista oloista noin vv. 1650—1721. 54 siv. 1903. — 75 p:ää.
- Antti J. Pietilä**, Kirkon tuomiovalta kihlaus- ja avioliittoasioissa Ruotsissa ja Suomessa uskonpuhdistuksesta 1686:n kirkkolakiin saakka. 88 siv. 1904. — 1 mk. 50 p.
- J. W. Wallin**, Herännäisyyden vaiheista Porissa ja Porin tienoilla, etenkin entisessä Ulvilan kirkkoherrakunnassa. 1905. 58 siv. — 75 p:ää.
- K. A. Silén**, Kirkkokurista Turun hiippakunnassa 1650-luvulla. 1907. 168 siv. — 2 mk. 75 p.
- Albin Simolin**, Drag ur prästgårdslif i Finland under 16:de och 17:de seklen. 1908. 63 siv. — 1 mk.
- Väinö Perälä**, Boetius Murenius, Turun kymnaasin lehtori ja Ahvenanmaan piirirovasti. 1909. 110 siv. — 1 mk. 75 p.
- J. V. Wallinheimo**, Kuvauksia muutamain Keski-Hämeen seurakuntain uskonnollis-siveellisistä oloista. 1910. 342 siv. — 5 mk.
- A. R. Saarensoppä (Cederberg)**, Piirteitä Tohmajärven seurakunnan kirkollisista oloista vv. 1721—1809. 1911. 145 siv. — 2 mk.
- A. R. Cederberg**, Maamme kirkonarkistot. Opas kirkonarkistojen käyttäjille. Helsinki 1916. 87 siv. — 1 mk. 50 p.

Paikallistutkimuksien harrastajain on myöskin edullista jäsenenä liittyä Suomen Kirkkohistorialliseen Seuraan, jonka vuosijulkaisut ovat kirjakauppahinnaltaan usein kaksi kertaa kalliimmat kuin vuosimaksu 5 mkaa, millä jäsenet ne saavat.

Hinta 3 markkaa.